Shevchenko, Taras Grigor'evich
Шевченківський збірник.
v. 1

Title transliterated:
Shevchenkivs'ky zbirnik

ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ ЗБІРНИК

т. I.

Петербург.
1914.

ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ ЗБІРНИК

т. I.

Петербург.
1914.

Друкарня Бр. В. та І. Линників. Петербург, Гончарна, 7.

ЗМІСТ.

МАЛЮНКИ.

З петербурзських років (1838—1843).

Визволення з кріпацтва почало нову епоху в життю Шевченка. Се була надзвичайна відміна, яка рідко коли трафляла ся з людьми. Ще вчора се був лише кріпостний хлопець, замурза, учень „комнатного живописца" Ширяєва. Нині Шевченко стає вільною, незалежною людиною, учнем Академії (се була його чарівна мрія) і бажаним гостем в товаристві освічених людей. І ся відміна стала ся так швидко: „быстрый переходъ съ грязнаго чердака грубаго мужика-маляра въ великолѣпную мастерскую величайшаго живописца" згадує пізнійше сам Шевченко про сю відміну. „Я, неумытый замарашка, на крыльяхъ перелетѣлъ въ волшебныя залы Академіи Художествъ и пользовался наставленіями и дружескою довѣренностью величайшаго художника въ мірѣ"... Може хто завважить, що визволення підготовляло ся по-волї і сам Шевченко знав про се підготовлення ще в 1837 р., що вже з початку 1838 р. Шевченко ходив на лекції рисованя „Общества Поощренія Художествъ", отже тут не було такої наглої відміни. Се не вповні вірно. До самого останнього часу Шевченко не був вповні певен в своїм швидкім визволенню і тільки мріяв про Академію та принадну долю артиста маляра. Через те, споминаючи про сю велику для нього подію 22 квітня 1838 р., Шевченко завсїди зазначував, що се стало ся несподівано, раптом мов у снї, мов на крилах перелетїв він з мешкання Ширяєва до Академії.

Перші місяцї жив швидко, мов сон який чарівний в захопленню волї. Тепер уперш прокинуло ся в душі 24-лїтнього юнака все те, що спало раньше пригнічене

тягаром кріпацтва, тепер уперше виявила ся вповні його природна вдача, яку мусїв таїти учень Ширяєва. Шевченко з великим запалом береть ся до вчення, уважно слухає лекцій та багато читає. Свойому читанню надає Шевченко велике значіннє, він сподїваєть ся отсим читаннєм заповнити прогалцини свого знання. Гребінка дає вказівки, що потрібно прочитати з російських та европейських видатних письменників. Шевченко уважно прислухаєть ся до сих вказівок, перечитує лїпші твори російських письменників, знайомить ся з творами чужоземних письменників в російським перекладі, як Шекспір, Шіллер, Ґете та иньші. З другого боку Брюлов радить йому уважно читати ті творі, які дають малярам багато тем завдяки свойому драматичному й овному життя змісту. І Шевченко перечитує біблію, Гомера, книжки з історії Греції та Рима, книжки з історії середньовічної та романи Вальтер-Скота. Часто Шевченко читав в голос, а Брюлов при тім малював, і в звязку з читаннєм повставали живі багаті змістом розмови: Шевченко дуже цїнив отсі розмови і з великою прихильністю згадував про них багато років пізнїйше.

Як людина чулої привязної вдачи Шевченко любив бувати в товаристві освічених поступових людей. До Брюлова горнули ся молоді малярі, а він відносив ся до них, як старший товариш, за що йому також відплачували щирою сімпатією. Брюлов дбав про те, щоб розвинути артистичне почуттє молодих малярів і через те прогулки з Брюловим ставали імпровізованими лекціями з історії штуки. Много років пізнїйше згадував Шевченко отсї розмови з Брюловим і записував з памяти його оцїнки та характеристики відомих творів. Сам Брюлов не був вузькою людиною, не замикав ся в своїй спеціяльности, але навпаки цїкавив ся ріжними питаннями. Він мав багато приятелів серед письменників, був в дуже гарних відносинах з Жуковським. Через Брюлова і Шевченко завязав деякі цїнні знайомости з толїйшими артистами і письменниками.

Т. Г. Шевченко „Коло Канева“.
Колл. сем. Е. Е. Рейтерна.

Але молодість також мала свої певні права. Не весь час уходив на лекції та читанне. Молодь справляла товариські вечірки, не часто, бо у всїх бракувало грошей. Не ухилив ся від того і Шевченко. Мало він мав веселих хвилин, коли був учнем Ширяєва. Через те тепер Шевченко охоче горнув ся до веселої компанії молодих веселих безжурних товаришів. Часом збирали ся в кватирі когось з товаришів, часом урядкували прогулки в околиці столиці. Багато було молодого безжурного щирого весілля, багато співів та жартів, не обходило ся без горілки, оскільки дозволяли гроши. Де хто з старших товаришів Шевченка дивили ся на се ворожо, забуваючи про молодий вік Шевченка та про його настрій після визволення. Сошенко навіть зовсїм розірвав знайомість з Шевченком, бо не міг спокійно дивитись на тодїшнє веселе та нерозсудливе життє Шевченка. З біографів Шевченка, Чалий вповні подїляє погляд Сошенка, Кониський виправдує Шевченка, доводячи, що вимоги Сошенка були дуже суворі, майже аскетичні. Але все, що ми знаємо про тодїшні відносини Шевченка, все свідчить проти дуже гострого осуда Сошенка. Шевченко не тільки не гаяв час вь веселих товариських гулянках, але багато робив, регельно ходив на лекції в Академії та сістематичним читанием поширював свою освіту. Закиди Сошенка можна приймати лише з певною обережністю...

Згадуючи минуле, Шевченко завсїди з щирим почуттєм споминав свої академічні роки 1838—1843 та свій тодїшнїй Петербурзський побут. „Видѣлъ во снѣ Петербургъ и свою милую академію... Съ недавняго времени мнѣ начали представляться во снѣ давно видѣнные мною милые сердцу предметы и лица (себ то з академічних років)... Д. Кухлай замѣчателенъ тѣмъ, что онъ другъ и дальній родственникъ моего незабвеннаго друга и товарища покойнаго Петра Степановича Петровскаго: многое и многое разбудилъ онъ въ моемъ сердцѣ своимъ живымъ воспоминаніемъ о прекрасныхъ минувшихъ днахъ“...

Таких виразів можно було б навести далеко більше. але досить і сього. Ми бачимо, що Шевченко з великою втіхою згадував свої академічні роки. Академію и Брюлова, вчителів і товаришів, години улюбленої праці і веселі товариські розмови...

В сих споминах відбиваєть ся ясний, бадьорий, веселий настрій тих давніх років...

Але чи був Шевченко вповні щасливий в ті давні роки?

Він став вільною, незалежною людиною, минули важкі роки кріпацтва, здійснила ся фантастична мрія — Академія і улюблена артистична праця, навколо щирі веселі товариші і цікаві видатні люде ...Чи був Шевченко вповні щасливий? Чи було йому досить сього? Чи може бракувало чого?

Так, бракувало...

Він всеж таки почував, що він на чужині...

Сошенко дорікав Шевченкови, по що він не пильнує своєї академічної малярської праці, а пише замість того малопотрібні вірші. Шевченко не міг послухати такої ради, не міг кинути писати, бо як раз в сих поезіях знаходила собі вислов глибока туга за Україною, яку він так кохав і так давно не бачив...

Розумів се і сам Шевченко...

„Я жилъ у него (себ то Брюлова) на квартирѣ или, лучше сказать, въ его мастерской. И что же я дѣлалъ? чѣмъ занимался я въ этомъ святилищѣ? Странно подумать... Я занимался тогда сочиненіемъ малороссійскихъ стиховъ, которые впослѣдствіи упали страшной тяжестью на мою убогую душу“...

„Въ тѣни его изящно-роскошной мастерской, какъ въ знойной дикой степи надднѣпровской, передо мной мелькали мученическія тѣни нашихъ бѣдныхъ гетмановъ...

„Передо мной красовалася моя прекрасная, моя бѣдная Украйна, во всей непорочной меланхолической красотѣ своей... И я задумывался: я не могъ отвести своихъ духовныхъ очей отъ этой родной чарующей прелести“...

Се пізнійші спомини Шевченка, але вони вірно розкривають перед нами духовні переживання давніх петербурзських років. Ся характеристика настроїв та переживань вповні сходить ся з натяками в листах та поезіях Шевченка з того часу. В споминах Шевченка пїбн зібрано до купи всї сї окремі рисочки, розкидані в ріжних творах 1838—1843 р.

В сих коротеньких згадках Шевченко зазначив коротенько хід своїх думок.

„Передъ его дивными произведеніями я задумывался и лелѣялъ въ своемъ сердцѣ своего слѣпца-кобзаря"...

Ми знаємо дуже добре сього слїпця-кобзаря, се ж Перебендя—

Перебендя, старий, слїпий—
Хто його не знає?
Він усюди вештаеть ся
Та на кобзі грає.
А хто грає, того знають
І дякують люде:
Він їм тугу розганяє,
Хоть сам світом нудить...

„Передо мной разстилалась степь усѣянная курганами...

Було колись: Запорожцї
Вміли панувати!
Панували, добували
І славу і волю, —
Минуло ся: остали ся
Могили по полю...
Високії ті могили,
Де лягло спочити
Козацькее біле тїло
В китайку повите...

„Я задумывался и лелѣялъ въ своемъ сердцѣ своихъ кровожадныхъ гайдамаковъ...

„Передо мной красовалася моя прекрасная, моя бѣдная Украина"...

Постаті сьогочасного українського життя, чарівні українські краєвиди, яскраві споминн минулого...

Се захоплювало душу поета і на крилах уяви переносило її на рідну Україну з майстерні Брюлова, з клясу Академії, де Шевченко все ж таки почував себе мов на чужині.

Туга за Україною—ось що отрюювало душу поета і перешкоджувало йому почувати себе вповні щасливим.

І ся туга за Україною почуваєть ся завсїди в петербурзських поезіях Шевченка...

Иноді письменник просто висловлює свої почуття та сум за Вкраїною, наприклад в епільозі до Гайдамаків; иноді втїляє свою тугу, своє сумне почутте самоти в поетичних утворах своєї фантазії, в жіночих постатях, повних кохання та суму.

І туга і сум їх—се відгомін почувань самого поета.

Туга за милим.

В петербурзських поезіях Шевченко досить часто вертаєть ся до теми, яка знаходить в його творах кожний раз новий вислов з новими відтінками...

Ся тема—туга дівчини за милим.

Українська народня поезія любить сю тему і розроблює її в лїричних або драматичних тонах...

Певно і на Шевченка вплинули сї постаті українських народнїх пісень...

Там в піснях, як знаємо, дівчина сумує сама—одна, бо милий поїхав далеко і невідомо, де він, чи живий, чи вмер...

Що дня виглядає дївчина милого, що дня виходить за село на шлях подивитись, може побачить його здалека—ні, нема...

Отсим постатям народньої української поезії вповні відповідають сумні дівчата в творах Шевченка...

Чи дївчина, що милого
Що день виглядає,
Вяне, сохне спротою,
Де дїтись, не знає,
Піде на шлях подивитись,
Поплакати в лози...

Катерина виглядала свого коханого москаля з далекого турецького походу і нишком ходила до криниці брати воду і, може, чекати милого.

Причинна також сумовала на самоті. Поїхав її милий далеко і не повернув ся, як обіцяв. Вона нічого не знала про долю милого, що з ним стало ся, чи живий, чи може вмер. Що дня виходила за село і дивилась на шлях, може вже нарешті вертаєть ся милий...

В поезії «Вітре буйний, вітре буйний» знов скарга закоханої дївчини, що милий не вернув ся і нема від нього ніяких звісток...

Немає ніяких звісток і нікого запитати про долю коханого.

Кого ж сиротина, кого запитає?
І хто їй роскаже і хто теє зна,
Де милий ночує?..

До кого звернути ся закоханій дївчині з таким запитаннєм—

Де милий ночує: чи в темному гаю?
Чи в бистрім Дунаю коня напува?

Се запитаннє вповні відповідає поклику до буйного вітра—

Вітре буйний, вітре буйний,
Ти з морем говориш

Вітер має спитати у моря про долю милого, так само як голубка (щаслива) спитає на небі про долю голуба, свого милого; у бідної дївчини немає можливости запитати самій і розвідати ся про долю милого. Дївчина доручає вітру, щоб він запитав сине море, де воно подїло милого.

Вино скаже, сине море...

Не в сїм лише випадку повіряє закохана дївчина свої скарги та жалї вітру. Буйнесенький вітер або сам знає, де милий і що він робить—

Коли ж милий на тім боцї,
Буйнесенький знаєш,
Де він ходить, що він робить:
Ти з ним розмовляєш,

або може дізнатись про милого від моря —

Воно знає, сине море,
Де його подїло...

Буйнесенький вітер може передати милому скарги закоханої дївчини, нагадати йому, коли він вже забув про неї —

Щоб вітри почули,
Щоб понесли буйнесенькі
За синєє море
Чорнявому, зрадливому
На лютеє горе...

Виспівувати в сумній піснї своє горе, доручати свою тугу буйнесенькому вітру, що б переказав її милому, се єдине, що лишаєть ся біднїй закоханій дївчинї. Виглядаючи за селом на шляху милого можна тільки зітхати з сумом—

Як би то дали ся орлинії крила,
За синїм би морем милого знайшла...

На самотї.

З тугою за милим тїсно сполучаєть ся в поезіях Шевченка сумне почутте самоти.

Закохана дївчина тужить за милим і вже нїщо не може розважити, розвіяти її тугу, нїщо її не тїшить...

Нема милого і нїчого не лишилось веселого, або радісного: навколо все непривітне, все чуже.

Найблизші люде і ті здають ся чужими, непривітними, коли нема милого...

Свої люде—як чужії,
Нї з ким говорити;
Нема кому росказати,
Чого серце хоче,
Чого серце, як голубка,
День і ніч воркує?

Та ж сама думка в иньшім місті

Без милого батько, мати,
Як чужії люде;
Без милого сонце світить—
Як ворог сміеть ся

До сієї думки часто звертаєть ся Шевченко в поезіях про нещасне кохане —

Без милого скрізь могила—

се найбільш яскравий і стислий вислов сієї думки. Дівчина, що тужить за милим, усюди почуває себе самітною.

Але поет не здовольняєть ся сим, йому сього за мало, він хоче збільшити враженє і підчеркує ще сирітство закоханої дівчини.

Иноді се сирітство реальне, закохана дівчина виріела сиротою, без батька і матери і завсїди почуває себе самітною. Таке сирітство збільшує тугу за милим, бо закохана дівчина сама одна, без родичів або близьких.

Кого ж їй любити? Нї батька, нї неньки:
Одна, як та пташка в далекім краю
Пошли ж ти їй долю—вона молоденька, —
Бо люди чужії її засміють

Так характеризує поет Причинну.

В иньших випадках туга за милим збільшуєть ся таким же гірким почуттєм сирітства, але духовного сирітства. Закохана дівчина має і батька і неньку, але вони здають ся їй в її роспуці чужими—

Без милого батько, мати
Як чужії люде

вона сирота (не в простім значінню того слова), самітня.

Слово сирота вповні відповідало тодїшнїм настроям поета і через те він дуже охоче ним користував ся.

Часом не можна з певністю простежити: чи сирота значить в сїм випадку реальне сирітство, без батьків, або духовне сирітство: без милого дівчина почуває себе самітньою і батьки здають ся її далекими, чужими.

Наведемо кілька прикладів.

В поезії „На що менї чорні брови?“ читаємо:

Чужі люде не спитають,
Та й на що питати?
Нехай плаче сиротина,
Нехай лїта тратить!

Здавало б ся, що се сирітство реальне, без батька і неньки, але в иньшім рядку читаємо—

Свої люде—як чужиї,
Нї з ким говорити...

Може дївчина і має батька і неньку, але вона не може з ними щиро поговорити, подїлитись своїм горем і через те вони для неї так ніби чужі—

Не спитають,
Та й на що питати...

Приймаючи до уваги сей рядок

Свої люде—як чужиї

можно гадати, що в виразї

Тяжко менї сиротою
На сїм світї жити

„сиротою“ се є поетичний вислов, а не реальне сирітство закоханої дївчини.

Такий же поетичний вислов знаходимо і в поезії „Тополя“.

Не співає чернобрива,
Стоя під вербою;
Не співає—сиротою
Білим світом нудить...

але се не реальне сирітство, бо читаємо

Без милого батько, мати—
Як чужії люде;
Без милого сонце світить—
Як ворог сміеть ся

Згадки про сирітство часто зустрічають ся в поезіях Шевченка сеї доби: згадки сї роблять таке вражінне, що Шевченко тоді надавав їм певне значінне незалежно від поетичного розроблення теми, навязуючи сим згадкам окреме внутрішне розумінне звязане з його власними переживаннями.

Наведемо кілька прикладів.

Така її доля... О, Боже мій милий!
За що ж ти караеш її молоду?
За те, що так щиро вона полюбила
Козацкії очі? Прости сироту!

або:

Не розплете довгу косу,
Хустку не завяже;
Не на ліжко, в домовину
Сиротою ляже...

далї:

Пошли ж Ти їй долю,—вона молоденька,
Бо люді чужії її засміють...

ще:

Кого ж сиротина, кого запитае?

ще:

Чи сирота, що до-світа
Встае працювати,
Опинить ся, послухае...

ще:

Чи дївчина, що милого
Що день виглядае,
Вяне, сохне сиротою
Де дітись, не знае...

ще:

Праведная душе! прийми мою мову,
Немудру та щиру, прийми, привітай!
Не кинь сиротою, як кинув діброви...

ще:

Прилинь, сизий орле! бо я одинокий
Сирота на світї, в чужому краю...

нарештї:

Сироту усюди люди осміють!..

Се далеко не всї згадки про сирітство, які можно б було притягнути до нашої цїли: але і сього досить.

Перечитуючи петербурзські поезії Шевченка та зазначаючи згадки про сирітство, легко зауважити, що є певний звязок між характеристиками дїєвих осіб (сирота — Причинна), загальними сентенціями про сирітство (сироту усюди люде осміють) та власними признаннями поета (бо я одинокий, сирота на світї, в чужому краю)... Дійсно, є якесь глибоке внутрішнє споріднене між сими згадками, між поетичними висловами письменника та власними його переживаннями. Туга закоханої дївчини за милим, почутте самоти та сирітства —отсї настрої не були чужими та далекими для Шевченка і він також переживав подібні ж настрої туги та сирітства.

На чужинї, серед чужих людей....

Залишимо тепер поетичні вітвори і зостановимось на власних признаннях поета.

Ми зазначили вище, що дїєві особи творів Шевченка сумують, почувають себе самітними, страждають від гнїтучого почуття сирітства...

Се переживав і сам поет в Петербурзї.

Коли пройшли перші місяцї безжурної радости визволення, Шевченко почав спокійнїйше розглядатись в умовах петербурзського життя.

І тодї знов його огорнула туга за Україною, та сама туга, яка колись мучила учня „комнатного живописца“ Ширяєва і примушувала шукати відпочинку в спомипах про рідну Україну.

Ся туга за Україною відбила ся в поезїях Шевченка петербурзської доби.

В поезії „На вічну память Котляревскому“ читаемо —

Не кинь сиротою, як кинув діброви,
Прилини до мене хоч на одно слово
Та про Україну менї заспівай.

Поет почувае себе сиротою на чужині

Прилинь, сизий орле! бо я одинокий
Сирота на світї в чужому краю...

Самота гнїтить поета

Я сирота, мій голубе...

Думкою лине він на рідну Україну

Та ба! доля приборкала
Між людьми чужими...

Далеко, далеко ся рідна Україна!

Поетичний вислов сього віддалення та туги за рідним краем велике, глибоке море, що відділяе від рідної землї

Дивлю ся на море широке, глибоке,
Поплив би на той бік,—човна не дають!
Згадаю Енея, згадаю родину,
Згадаю, заплачу, як тая дитина;
А хвилї на той бік ідуть та ревуть.

Подібний же поетичний вислов знаходимо в поезії „Тече вода в сине море“:

Сидить козак на тім боцї,
Грае сине море.
Думав: доля зострінеть ся
Спіткало ся горе.
А журавлї летять собі
На той бік ключами...

стежить сумними очами козак за журавлями, але нема повороту на рідну Україну: нема човна. чекали б ми аналогічного закінчення, але поет ужив иньший закінчуючий аккорд

шляхи биті
Заросли тернами...

Се лише поетичний вислов, а такий же самий стогін туги можно знайти і в власних признаннях поета. Ось приклад: в поезії „М. Маркевичу“ читаємо

Полетів би, послухав би,
Заплакав би з ними...
Та ба! доля приборкала
Між людьми чужими...

Ся скарга, що доля закинула серед чужих людей, непривітних та суворих, зустрічаєть ся не раз в поезіях Шевченка петербурзської доби.

Нагадаю паралель „Човен“—

Не довгий шлях,—як човнови
До синього моря
Сиротині на чужину,
А там і до горя.

«На чужині» се сінонім самоти, нудьги.

На чужині не ті люде,
Тяжко з ними жити:
Ні з ким буде поплакати
Ні поговорити.

Ся думка висловлена більш конкретно в поезії „До Основяненка“—

Ех, як би то! Та що й казать, –
Кебети не маю.
А до того Московщина,
Кругом чужі люде...
.... Тяжко, батьку,
Жити з ворогами!...

Здаєть ся, чужі люде не повинні бути обовязково ворожими, досить того, що вони непривітні, суворі і байдужі до горя поета.

Човен гойдають байдужі хвилї і нищать його, так і сироті на чужині—

Пограють ся добрі люде
Як холодні хвилї,

байдуже

Потім собі подивлять ся,
Як сирота плаче;
Потім спитай: де сирота?
— Не чув і не бачив....

Ті люде, що байдуже дивлять ся на тугу сироти на чужині, можуть бути і добрі люде, але для сиротини вони—чужі, далекі.

Тяжко з ними жити: бо вони не зрозуміють тугу поета: в лїпшім випадку здвигнуть плечами, не розуміючи чужого горя, а в гіршім—може, навіть і висміють.

Поглузують, покепкують,
Та й кинуть під лаву...

Чи було так в дійсности, чи зустрінув ся поет дійсно з глузливим відношеннєм до своєї туги, до своїх інтімних переживань? Здаєть ся, сього не було, але поет не був певен, що його вповні, як слїд, зрозуміють і се замикало йому вуста, коли просили ся з вуст горячі, щирі, сердечні слова.

І між прихильних людей Шевченко не міг бути вповні щирим, бо не знав, як зрозуміють його петербурзські товариши, артисти та письменники.

Відомий докір—

Правда, мудрі!
Спасибі за раду!
. . . .
Ви розумні люде,
А я дурень....

не був вповні безпідставний: приходилось не раз зустрічати ся з людьми, які не могли добре зрозуміти думок поета, його туги, його поривань і байдуже дивили ся

Як сирота плаче...

Де було шукати захисту від порад „мудрих людей", від тих, що не розуміючи, хотїли допомогти своїми щирими поясненнями та заохочуваннями?

Сей захист, дійсно, був.

Се споминп про Україну, про її сьогочасне життє та про її минулу долю; сї споминп, хоч і не заспокоювали вповні тугу за Україною, яку так болюче відчував поет, давали принаймні тимчасовий відпочинок від сумних переживаннь самоти та нудьги.

Вище наведено було згадки самого поета, як перед картинами Брюлова в уяві його вставала далека Україна, «прекрасная, бѣдная Украина во всей непорочной меланхолической красотѣ своей... разстилалась степь усѣянная курганами»...

Сї вказівки вповні відповідають малюнкам поезій петербурзької доби. Непорочная меланхолическая красота Украины... степь усѣянная курганами—се не тільки вставало в уяві артиста, але і відбило ся в творах поета.

В поезії «На вічну память Котляревському» читаємо про Україну

Там море грає,
Там сонце, там місяць яснійше сія,
Там з вітром могила в степу розмовляє...

В поезії «Іван Підкова»

Високії ті могили
Чорніють, як гори,
Та про волю нишком в полі
З вітрами говорять...

знов, як бачимо, степовий краєвид з могилами, що розмовляють з вітром про минуле України.

Старий кобзар Перебендя „сидить на могилї та грає на кобзі“:

Кругом його степ, як море,
Широке, синіє:
За могилою могила,
А там тільки мріє.

Згадуючи минуле в поезії „До Основяненка“, Шевченко знов таки малює степ і могили—

Сонце гріє, вітер віє
На степу козачім.
На тім степу скрізь могили
Стоять та сумують;
Питають у буйного....

Безмежний степ, сумні могили, свідки минулого, їх тиха розмова з вітром, се улюблена тема поезій Шевченка сієї доби...

Малюнки „прекрасной, бѣдной Украины во всей ея непорочной меланхолической красотѣ" роскидано усюди в петербурзських поезіях.

Згадаємо, наприклад, початок балади „Причинна", відомий малюнок бурхливої ночі

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива....

В поемі „Катерина" знаходимо мальовничий зимовий краєвид —

По-під горою яром-долом
Мов ті діди високочолі
Дуби з гетьманщини стоять:
В яру гребелька, верби в ряд
Ставок під кригою в неволі...

. . . .

Надув ся вітер, як повіє!
Нема нічого, скрізь біліє....

Частійше малює Шевченко спокійні ясні краєвиди: в тій самій баладї „Причинна", де починаєть ся з малюнка бурхливої ночі, далі малює поет спокійну місячну ніч: буря втихла —

Розбивши, вітер, чорні хмари,
Ліг біля моря відпочить;
А з неба місяць так і сяє...

потім після опису трагічної смерти причинної — чудовий малюнок ясного безжурного ранка.

Защебетав жаворонок,
У-гору летючи;

Закувала зозуленька
На дубу сидячи;
Защебетав соловейко—
Пішла луна гаем;
Червоніє за горою;
Плугатирь співає.

В поезії „На вічну память Котляревському" такий же ясний спокійний ранок

I сонце гляне—рай та й годі!
Верба сміеть ся—свято скрізь!

Шукаючи відпочинку в спомипах про далеку рідну чарівну Україну, Шевченко, хоч на хвилину, забував своє петербурзське життє та чужих людей, які не розуміли поета і завдали йому не мало гірьких хвилин, може иноді зовсім того не бажаючи.

Не вважаючи на раптовну, майже фантастичну зміну долї, не вважаючи на щиру приязнь Брюлова та инь ших, Шевченко все ж таки не рідко почував себе самітним в Петербурзї, сиротою серед чужих, байдужих та непривітних людей.

В такі години і родили ся в душі поета поезії перейняті сумним почуттєм самоти та сирітства, гірьким жалем людини відірваної від рідної землї та закинутої далеко, далеко на непривітну чужину...

О. Олександренко.

Шевченко і Куліш.

Важко знайти в історії літератури другий такий трагічний епізод, як відносини Куліша до Шевченка. З початку обопільна глибока щира сімпатія і пошана перед великим Генієм поета, потім відносини стають меньш щирими, хоч з зверхнього погляду лишають ся вповні приятельскими. Так було до самої смерти поета. Рантом погляди Куліша різко зміняють ся. Відома душевна кріза відбиваєть ся і на оцінці творчости Шевченка: Куліш починає обкидувати багном і самого небіжчика Шевченка і його музу. Був потім момент вагань і спростовань: Куліш почав було виправдуватись і брав назад свої закиди, але знов вибух гострої ненависти та обкидування грязюкою...

Дуже сумне вражіннє робить отся ворожнеча Куліша до памяти великого поета, колишнього щирого друга. Ся ворожнеча закрила давнє щире приятелюваннє двох письменників і часто, пригадуючи відносини Куліша до Шевченка, згадують лише сю остатню ганебну ворожнечу та сліпе злістне обкидуваннє грязюкою покійного кобзаря.

Між тим в часи приятелювания Шевченка з Кулішом кобзарь підпадав впливові свого друга, щиро ділив ся з ним своїми думами і плянами і уважно прислухав ся до його порад і вказівок.

Можно думати, що Куліш мав замітний вплив на виробленнє поглядів Шевченка.

Не відразу склали ся погляди Шевченка на українську старовину. Споминни дитячих років, оповідання діда, відомости зачеркнуті з книжок, пояснення Гребінки і Кухаренка не відразу се зложило ся в ясну, вироблену систему поглядів і оцінок.

Минулі епохи українського життя, сліди в сучаснім побуті, діяльність окремих проводирів українського життя — се все збуджувало дуже багато важних питаннів, на які не було відповіди.

Оцінка минулого в народній самосвідомости, схема „Исторіи Русовъ", поправки Бантиша-Каменського та апологетики Н. Маркевича — не завсїди се все сходило ся між собою і часто вимогало рішення опертого на ширшім і глибшім знанню історичних джерел.

В сїх сумнівах багато допомогли Шевченкови Кулїш, а потім Костомаров. Вони пояснили де-які темні моменти минулого життя України, зауважили помилки народніх переказів і „Исторіи Русовъ" та дали вказівки до розуміння соціяльної історії українського народа.

Як і де особисто познайомив ся Кулїш з Шевченком, про се ми не маємо ясних звісток. В споминах про давне київське життє, Кулїш пригадує про свою зустріч з Шевченком в Київі. Шевченко зайшов до Кулїша, коли той малював «утопая въ игрѣ линій, тоновъ и красокъ», і замість привитання, запитав: а вгадайте хто? З сього оповідання Кулїша [1]) виходило би, що до сього часу він не знав поета і Шевченко звертав ся з своїм запитанням до незнайомої людини. Се було [illegible], що перед Кулїшом з'явив ся Шевченко — «невідома [illegible] фигура Шевченка», як говорить ся в сїх споминах Кулїша.

Коли порівняти з сим посвідченне Шевченка на допиті, то видно певна ріжниця. На допиті Шевченка виходило би, що він спізнав ся з Кулїшом особисто ще в 1842 р. [2]), але [illegible] його не бачив [illegible]. Тоді запитання Шев-

[1]) Конисский. Тарас Шевченко [illegible]
[2]) [illegible] за рік 1840 [illegible]

ченка, чи пізнає його Куліш, моглоб значити, чи ще памятає його Куліш з обличчя або чи не змінив ся він о стільки, що Куліш не зможе його пізнати через кілька років відсутности [1]).

Як порівняти між собою ріжні звістки про відносини між Кулїшом та Шевченком, найлекше прийняти таку середню розвязку сього питання. Шевченко познайомив ся з Кулїшом ще в перший приїзд свій до України, але тоді бачив ся з ним не часто, оден-два рази, а потим листував ся з Кулїшом. Через те стає зрозумілим запитанне Шевченка при побаченню з Кулїшом і Куліш, з свого боку, не зазначив в своїх споминах виразно ту першу зустріч з Шевченком.

В перший свій приїзд Шевченко після кількох важких років життя на півночи знов побачив рідну Україну, знов побачив рідні місця, про які з сумом згадував там на чужині. Але тепер Шевченко вже иньшими очами дивив ся навколо себе. Йому не тільки хотіло ся після довгої відсутности подивити ся на знайомі місця—

Де ходили гайдамаки
З святими ножами
На ті шляхи, що я міряв
Малими ногами

і пережити свої давні дитячі враження. Він цікавив ся тепер і колишнїм життєм України, її минулим пережитим, повним сумних подій. В Петербурзі Шевченко близше почав знайомити ся з історією України, перечитав вичислені історичні розвідки про українську старовину і не задовольняючи ся сим, розпитував, де тільки міг, про минуле України. Поміг йому в сьому Гребінка, що добре знав минуле Лївобережжя, а Кухаренко багато розповідав про останні часи Січи та її відродженне на Кубанщині. Сї оповідання доповняли відомости зачерпнуті з книжок. Збираючись на Вкраїну, Шевченко думав поїздити, поба-

[1]) Кониський приймає як раз таке тлумаченне сього запитання— [illegible]

чити історичні місця і зібрати відомости про минуле рідної землї.

Подібні ж заміри мав тоді і Кулїш. Він захоплював ся також українською старовиною і багато працював над джерелами до української історії. По своїй вдачи Кулїш переймав ся вповні тою працею, якою займав ся, і таке захоплюваннє завсїди виявляло ся в розмовах Кулїша. Впливало се захопленнє і на його близьких. З свого боку Кулїш швидко помічав, хто з його знайомих цікавить ся його думками і плянами, і тодї щиро висловлював ся розповідаючи про задумані роботи, про близьке здійсненнє улюблених замірів.

Розповідало ся все се з великим запалом і захопленнєм і слухач мимоволї піддавав впливу діяльної і палкої натури.

Було так і з Шевченком. При першій же знайомости розмова зайшла про цікаві для Кулїша питання. Завваживши, що Шевченко також цікавить ся українською старовиною, Кулїш почав далї розвивати свої думки, розповідав про найблизші заміри, що вже зроблено і що можно зробити в близьким будучим, казав про власну свою діяльність і поміч обіцяну иньшими співчуваючими людьми.

Говорило ся все се при першій зустрічи з Костомаровим, з Вас. Білозерським; говорило ся і при зустрічи з Т. Шевченком.

Так почала ся знайомість Кулїша з Шевченком.

II.

Кулїш в ті роки не стояв самітно з своїм глибоким захопленнєм і цікавістю до української старовини.

Сей настрій поділяв тодї увесь київський український гурток, але у палкого Кулїша се було найбільш яскраво.

Рано і глибоко захопила Кулїша от ся цікавість. Поетична народня дума, сумна історична пісня, народній переказ про минуле все се обгортало чутливу душу ча-

рами суму і поезії... А знайомитись з народньою творчістю приходилось не з других рук, не з збірників етнографичних матеріялів, записаних в ріжні часи ріжними дослідниками, а просто з вуст народа[1], записуючи пісню або легенду від кобзаря на ярмарку, від лірника на шляху серед степу, від старого діда пасічника, що добре памятав гайдамаків[2]. Сумні спомини про минуле, поетична душа народня, що виливається в журливій пісні, гармонія мальовничого народнього вбрання з чудовим українським пейзажем все се сполучалося разом в оден чарівний аккорд для тодішнього чутливого дослідника народнього життя і народньої старовини.

З народніми переказами тісно переплітали ся звістки письмих джерел. Друкованого було дуже небагато, тільки що почипали систематично підготовляти до друку матеріяли з цінних збірок документів. Через те кожний, хто хотів близше познайомитись з минулим України, зараз же відчував сю недостачу джерел до історії України.

Сим же шляхом йшов і Куліш.

Зацікавившись рідною українською старовиною, перечитав що міг знайти з друкованих джерел і, не задовольняючись сим, почав розшукувати сам нові джерела до української історії. У знайомих панів він відшукав в звязках фамилійних позабутих паперів, що припали пилом, цікаві акти давнього часу, кронічки та літописі не використані ще дослідниками української історії. Були між тодішнїм українським панством і „любители старины малороссійской“, як тоді говорили: вони самі цікавились місцевою старовиною і заохочували до того своїх сусідів, збірали фамилійні папери, розслідували історію свого роду або своєї околиці. У таких панів, «любителей

[1] „Отсюда я буду углубляться въ разныя мѣста Украины для изысканія развалинъ народной поэзіи. Дѣло великой важности, какъ я увидѣлъ послѣ нѣсколькихъ опытовъ“ в листі до Юзефовича 31 VII 1843.

[2] Про етнографічні записи Куліша див. в моїй статті „Етнографічні видання й пляни“. Записки Наук. Тов. ім. Шевченка т. 89 (1909 р.) с. 105—106.

старины малороссійской», можно було знайти підібрані і сістематізовані збірки документів, орігінальні або в копіях, кронічки та літописні замітки. Звичайно такі збирачі дуже охоче ділили ся своїми матеріялами з тими, хто дійсно цікавив ся і розбирав ся в таких річах.

Куліш мав щасте в своїх розшукуваннях і йому пощастило знайти досить багато цікавого матеріяла. Подорожуючи по Україні, оглядаючи цікаві історичні місцевости, знайомлючись з місцевими інтелігентами, Куліш завсіди розпитував ся, чи має хто з місцевих людей старі папери і зараз же починав їх переглядати, шукати цінних джерел. Так, гостюючи у відомого польского письменника Грабовського, Куліш з ласкавого дозволення свого вченого господаря почав старанно розглядати його бібліотеку і збірку документів. Він знайшов тут багато цікавого, зовсім невідомого дослідникам. Добре ознайомлений з тодішними друкованими джерелами до української історії, Куліш міг зараз же помітити що нового дає та або иньша рукопись. Наприклад, в збірні Свідзіньского Куліш знайшов українську літопись і тоді ж оцінив її значіннє. Познайомив ся тоді ж Куліш і з літописью Ерлича і вірно оцінив її вагу, так саме як і значіннє звідомлення про війну з Павлюком, звідомлення написаного сучасником сієї війни. Такий успіх розшукувань захоплював дослідника і він з великим запалом займав ся розгляданнем документів.

Ідучи крок за кроком в сїй малорозробленій масеї джерел, дослідник за свою досить важку працю знаходив нагороду, самозадоволеннє, бо серед знайдених матеріалів було багато цінного.

Старі книжки, позабуті вже друки XVII в. давали багато цінних свідоцтв про минуле життє і сї цінні свідоцтва походили від сучасника давніх подій.

Урядові акти і приватне листуваннє кидали світло на суспільні відносини минулого часу, маловідомі дослідникам.

Часом нові джерела давали доповнення, кидали світло на відомі вже факти, наводили нові деталі, поглублюючи наші відомости.

Часом нові джерела відкривали зовсім нові перспективи, відкривали невідомі ранійше факти, імення позабутих діячів, освітлювали біографію неясних фігур далекої старовини.

Бувало і так, що нові джерела свідчили проти прийнятих вже оцінок діячів та подій минулого часу.

І перегортаючи картки старої книжки, переглядаючи акти, дослідник почував велику втіху, бо прокладав новий шлях українській історіоґрафії.

З яким глибоким почуттем задоволення писав Куліш в листі до знайомого[1]) - свидѣтельство современника войнъ Хмельницкаго, равно предыдущихъ и послѣдующихъ. Слова сучасника великих подій Хмельниччини: як багато се значило для українського дослідника сорокових років! Чрезвычайно занимательное и важное во многихъ отношеніяхъ описаніе войны поляковъ съ гетьманомъ Павлюкомъ. І се тако ж давало багато нових вказівок. Еще есть у меня въ Кіевѣ небольшая, но замѣчательная лѣтопись о первыхъ годахъ гетманства Хмельницкаго[2]). Все листування перейнято глибоким захопленнєм людини, яка дуже цікавить ся своїми здобутками.

Кожному, хто знайомив ся в ті роки з Кулішом, кидало ся в вічи отсе захоплення. Він знав і памятав дуже багато уривків з актів, літописів та листів і міг в розмові читати з памяти довгі уривки. Вразила ся здібність Куліша і Костомарова і В. Білозерського, вразила також і самого Шевченка. Поет шукав відповіди на ріжні питання про минулі часи українського народа. Куліш вказував, де можно знайти сї відповіди, а на деякі запитання і сам відповів, користуючись з свого запасу зроблених витягів.

[1]) В листї до Юзефовича К. Стар. 1899. II. с. 199.
[2]) В листї до Бодяньского К. Стар. 1897. IX. 401.

Шевченко і раньше цїкавив ся минулим України. Тепер він заїнтересував ся самим процессом збирання історичних вказівок. Кулїш показав, як багато цїнного можна ще знайти по панских сїльских домах в звязках старих фамільних документів. В 1843 р. Шевченко богато їздив по Україні, завязав богато знайомостей між панами, думав ще подорожувати і потім. Сі поїздки мали досї артистичну мету: бачити чудову українську природу, оглядати гарні міста, знайомитись з українським народнім життєм. Тепер Кулїш зауважив, що в сїх поїздках можно мати на увазї і цїль наукову і що се буде мати велике значінне для поширення наших відомостей про минулу долю України. Шевченко охоче пристав на се, бо бачив на прикладї, як корисні для молодої ще української історіографії такі розшукування.

Як раз в сї роки складав ся у Кулїша грандіозный плян цїлого ряда наукових подорожей, які б охопили всю Україну і мали б своєю метою сістематичне студіованне роскиданих усюди джерел до історії українського народа. Розшукувати та збирати для наукового оброблення джерела української історії — сю цїль мала також і Київська Археографічна Комісія, але Кулїш на власнім досвідї переконав ся, як важно завести постійні особисті зносини з місцевими панами, а окрім того урядкувати сістематичні наукові подорожі. В 1843 р. за допомогою від Комісії (при посередництві Юзефовича) зробив він таку наукову подорож і знайшов багато цїкавого. Листи до Юзефовича повні щирого задоволення здобутками. „Отсюда — писав [1]) Кулїш з Олександровки про свої дальші пляни, — я буду углубляться въ разныя мѣста Украины для изысканія развалинъ народной поэзіи, дѣло великой важности“. Кулїш мав замір зібрати народні спомини та перекази про колїївщину, бо бачив, як неповні відомости про сю історичну подію. „Здѣсь я надѣюсь собрать окончательныя свѣдѣнія о

[1]) В листї до Юзефовича К. Стар. 1899 II 190.

гайдамакахъ и потомъ поѣду чрезъ Корсунь на другую сторону Днѣпра. Те, що зібрав Куліш, на стілько доповняло відомости про колїївщину, що він хотів написать спеціяльну розвідку про сю подію: „я самъ думаю написать о Колиивщинѣ, нужды нѣтъ, что Скальковскій пишетъ исторію гайдамакъ. Так збільшували ся відомости про минуле і виникали пляни нових розвідок про події давнього часу. Як би гарно було, коли б мати кілька помічників і разом по одному пляну почати з ріжних кінців України студіованнє памяток минулого по містах та селах, по церквах, манастирях та панських домах. Які б се дало корисні здобутки для українької історіоґрафії!

Чи не тоді висловлено було в розмові Куліша з Шевченком гадку, що добре б було Шевченкови осїсти зовсїм в Київі, вступити на службу до Київської Комисії і присвятити себе науковим подорожам та збиранню памяток минулого українського життя?

III.

Наукові досліди над минулим життєм України дуже захоплювали Куліша, але сим не обмежували ся пляни молодого письменника.

Куліш розкрив перед Шевченком не тільки широку та привабну перспектіву наукових подорожей по Україні з цілями розшукування та збирання памяток минулого.

Він зацікавив Шевченка і иньшими своїми плянами.

Куліш дивив ся на минуле українського народа не тільки очами дослідника, історика. Він був окрім того і письменник. В сїм сходив ся він з Костомаровим, який науково студіовав по недрукованим ще джерелам епоху Хмельниччини, а разом з тим черпав з історії і теми для історичних драм „Переяславська ніч“ та „Сава Чалий“ і теми для історичних поезій [1]) і в наукових розвідках Костома-

[1]) Див. в моїй статті „Изъ харьковскихъ лѣтъ Н. И. Костомарова“.

рова також відбили ся його літературні здібности в розробленню драматичних моментів старовини.

В подібнім відношенню стояв до минулого і Куліш. Він не відокремлював якої небудь одної сторони минулого життя, він хотів охопити усю складну цілість минулого. Не тільки звязок історичних подій, але самий побут цікавив його. Добре знаючи сьогочасне українське народне життє, він і в минулім хотів воскресити давне щоденне життє, яке вважав далеко більш поетичним та мальовничим, ніж сьогочасне[1]). Його одинаково цікавив плян наукової развідки про маловідому добу української історії на підставі невідомих досї наукових джерел, як і плян широко задуманого роману з давнього побуту. Які нові цікаві джерела навівали думку про наукове розроблення маловідомої доби (наприклад, згадана вище думка про наукову розвідку присвячену часам Колїївщини), так само вичитаний в архівних джерелах драматичний факт з минулого життя навівав думку про можливість розроблення певної доби української історії в великим романі. Это явленіе, пише Куліш до Юзефовича, неожиданно озарило для меня художественнымъ колоритомъ нѣсколько страницъ нашей исторіи».

Перша проба використання здобутих відомостей в белетристичнім творі була вже зроблена Кулїшом. Се — «Михайло Чорнышенко» епізод з історії панської родини Гетьманщини. Проба ся вийшла вдатною, читаюча публіка була зацікавлена новим зразком історічної повісти, написаної живо і з знанием давньої доби. Куліш чув щирі похвали своїй першій пробі історичної белетристіки і порішив не зостановлятись на сїй першій пробі, а разробляти і далі подібні історичні теми, освітлюючи в загально приступній формі важні моменти минулого українського життя та привчаючи широкі маси до свідомого відношення і розуміння рідної старовини.

[1]) В листї до Юзефовича К. Стар. 1899 II. 200

Вже в квітні 1843 р. Куліш сповіщає Юзефовича, що в нього родилась идея нового романа і завдяки сьому «нѣсколько страниць нашей исторіи будуть освітлені художественнымъ колоритомъ». В кінці того ж 1843 р. він пише, що «планъ романа давно у меня готовъ, эпоха представляется уже ясно воображенію со своимъ особымъ колоритомъ и характеры уже заданы»; сей новий роман мав зватись «Сотникъ Шрамко и его сыновья». і Куліш лише вагав ся братись за писанне, поки не було відомо, хто його видрукує. Він просить Юзефовича, що їхав до Петербурга, сказати про сей роман комусь з редакторів або видавців, може згодить ся надрукувати. Потім в Петербурзі думав Куліш надрукувати частину свого романа в журналі Плетнева за 1846 рік в перших книжках. Поки що Куліш думав написати свій роман на російскій мові, як був написаний і «Михайло Чарнышенко». Але пізнійше думка його змінила ся і він задумав написати сей твір на мові українській, гадаючи, зовсім вірно, що для української літератури такий історичний роман буде цінним придбанием. З ясним розумінием ваги своєї праці Куліш писав Бодянському: «вчера быль достопамятный день совершеннаго окончанія перваго на украинскомъ языкѣ историческаго романа «Черная Рада»...[1])

Майже одночасно з пляном великого історичного романа виникла у Куліша ще одна думка, яка була швидко здійснена. Се дуже цікавий плян «Україны», історичної поеми присвяченої минулому життю України. Плян сей розкриває перед нами і тодішні погляди на українську народню історичну творчість. Куліш вважав можливим підробитись під стиль українських народних дум і гадав надати своїм епичним поезіям зовнїшний вигляд і дух українських дум. Про сей плян писав він в листі з 14 серпня 1843. «У меня явилась дерзкая мысль... выразить жизнь малороссійскаго народа въ эпопеѣ». Для га-

[1]) В листі до Бодянського К. Стар. 1897 IX. 407

кого завдання треба було добре знати українські думи і Куліш. думав, що як раз він може взятись за таку работу [1]. „Я избралъ для этого языкъ и форму народныхъ нашихъ думъ. которыя изучалъ долго и прилежно [2]). Позаяк відомі нам думи описують лишь деякі події і з сіх дум не можна витворити повну літопись многовікового українського життя, то Куліш задумав звязати істнуючі думи звязуючими вставками власного твору. „Такъ какъ думы наши суть отрывки народной эпопеи, то я вставлялъ ихъ цѣликомъ, приближаясь къ воспѣваемой въ нихъ эпохѣ". Почавши від Батиївщини, Куліш закінчує погибелю Остраниці і нещасливою долею України після смерти Остраниці. Для присвяченого Остраниці розділа Куліш скористав ся Історією Русов псевдо-Конисього та апокріфічною думою „Походъ на Поляковъ", до яких відносив ся з повною вірою, як і його сучасники [3]). „Я довелъ такимъ образомъ свою необычайную композицію до смерти Остряницы. Тутъ поляки доходятъ до величайшаго варварства, души мучениковъ возносятся къ Богу и просятъ отмщенія. Отмщеніе готовится въ страшномъ для Польши Хмельницкомъ". В літку 1843 р. Куліш писав свою „Украину" і показував закінчені части знайомим, а в кінці 1843 р. „Украина" вже продавала ся по книгарнях: на сей раз, як бачимо, Куліш довів свій план швидко до здійснення...

Тепер, як пройшло вже багато років, при нашим теперешнім відношенню до народньої української поезії, ми легко можемо зауважити основну помилку Куліша. Але годі сю помилку не зауважили, а дуже орігінальну думку Куліша зустрітили з повним співчуттєм. В листуванню Куліша знаходимо натяки, що певні особи, на літературний смак яких Куліш годі покладав ся, вислозлювали похвали новому твору Куліша і пророчили йому повний

[1]) Див. в моїй статті —„П. Куліша Украина одъ начатку Вкраины до батька Хмельницького". Записки Наук. Тов. ім. Шевченка т. 85.

[2]) В листі до Юзефовича К. Стар. 1899. II. 191.

[3]) Див. в моїй статті—„П. Куліша Украина" с. 21.

успіх. Сей успіх був вповні заслужений, бо автор досить попрацював над своєю „Украиною“ і оскільки міг близше підійшов до мови дум в своїй літературно-розробленій мові. Сучасники високо ставили літературну мову Куліша і зазначували її артизм. Згадаю таку оцінку, зроблену сучасником в приватнім листі: „Кулишъ сыплетъ слова въ чудныхъ періодахъ и тоны его языка невольно напоминаютъ мнѣ звонкій стукъ каменьевъ въ быстромъ ручьѣ... въ слогѣ Кулиша гармонически-мѣрная музыка, какъ находка его, которую я теперь живо вспоминаю“... Далі в сім листі говорить ся, що коли виникне думка доручити кому небудь написати популярну книжку з історії України, то таку книжку з успіхом напише Куліш і йому треба її доручити[1]).

В загальній концепції загального ходу української історії Куліш в своїй „Україні“ не відходить далеко від прийнятої тоді в ширших колах схеми „Исторіи Русовъ“ анонїма (псевдо-Кониського). Як в описі окремих подій, так і в загальнім розумінню історії України, о скільки се розкриваєть ся в епопеї Куліша, ми бачимо певну близкість до поглядів „Исторіи Русовъ“. Хто перечитував поему Куліша і знаходив там поруч з народнїми думами і звязуючі вставки самого автора, той не виходив з цікла оцїнок та поглядів навіяних популярною та вповні компетентною, здавалось, „Исторією Русовъ“: змін не було помітно[2]).

В написаній в 1843 р. „Україні“ не помітно ще слідів тієї критичної роботи, яка поволї посувала ся у Куліша по мірі ознайомлення з новими джерелами, які підривали довіре до давньої схеми. Оден з прикладів сієї критичної праці, се нові погляди на історію Коліївщини[3]). Тоді Куліш під свіжим вражіннем, писав, що розвідка Максимовича його не вдовольняє, що Максимович, не знаючи деяких джерел, наробив богато помилок

[1]) К. Старина, 1906, II, 146.
[2]) В моїй статті—„П. Куліша Украина“ с. 15.
[3]) В листі до Юзефовича—К. Стар. 1899 II, 190.

і таким чином треба знову критично обробити сю добу української історії [1]). Нові джерела змінили давні погляди на минуле українське житте і ціла схема української історії виглядала тепер для дослідника зовсім инакше.

В „Україні" ще не помітно зміни історичних поглядів. Сліди нових поглядів знаходимо ми уперше в писанім на російській мові популярнім етюді з історії України „Повѣсть объ украинскомъ народѣ". Розуміється в невеличким етюді призначенім лише для першого ознайомлення з українською історією ширшої публіки не можна шукати детальнійшого освітлення окремих моментів бувшого життя українського народа. Але все ж таки ми можемо заувважити деякі сліди зміни думок Куліша, зміни, яка виявила ся завдяки самостійному читанню нових жерел української історії в 1843–1845 роках. Через те і сам Куліш надавав певне значінне своїй статті, хоч і зве її „Дѣтская исторія Малороссіи" [2]). Як першу пробу висловлення нових думок зазначує Куліш сю статтю в листі до Бодянського [3]). „Посылаю Вамъ написанную мною для дѣтей „Исторію Малороссіи". Посредствомъ этой дѣтской книжки я имѣлъ намѣреніе предложить знатокамъ нашей исторіи нѣсколько мыслей, извлеченныхъ изъ изученія источниковъ историческихъ и самаго Украинскаго народа. Я желалъ бы возбудить ею pro и contra, чтобы, такимъ образомъ, окончательно рѣшить нѣкоторые вопросы, опредѣляющіе значеніе украинцевъ въ нравственной дѣятельности славянскаго міра... Книжка моя может служить пробою того великаго труда, какой долженъ исполнить будущій историкъ Украины". Отже, не зважаючи на малий обсяг популярно-написаної статті, Куліш зважав, що висловлені там думки „будутъ имѣть дѣйствіе камня, брошеннаго на поглаженную поверхность воды". Її окон-

[1]) [illegible] М. А. Максимович, 1804–1873 р.

[2]) В [illegible] „Современникъ" [illegible] стор. [illegible]

[3]) Кіев. Стар. 1897. IX. 400.

[сподів]ання Куліша до певної міри здійснили ся: ми знаємо, що в листованню Куліша йшла розмова як раз про сі нові думки висловлені в книжці „Повѣсть“.

Таким чином в творах Куліша можна простежити хід його думок, зміну поглядів, починаючи від повного довіря до схеми „Исторіи Русовъ“ і кінчаючи першими сумнівами. Сей шлях від поеми „Украина“ до „Повѣсти объ украинскомъ народѣ“ і пройшов Куліш в 1843—1845 рр.

Для поета Шевченка, автора історичних поезій та поеми „Гайдамаки“, дуже цікаво було почути від Куліша про нові джерела та нове світло, яке вони кидали, підриваючи довіре до загально-прийнятих поглядів.

Шевченко також пройшов той же самий шлях від поглядів „Исторіи Русовъ“ до критичного перегляду загально-прийнятої схеми.

Допомогли йому в сім Куліш, Бодянський, пізнійше Костомаров, вони познайомили його з ходом розроблення джерел української історії та з тими змінами в поглядах, які приносять з собою нові джерела. Початок сьому ознайомленню положив Куліш, а потім, коли Шевченко жив уже в Київі і бував в українськім гуртку (1845—1847 рр.), розмови в гуртку дуже часто доторкали ся історичних подій і Шевченко уважно стежив і прислухав ся до нових оцінок давніх подій.

IV.

Петербурзькі поезії Шевченка (1838—1843) перейняті глибокою пошаною перед Козаччиною та Запорожжем; поет ще не вповні ясно уявляє собі окремі моменти історії; поняттє козаччини у нього ще не вповні ясне:

Було колись — в Україні
Ревіли гармати;
Було колись — запорожці
Вміли панувати!
Панували, добували
І славу і волю.

Се загальний спомин про минуле і спомин сей остільки загальний, що не можна властиво розібрати, до якого саме часу навязує письменник сю характеристику минулого життя

Було колись—в Україні
Лихо танцювало,
Журба в шинку мед-горілку
Поставцем кружала.
Було колись добре жити
На тій Україні.

До сієї загальної характеристики колишнього доброго часу привязуеть ся слідуючий епізод Козаччини козацький похід на Царьгород: сей епізод оден з тих споминів, які можуть зоспокоїти сумне серце—

Висипали Запорожці—
Лиман човни вкрили.
„Грай же, море!“ заспівали,
Запінились хвилі...

З загального ходу думок виходить, що епізод морського походу став ся як раз тоді, коли на Україні панували запорожці і добре жило ся на Україні—

Панували, добували
І славу і волю.—

Се помилка, бо доба синопеських та царьгородських походів січовиків не була добою мирного, спокійного життя на Україні, як її описує поет в попередніх рядках

Було колись—в Україні
Лихо танцювало,
Журба в шинку мед-горілку
Поставцем кружала.

Ту щасливу добу українського минулого життя автор єотожнює з Козаччиною. Взагалі Козаччина се сінонім

слави і волї. З словом „слава" звязує поет друге слово козацька...

Всю славу козацьку за словомъ единим
Переніс въ убогу хату сироти...

або:

Утни, батьку! щоб нехотя
На ввесь світ почули,
Що діялось в Українї,
За що погибала,
За що слава козацькая
На всїм світї стала!..

або:

Була колись козацькая
І слава і воля,
Слава сяе, а воленьку
Сціткала недоля...

або:

Було колись панували
Та більше не будем...
Тії слави козацької
По вік не забудем!..

Доба козаччини се доба волї і щастя України. але вона минула на віки і нема повороту для минулого

Не вернуть ся сподівані,
Не вернеть ся воля,
Не вернеть ся козаччина,
Не встануть гетьмани,
Не покриють Україну
Червоні жупани.

Ту ж саму думку вклав поет і в уста кобзаря:

Де подїлось козачество,
Червоні жупани?
Де подїлась доля—воля,
Бунчуки, гетьмани?

Козаччина, гетьманщина, без близшого зазначення доби, сінонім долї волї: гетьмани, бунчуки, червоні жупани се зовнїшні прикмети тієї доби.

В однім місці кинено натяк на звичайний козацький побут

Козацьку громаду
З булавами, з бунчуками
Збірать на пораду.

В иньшим місцї намальовано яскравими рисами розмову старшини козацької.

Пишними рядами:
Виступають отамани,
Сотники з панами,
І гетьмани всї в золотї...
У мою хатину,
Прийшли, сїли коло мене
І про Україну
Розмовляють, росказують...

Ось виступленне в похід:

Аж до моря запорожцї
Степ широкий крили,
Отамани на ворониx
Перед бунчуками
Виграваютъ...

Ось згадки про минуле:

Як козаки на байдаках
Пороги минали,
Як гуляли по синьому,
Грїли ся в Скутарі...

Ось бенкетуванне після піходу в Січи:

В Україну вертали ся
Як бенькетували
„Грай, кобзарю! лий, шинкарю!“
Козаки гукали.

Шинкарь знає, наливає
І не схаменеть ся;
Кобзарь вшкварив, а козаки—
А я Хортиця гнеть ся—
Метелиції та гопака
Гуртом оддирають;
Кухоль ходить, переходить,
Так і висихає.
„Гуляй, пане, без жупана!
Гуляй, вітре, полем!
Грай, кобзарю, лий, шинкарю,
Поки встане доля!“

Такі то загальні згадки у Шевченка про козаччину. Чи багато знайдеть ся у нього яснійших вказівок?

Ні, не богато.

З доби козацьких далеких походів проти турків (про походи в Крим Шевченко не згадує зовсїм) описано похід Івана Підкови на Царьгород (була нїби думка плисти до Синопу, але потім отаман передумав і вирішив напасти на самий Царьгород на султана). Як знаємо, поет помилково приписав Підкові морський далекий похід.

Про морський похід отамана або гетьмана Підкови згадує Шевченко в иньшій поезії—

Вона боїть ся, щоб Чернець
Не засвітив Галату знову,
Або гетьман Іван Підкова
Не кликнув в море на ралець...

Коротеньку згадку про морський поход въ Туреччину Чернця (Сагайдачного) знаходимо въ поезії—„Гамалїя“: Чернець—говорить ся в сїй поезії—колись засвітив Галату, частину міста Царьгорода.

Певний pendant до поезії „Іван Підкова“ становить поезія—„Гамалїя“. Се також похід проти Туреччини (і знов помилка що до імення гетьмана). Гамалїя має

иньший замір въ порівнянню з Підковою. Той просто хоче погуляти з своїми запорожцями—

А ну-те, хлопята,
На байдаки! Море грає—
Ходім погуляти...

Гамалїя має иньший плян:

Наш отаманъ Гамалїя,
Отаман завзятий,
Забрав хлопців та й поїхав
По морю гуляти,
Слави добувати...

Окрім сього бажання погуляти і добути слави, Гамалїя ще хоче:

Із турецької неволї
Братів визволяти.

Се другий бік запорозських походів визволенне братів з важкої турецької неволї і таким чином „Гамалїя" доповнює своїм змістом поезію „Іван Підкова", де козацький похідъ не має мети визволення.

Запорожцям і їх походам проти Туреччини відведено далеко більше місця, ніж відносинам козацько-татарским і відносинам козацько-польским. Про перші ми маємо лишь дуже дрібні натяки, та й ті не окремі, а в звязку з натяками про давню Польшу—

Жита похилились,
Де пасли ся ваші конї,
Де тирса шуміла,
Де кров Ляха, Татарина
Морем червонїла.

Такий же дрібний натяк знаходимо ми і в иньшим місцї—

Там родилася, гарцювала
Козацькая воля,
Там шляхтою, татарами
Засївала поле,
Засївала трупом поле,
Поки не остило...

Козацько-польским відносинам присвячена поезія „Тарасова ніч“, се оповідання про козацького гетьмана Тараса Трясила, що побив з козаками військо польского гетмана Конецпольского на р. Альті. Окрім опису сієї події ми читаємо тут і деякі згадки з минулого, з попередньої доби перед Трясилом:

Зажурилась Україна —
Така її доля!
Зажурилась, заплакала,
Як мала дитина!
Ніхто її не ратує...
Козачество гине,
Гине слава, батьківщина
Немає де дітись...
Виростають нехрещені
Козацькії діти,
Кохають ся невінчані.
Без попа ховають...

Головна біда—се гніт релиґійний, свята віра запродана:

Въ церкву не пускають.

Вороги козацтва і всього українського народа:

Як та галич поле криє.
Ляхи, уніяти
Налїтають, нема кому
Порадоньки дати.

Попередники Тараса згадані коротенько в кількох рядках:

Обізвав ся Наливайко—
Не стало Кравчини!
Обізвась козак Павлюга
За нею полинув.

Таким чиномъ поет сполучає тут двох діячів розділених рядом років. Безпосередно за Наливайком і Павлюком називає поет Тараса Трясила, який обізвавсь:

Гіркими сльозами:
Бідна моя Україно,
Стоптана Ляхами...

В звязку з загальною характеристикою доби кінця XVI в. і початку XVII в. і діяльність Трясила характеризуєть ся як боротьба за віру:

Обізвавсь Тарас Трясило
Віру рятувати.

Отже бачимо, що боротьбу за віру уявляє собі поет яко основну рису козацько-польских відносин кінця XVI і початку XVII в. від Наливайка до Тараса Трясила.

На сьому закінчують ся спомини про давнє минуле українського народа в петербурзських поезіях Шевченка.

Як бачимо, були у Шевченка і не вповні ясні представлення про певні моменти українського життя, були і помилки въ історичних поезіях...

Шевченко і сам розумів, що йому бракує деяких відомостей з історії української і через те він охоче роспитував, де тільки міг, шукаючи доповнень і пояснень по меньше відомим питанням української історії.

Такі доповнення і пояснення давали йому в розмові і въ листуванню Куліш, Бодянський, Костомаров і пояснення їх були дуже цінні, бо самостійні заняття над джерелами української історії значно поширили їх відомости звістками з недрукованих і малоприступних джерел.

А перший почав знайомити Шевченка з новими здобутками української історіографії Куліш і тим немало причинив ся до поширення історичного світогляда поета, вже відомого автора історичних поезій „Івана Підкова“ та „Гамалїя“.

V.

З тих плянів та замірів, які мав Куліш в 1843—1845 р. деякі швидко дійшли до здійснення (як, скажемо, поема „Україна“), другим довело ся чекати свойого здійснення досить довго (як, наприклад, величезний історичний роман „Чорна Рада“, який вийшов у світ геть-геть пізнійше).

Подібну ж долю мав етноґрафічний твір Куліша „Записки о Южной Руси“. Первістний плян сієї праці виник ще в 1843 р., ал до здійснення довелось чекати щось коло півтора десятка літ.

Шевченко познайомив ся з „Записками“ на передодні свого визволення з заслання, лаштуючись у далеку дорогу. Він був дуже задоволений отсим етноґрафічним виданнєм і висловлював щиро своє задоволеннє в листах. В листї до Кухаренка пише поет про „Записки“, зве їх „дуже розумна і щира книжка“, зазначує, що „такої доброї книги на нашому язику ще не було друковано“ і признаєть ся, что післав би йому свій примірник, але „ще сам добре не начитав ся“. В листї до Лазаревського Шевченко доручає йому подякувати і поцїлувати Куліша за його книги, що він подарував, а особливо за „Записки о Южной Руси“: такої розумної книги, такого чистого нашого слова, я ще не читав“... Пізнїйше через того ж Лазаревського Шевченко передає прохание, щоб Куліш вислав „свої любії Записки о Ю. Р.“ (ще оден примірник). Потім Шевченко висловлює подяку за прислані книжки зпочатку через Лазаревського, а далі просто в листї до Куліша: подякуй доброго і розумного Куліша за його „Чорну Раду“ і за „Записки о Ю. Р.“... спасибі тобі, друже мій великий, за твої дуже добрі подарунки“...

Шевченка дуже тїшило, що Куліш міг знайти собі дїяльних та щирих помічників в такій важній та корениій справі, як збираннє і студійованнє етноґрафічних українських матеріялів. „Получилъ отъ Кулиша книги „Записки о Южной Руси“ два тома... Какой милый оригиналъ долженъ быть этотъ Л. Жемчужниковъ! Какъ бы я счастливъ былъ увидѣть человѣка, который такъ искренно нелицемѣрно полюбилъ мой милый родной языкъ и мою прекрасную бѣдную родину! (Дневник). І в листї до Куліша Шевченко передавав щирий привіт самому Жемчужникову: „що се за дивний, чудний чоловьяга Л. Жемчужников! поцїлуй його за мене, як побачиш“...

Всї сї уривки з дневника та з листів Шевченка ясно свідчать, що поет з великою радістю зустрітив етноґрафічне виданнє свойого друга.

„Записки о Южной Руси“ се було етноґрафічне виданнє, яке обдумував Кулїш ще в 1843 р. Скільки змінило ся за той час! Чи думав поет, слухаючи про плани Кулїша, що тільки через 14 літ побачить він сю книгу та ще в Новопетровеькому, так далеко від рідної України.

Згадуючи в листї до Кухаренка про „Записки о Ю. Р.“, Шевченко дуже влучно зазначив головну прикмету „Записокъ“, як етноґрафічного твора. „Такої доброї книги на нашому язику ще не було друковано. Тут живо вилитий і кобзарь, і гетьман, і запорожець, і гайдамака і вся староцитна наша Україна, як на долонї показана. Кулїш тут свого нїчого не додав, а тілько записав те, що чув від слїпих кобзарів, а тим самим і книга його вийшла добра, щира і розумна“.

В сїй своїй характеристицї Шевченко дуже добре зауважив прикмету етноґрафічного твора. Се завсїм вірно зазначено і як раз сією основною своєю прикметою і відрізнили ся „Записки“ від инших етноґрафічних збірників. Се надавало „Запискамъ“ свій особистий вигляд.

Про такий вигляд і думав Кулїш ще на початку своїх етноґрафічних занятть.

Молодого етноґрафа не вповні задовольняли тодїшні етноґрафічні збірники. Вони передавали етноґрафічні матеріяли, пісні, казки, історичні перекази, але зовсїм відокремлені від тих осіб, які співали сї пісні та переказували сї казки і леґенди. Між записаною казкою або леґендою і тим, хто її переказував, не лишаєть ся нїякого звязку. Етноґраф, збираючи памятки народньої творчости, зазначує лише, хто, коли і де йому переказував ту або иньшу казку, співав ту або иньшу пісню; сього досить для етноґрафа-збирача, виховлений з поміж народа кобзарь або лїрник знов зливаєть ся з народною масою, звідки він вийшов.

Чи се добре? запитує Кулїш. Хиба ж той кобзар, що співає історичну думу, той лірник, що співає духовну псальму, той жебрак, що звертаєть ся до побожних слухачів з якою нибудь духовною віршою дидактичного змісту, хиба ж вони всї не цікаві і самі по собі? Хиба ж вони не представники народнього світогляду, народнїх поглядів, які вже зміняють ся поволї під впливом нових течій? Чи не треба подбати про те, щоб, записавши їх етноґрафічний метеріял, по змозї заховати також і зовнїшний вигляд сїх знавцїв та хранителїв старовини?

В однім листї Кулїша з 1843 р. знаходимо таке признаниє про задуману працю. „Пишу еще другую... большую историко-философо-топографо-филолого-поэтическую статью подъ заглавіемъ „Поѣздка въ Украину“. Въ ней я хочу представить характеристику заднѣпрскаго народа, отмѣннаго отъ малороссійскаго, описаніе мѣстности замѣчательныхъ городовъ и урочищъ, способъ выраженія народного, его домашніе обычаи и преданія“. Таким чином, як бачимо, Кулїш хотів тут відступити від загальноприйнятої манери разроблення етноґрафічних записів. Він вже мав збірник народнїх преданий, зложений по звичайному типу таких етноґрафічних збірників, тепер в сїй статтї Кулїш думав зовсїм инакше зкористувати ся своїм етноґрафічним матеріялом. „Преданія, которыя составили у меня извѣстную вамъ особую книжку, я разложу здѣсь такъ, какъ я выспрашивалъ и изыскивалъ, при чемъ сами разсказщики обрисуются читателю и представятъ много замѣчательныхъ частностей“... Коли порівняти сей уривок з листування Кулїша з иньшими подібними ж заявами можно представити собі хоч приблизно—плян працї Кулїша.

Опис подорожи мав бути основою статтї. З враженнями від самої подорожи тісно переплїтались би описи історичних місцевостей та будинків і історичні спомини з ними звязані. Зустрічи з місцевими людьми дали б можливість описати зверхнїй вигляд місцевого люду, його

вбраннє та звичаї. Наводячи розмови, письменник подбав би, як можно точнійше, передати оповідання з захованнєм місцевих прикмет розмови та з підкресленнєм деталїв більш важних для характеристики світогляду місцевого люду.

В звязку з такими думками міняв ся і самий план видання етнографічних матеріялів. Для звичайного етнографічного збірника досить було зібрати самий матеріял, але для задуманого Кулїшом нового збірника треба було самі етнографічні матеріяли доповнити характеристиками всїх тих осіб, що переказували або співали записані казки та пісні.

До таких характеристик варто б було додати і малюнки типових кобзарів, лїрників або що. Деякі і самі просили ся під олівець або пензель маляра-артиста.

Кулїш і сам малював і через те виразнїй відчував, як би то добре було заховати на спомин слїдуючим поколїнням типові мальовничі постатї українського життя. Де що він і зробив, схоплюючи в своїх малюнках найголовнїйші риси, але сього було за мало. До сього треба було підійти з більшою технїкою малярства і з більшим розумінием штуки. В сьому і міг би допомогти такий талановитий маляр і знавець українськаго життя, як Шевченко.

Розумієть ся, Кулїш не думав би обмежити свойого приятеля-маляра одними лише малюнками етнографічного змісту, потрібними для його, Кулїша, етнографічних видань. І для самого Кулїша збираннє етнографічних матеріялів і підготовленнє до видання хоч і було дуже цїкавим дїлом [1]), але не виключало і иньших завдань.

Вище було занотовано, як тїсно переплїтали ся інтереси Кулїша етнографічні з археографічними та письменницькими, як Кулїш, подорожуючи по Україні, думав разом збирати матеріяли етнографічні і розшукувати історичні джерела, щоб потім скористати ся ними і в своїх

[1]) Див. і мойі статті — Етнографічні видання Куліша — Записки Наук. Тов. ім. Шевч. т. 89 (1909 г.) с. 102—110.

розвідках і в історичних повістях. Уявляючи перед собою таку складну велику програму діяльности, Куліш думав, що і Шевченко візьме велику участь в сіх плянах.

Про програму найблизшої і невідложної діяльности Куліш не раз згадував в своїх листах. „Я теперь хожу, какъ пчела по сотамъ: гдѣ только встрѣчу сѣдую бороду, не отойду отъ нея безъ того, чтобы не выжать изъ нея пахучаго цвѣтка народной поэзіи или въ преданіи или въ пѣснѣ. Изученіе этихъ малороссійскихъ антиковъ такъ же меня совершенствуетъ, какъ совершенствуетъ живописца изученіе антиковъ скульптуры“ [1]. Поруч з студійованнєм памяток української народньої поезії Куліш думав скористати ся деякими з сих памяток для своїх наукових праць. Так, наприклад, народні перекази про Коліївщину разом з деякими мемуарами та записками сучасників мали лягти в основу наукової історичної розвідки про сю добу української історії. Отсї „развалины народной поэзіи — дѣло великой важности“ і для етнографа і для історика. Куліша цікавило не тільки саме збиранне етнографічних матеріялів, а можливість взагалї виклнкати з темряви минулого усю складність давнього мальовничого побуту. „Изучая источники исторіи южно-русскаго народа, не разъ объѣзжалъ обитаемыя имъ губерніи для собиранія народныхъ пѣсенъ и преданій“ згадував пізнїйше Куліш про свої етнографічні екскурзії. Поезія давнього життя найбільше захоплювала Куліша. „Надобно сознаться откровенно, что, странствуя изъ села въ село по малороссійскимъ губерніямъ, въ періодъ моей юности, я рѣдко имѣлъ въ виду собственно науку. Меня увлекала поэтическая сторона жизни народа. Я гонялся за драмою, которую разыгрываетъ мелкими отрывками цѣлое малороссійское племя. Мнѣ нужно было видѣть постановку сельской жизни на театрѣ природы и то, что внесъ я въ свои записныя книжки, составляетъ только малую часть

[1] В листі до Юзефовича — Київ. Стар. 1899. II с. 190

моихъ изученій, которыя управлялись постоянно однимъ лишь чувствомъ неопредѣленнымъ желаніемъ увидѣть и слышать народъ въ разнообразныхъ особенностяхъ единицъ его“. Кулїша тягнуло до поетичного сінтеза. „Та жизнь, которая выражается въ языкѣ, костюмахъ, обычаяхъ и пр., назову ее хоть поэтическою, также съ каждымъ годомъ теряетъ свою выразительность“. Отсеї то петичної сторони українського життя і було жаль, і ся „такая сильная, такая пышная народная жизнь“ найбільше приваблювала письменника [1]).

Між памятниками української народної творчости Кулїш не виділяв яку небудь одну групу, як найбільше для себе цікаву. Він збирав і пісні, і казки і легенди та історичні перекази. Він назначив як окремі групи — „народныя сказки, пословицы, загадки и пр.; народныя пѣсни съ критическимъ разборомъ замѣчательнѣйшихъ; народныя преданія, какъ переходъ отъ исторіи къ поэзіи, отъ положительной существенной жизни къ жизни идеальной и фантастической (а мое собраніе народныхъ преданій просто-superbe!)“ Вперше надрукував Кулїш деякі з зібраних леґенд в „Кіевлянинѣ“ Максимовича [2]). Пізнїще був приготовлений до друку збірник леґенд — „Украинскія народныя преданія“; сей збірникъ надрукувавъ Бодянський „въ Чтеніяхъ Общества Исторіи и Древностей“ 1847 р., але невиовні, без релїгійних леґенд, які зустріли цензурні перешкоди [3]). До історичних переказів сього збірника Кулїш додав цікаві пояснення. Найбільше історичних переказів присвячено запорожцям та гайдамакам. Обробивши „Украинскія преданія“, Кулїш почав

[1]) Див. в згаданій вище статї моїй Етн[illegible] ра[illegible] видання [illegible] с. 103—104.

[2]) „Кіевлянинъ“, книга I на 1840 годъ „Малороссійскіе разсказы“ (два народнїх оповідання).

[3]) Кулїш [illegible] ставив ці релїгійні леґенди. „Прилагаю этотъ отдѣлъ“, писав Кулїш до Бодянського, „и прошу Васъ покорнѣйше, если можно, найти свѣтскаго или духовнаго цензора хоть для статьи — „Путешествіе по другому свѣту“, замѣчательной по сродству ея съ легендами, вошедшими въ Божественную Комедію Данта“.

лагодити до друку збірник пісень з своїх етноґрафічних збірок та з етноґрафічних матеріялів иньших збирачів. Ся праця затягнула ся...

До фільольоґічних тем Куліш не мав властиво охоти, хоч записуючи пісні і казки, звертав увагу на відміни мови і дбав про те, щоби зазначити, оскільки можливо, місцеві прикмети мови.

З матеріялів історичних Куліш зазначив в першу черґу збірник літописей „со всѣми примѣчаніями, приложеніями и выписками изъ иностранныхъ писателей о Малороссіи“. Далї мав би пійти до друку збірник матеріялів до історії українських фамілїй. Був ще в проекті і „сводъ малороссійскихъ узаконеній и исторія законодательства въ Малороссіи“.

Окрему групу становило в пляні Куліша „описаніе старинныхъ церквей и зданій, утварей, домашнихъ принадлежностей, ремеслъ и пр. въ древнемъ и новомъ состояніи Малороссіи“... Се неповна характеристика віддїла, але всеж таки можно зрозуміти, що хотів зазначити Куліш в сїм віддїлї. Се була б артистична Україна в її минулім та сьогочаснім. Славні будинки минулого часу, памятники українського будівництва, домашній побут, хати та їх уряджене, вбране, давне і сьогочасне, артистичні народні вироби, як вишивки, килими і таке иньше. Се все треба було завести в сей віддїл артистичної української старовини. Але для виконання сієї проґрами треба доручити її артисту: се була би спільна праця історика, етноґрафа і артиста-маляра.

Читаючи сї замітки Куліша про проґраму „Описанія“ мимоволї пригадуєш подібний плян важної і цікавої праці „Живописної України“ Шевченка. Коли вперше виник у Шевченка плян сього видання не знаємо, а в листї до Бодянського 1844 р. сей плян виявляеть ся вже з певними подробицями. Що сей плян виник досить давно і Шевченко вже його обговорював з приятелями, видко з слов: „чи я вам росказував, що я хочу рисовать нашу

Україну? коли не росказував, то слухайте". Далі Шевченко докладно оповідає про плян видання, про технїку, про спосіб расповсюдження „приїду в Москву з білетами на подписку"; закликуючи Бодянського до участи в сїм задуманім виданню, Шевченко пише, що участь братиме Кулїш: буде писати пояснення до малюнків з сьогочасного народнього побута.

Виходить отже, що до сього листа про „Живописную Украину" Шевченко вже оповідав про її плян знайомим і Кулїш знав, оден з перших, які заміри має Шевченко.

Чи не можно думати, що Кулїш мав певний вплив на утворение свого пляну Шевченка? Чи не можно думати, що коли і не Кулїш подав першу гадку про таке артистичне видание, то принаймнї допоміг своїми увагами при разробленню в деталях сього пляна?

Здаєть ся, що се вповнї можливо.

Пляни Кулїша в дечим сходили ся з пляном видання „Живописной Украины" і мали вплив на заміри Шевченка.

Лишаєть ся ще одна увага.

Як бачимо, Кулїш в 1843—1845 приймав дуже велику участь в ріжних київських наукових плянах, вів о наукових справах листуванне з Юзефовичем, був au courant всього, що робило ся і підготовляло ся в Київській Комісії і часом давав деякі поради в сіх справах Юзефовичу.

Можно думати, що Кулїш, користуючись з своїх відносин до Юзефовича, Іванишева, багато допоміг в здійсненню пляна про участь Шевченка з науковій дїяльности Київської Комісії.

Біограф Шевченка, Кониський, також надавав велике значінне заходам в тій справі Кулїша.

Новозаснована Київська Комісія почувала на перших кроках свойого істнування велику потребу в освічених та діяльних людях. Таким як раз і був Кулїш. Через те уваги і пляни Кулїша охоче приймали ся до відомости.

Думками Куліша про певні важні наукові видання користовали ся і видавнича діяльність Комісії 1843—47 рр. здійснила в дечим заміри і плани Куліша.

В таких умовах Шевченко став би помічником Комісії в виповненню деяких наукових планів і замірів Куліша, прийнятих Археографічною Комісією.

Се надавало особливу вагу заходам коло прийнятя Шевченка на службу до Київської Комісії.

Як відомо, сї заходи мали повний успіх і Шевченко був прийнятий до Комісії яко постійний співробітник.

Куліш був дуже з сього задоволений. Задоволенне се почуваеть ся і в пізнійшім листї до Бодянського.

„Вы, я думаю, знаете,—писав Куліш до Бодянського, что онъ (Шевченко) теперь въ Кіевѣ. Служитъ при Арх. Коммиссіи, получаетъ 1000 р. жалованья. Этому нужно радоваться, потому что Комиссія посылаетъ его безпрестанно въ разныя мѣста Южной Россіи для снятія старинныхъ памятниковъ, а это должно современемъ доставить ему шекспировское знаніе людей, обычаевъ и пр.".

Сю радість поділяли і усї близькі приятелі Шевченка, але на превеликий жаль поетови довелось прожити в Київі тільки півтора роки.

Ол. Грушевський.

Оксана.

Давно вже біографи Шевченка звернули увагу, що в деяких поезіях ми маємо спомини поета з його дитячих років.

До сих автобіографічних згадок поета належать також і спомини про перше кохання та про ту кучеряву Оксаночку, яку поет малим хлопцем так глибоко, так щиро кохав чистим дитинним коханнєм.

Ось як малює собі Шевченко те давне кохання, щире, глибоке, та ясне, неначе весняний ранок:

Ми в купочці колись росли,
Маленькими собі любились.
А матери на нас дивились
І говорили, що колись
Одружимо їх... Не вгадали!

Початок — звичайна сільська ідилія. Сусїдські дїти грали ся разом і з сїх дитячах забав почала ся перша дитинна приязнь малого хлопця Тараса з Оксаною. Прихильно на се дивилась мати поета і думала, що з того дитинного кохання колись виросте справжнє, глибоке кохання, мріяв про се і сам хлопчик.

Але не так стало ся, як гадали—

— Не вгадали...

Тарасови було лише 9 з чимсь років, коли вмерла його мати, підтята нуждою та працею. Не здійснили ся мрії дїтей.

Старі заранні повмірали,
А ми малими розійшлись...

Тарас лишив ся круглим сиротою на самім початку дванадцятого року (Кониський I. с. 26).

Після смерти батька, на дванадцятім році Тарас був за малого робітника та за пастуха у дядька Павла, потім вчив ся у дяка Богорського і нарешті став пастухом громадської череди в своїм ріднім селі і „ходячи за чередою читав свою любу украдену у Богорського книжку з кунштиками“.

І тоді він зустрічав ся з тою дівчиною, яку давно вже покохав, і сї зустрічи були одинокою втїхою в його важким життю.

Про свої тодїшнї настрої згадав Шевченко пізнїйше вже в неволї:

> **Менї тринадцятий минало,**
> **Я пас ягнята за селом...**

За селом на самотї бідний хлопчик, тринадцятолїтний пастух иноді переживав щасливі хвилини, забуваючи про своє гірке становище, про своє сирітство серед чужих непривітних людей. В такі рідкі хвилини було „так любо“...

> **Господнє небо і село,**
> **Ягня, здаеть ся, веселилось,**
> **І сонце гріло, не пекло...**

Маленька подруга Тараса, яку він так щиро кохав, звала ся Оксана: се імення назвав сам поет—

> Чи жива
> Ота Оксаночка? Питаю...

Посвята до поеми „Черниця Марьяна“, недавно лише знайдена і надрукована, додає до імення ще й натяк на призвіще—

> Оксанї К . . . . ко.

Треба додати до сього, як описує її поет:

> Чи жива
> Ота Оксаночка? Питаю
> У брата тихо я.—Яка?
> — Ота маленька, кучерява,
> **Що з нами грала ся колись...**

В иньшім варіянті читаємо трохи відмінно —

Ота Оксаночка чорнява,
Що з нами бігала гулять?
— Еге, вдовівна кучерява!..

Нарешті в закінченню сієї ж поезії знаходимо натяк на красу і вдачу Оксани —

А що за дівчина була!
Так так що краля! І не вбога
Та талану Господь не дав...

До сього недавно знайдена посвята до поеми „Черниця Марьяна“ (надрукована в часоп. „Вѣстникъ Европы“ 1914. II) додає дуже важні признання поета, спомини про давнє дитинне кохання:

Чи правда, Оксано, чужа чорнобрива,
І ти не згадаєш того сироту,
Що в сірій свитині, бувало, щасливий,
Як побачить диво, твою красоту;
Кого ти без мови, без слова навчила
Очима, душею, серцем размовлять,
З ким ти усміхалась, плакала, журилась,
Кому ти любила Петруся співать?
І ти не згадаєш... Оксано! Оксано!
А я й досі плачу і досі журюсь,
Виливаю сльози на мою Марьяну,
На тебе дивлю ся, за тебе молюсь.
Згадай же, Оксано, чужа чорнобрива,
І сестру Марьяну рястом уквітчай,
Часом на Петруся усміхнись щаслива,
І хоч так, як жарти, колишнє згадай...

Як бачимо, в сіх рядках дуже важні спомини поета про його останні роки дитинства, прожиті в ріднім селі, та про зустрічи з коханою Оксаною, кучерявою Оксаночкою дитинного кохання. Сї спомини значно доповняють те, що ми вже знали про дитинну ідилію поета.

Тарасови йшов шіснадцятий рік, коли його відірвали від рідного села, коханої Оксаночки та записали до панської челяди полковника Енґельгарда.

На шістнадцятім році перервало ся дитинне кохане Тараса і Оксани,—не дали йому люде розцвісти новим цвітом, не дали здійснитись мріям поета.

Серед важкої дійсности для бідного малого хлопця, наймита, попихача, пастуха дяльковпх свиней та громадської череди, кохане Оксаночки було якимсь чарівним сном, який далеко далеко уносив душу хлопця від злиднів, турбот, лайки.

Як тоді жило ся Тарасови, ми знаємо з його власних признань, гірьких, важких

Давно те діялось! Ще в школі
Таки в учителя-дяка,
Гарненько вкраду пятака
(Бо я було трохи не голе,
Таке убоге) та й куплю
Паперу аркуш...

А ось в иньшій поезії:

А ще до того, як побачу
Малого хлопчика в селї:
Мов одірвалось од гіллї,
Одно-однісеньке під тином
Сидить собі в старій рядниню...
Менї здаеть ся, що се я,
Що се ж та молодість моя...

З сим вповні сходять ся споминн поета в посвятї до поеми—як бідний сирота в сїрій свитинї почував себе глибоко—щасливим, коли бачив красуню Оксану

І ти не згадаеш того сироту,
Що в сїрій свитинї, бувало, щасливый,
Як побачить диво, твою красоту...

Побачити Оксаночку, поговорити з нею, поспівати—сї зустрічи тільки і підтримували в серці поета бадьорість та надію. В хвилини таких розмов все кругом наче відмінялось, ставало весело і ясно на серці.

Неначе сонце засіяло,
Неначе все на світі стало
Моє: лани, гаї, сади...
І ми, жартуючи, погнали
Чужі ягнята до води...

Ті рідкі хвилини, що Тарас проводив вкупі з Оксаночкою, були одинокою втіхою хлопця. Оксаночка з Тарасом „усміхалась, плакала, журилась“, вона співала йому „Петруся“. Часом вони сиділи вкупі мовчки, але і без мови, без слова серця їх почували чарівну близькість і вони розмовляли між собою

Очима, душою, серцем...

Тарас мріяв про будуче щастє, про життє вкупі, повне праці та щирого глибокого кохання.

А я так мало, небагато
Благав у Бога: тільки хату,
Одну хатиночку в гаю
Та дві тополї коло неї
Та безталанную мою,
Мою Оксаночку,—щоб з нею
У двох дивити ся з гори
На Дніпр широкий, на яри,
Та на лани золотополї,
Та на високії могили...

Так мріяв та надїяв ся Тарас, бажаючи собі звичайної долї, тихого, спокійного непомітного життя в двох з любимою дївчиною, в звичайних умовах сїльського побута, в тихім захистї, на хуторі далеко від чужих людей.

Певно в такі хвилини Тарасови уявляла ся ось така ідилїя, намальована в поезії—

У двох дивити ся з гори
На Дніпр широкий, на яри
Та на лани золотополї
Та на високії могили,
Дивитись, думати, гадать:

Коли то їх понасипали?
Кого там люди поховали?
І в двох тихенько заспівать
Ту думу сумную, днедавну
Про лицаря, того гетьмана,
Що на огнї Ляхи спекли.
А потім би з гори зійшли,
По над Днїпром у темнім гаї
Гуляли б, поки ни смеркає,
Поки мир Божий не засне,
Поки з вечірньою зорьою
Не зійде місяць над горою,
Туман на лан не прожене.
Ми б подивились, помолились
І розмовляючи пішли б
Вечеряти въ свою хатину...

А ось і иньший малюнок тихого безжурного життя:

І досї снить ся: під горою
Між вербами та над водою
Біленька хаточка; сидить
Неначе й досї сивий дїд
Коло хатиночки і бавить
Хорошеє та кучеряве
Своє маленькеє внуча.
І досї снить ся: вийшла з хати
Веселая сміючись мати,
Цїлує дїда і дитя,
Аж тричі весело цїлує,
Прийма на руки і годує
І спать несе. А дїд сидить
І усміхаєть ся і стиха
Промовить нишком: „Деж те лихо?
Печалї тії, вороги?"
І нищечком старий читає
Перехрестившись „Отче—наш".
Крізь верби сонечко сіяє
І тихо гасне... День погас
І все почило. Сивий в хату
І сам пішов опочивати.

Так малювало ся будуче, спокійне, безжурне, щасливе в уяві шіснадцятолітнього хлопця.

Але не так стало ся.

А ми малими розійшлись
Та вже й не сходились ніколи;
Мене по волї і неволї
Носило всюди...

Шіснадцятолїтнїм хлопцем кинув Шевченко рідне село, шіснядцятолїтнім хлопцем остатнїй раз бачив Шевченко свою кохану Оксаночку. Багато носило його доля занесла нарешті до Петербурга на життє: зпочатку був він тут кріпаком, майстеровим, потім став вільною людиною, учнем Академії, артистом-маляром.

За се десятолїттє завсїди памятав Шевченко свою далеку кохану Оксаночку, згадував минуле, рідкі хвилини щастя і нездійснені надії на спокійне, мирне родинне щасте в будучим.

Глибоким сумом огортало душу Шевченка, коли він бідний замурза, учень „комнатнаго живописца“ Ширяєва линув душою на далеку Україну, шукаючи там в споминах спочинку від гірьких, сумних вражінь свойого пригніченого життя.

Але не вповні полегшало і після визволення. Шевченко, учень Академії, все ж таки почував себе сиротиною на далекій чужині і глибоко сумував за рідною Україною.

І він плакав, згадуючи минуле, родину, рідне село і нарештї своє глибоке, щире, недовге коханнє, щасливі хвилини вкупі з Оксаночкою, плакав, не тільки будучи кріпаком та невільною людиною, але й потім, ставши вже учнем Академії, популярним поетом та подаючим великі надії маляром. Так глибоко запали в душу ті незабутнї хвилини молодого безжурного щастя.

Він линув душою до того далекого, щасливого часу кохання, иноді віддавав ся солодкій надії, що ще вер-

неть ся до рідного села і заживе разом з коханою Оксаночкою, иноді прощав ся з сією надією, гадаючи, що Оксаночка давно вже війшла заміж за иньшого...

І ти не згадаєш... Оксано! Оксано!
А я й досі плачу і досі журюсь,
Виливаю сльози на мою Марьяну,
На тебе дивлю ся, за тебе молюсь...

Поет не міг забути свойого першого кохання, своєї кучерявої Оксани—

А я й досі плачу і досі журюсь...

Згадуючи свої дитинні роки, поет в пізнійшій поезії (1847 р.) закінчив епільоґом, який можно приклaсти і до його петербурзських переживань, до тих хвилин суму, коли йому здавало ся, що вже ніколи не побачити рідної України—

...а й досі, як згадаю,
То серце плаче і болить,
Чому Господь не дав дожить
Малого віку у тім раю!
Умер би, орючи на ниві,
Нічого б на світі не знав,
Не був би в світі юродивим...

Може і в Петербурзі, сумуючи та згадуючи далеку рідну Україну, село і кохану Оксаночку, поет думав, чи не ліпше б було, коли б доля здійснила його бажання

А я так мало, небагато
Благав у Бога

далі в тій же поезії, в її закінченню—

Я тілько хаточку в тім раї
Благав і досі ще благаю,
Щоб хоч умерти на Дніпрі,
Хоч на малесенькій горі...

Сумно було згадувати на далекій чужині своє перше кохання: лили ся

Тії добрі сльози

. . . .

І Оксану, мою зорю,
Мою добру долю,
Що день Божий умивали

Часом виникала думка, що Оксаночки кучерявої вже нема, не могла вона ж чекати десять літ і давно вже вийшла заміж за когось иньшого.

Чи правда, Оксано, чужа чорнобрива,
І ти не згадаєш того сироту...
Згадай же, Оксано, чужа чорнобрива

. . . .

Часом на Петруся усміхнись щаслива
І хоч так, як жарти, колишнє згадай...

Хоч і як сумно думати, що колишня, кохана Оксаночка забула поета і вийшла заміж за иньшого, все ж таки поет не відносить ся до Оксани з гнївом, не докоряє її.

Поет плаче за минулим, скаржить ся на долю, але про Оксаночку згадує, як і завсїди, з добрим почуттєм подяки за її минуле кохання, за рідкі хвилини щастя.

Він хоче, щоб Оксана була щаслива і згадувала инолї його, поета,

згадай же, Оксано чужа чорнобрива

. . . .

І хоч так, як жарти, колишнє згадай.

Перше кохання поет буде згадувати завсїди з добрим почуттєм: се ж єдиний яскравий спомин його дитинних літ важкого сирітства.

Звичайні люде, згадуючи про своє світле минуле, незабутнє, дороге, можуть тільки сумовати, журитись, плакати.

Поет окрім суму, сліз та жалю може зробити ще де що.

Він може перетворити щасливе минуле в поезію, він може викликати світлі тїни минулого, віджививти їх і дати

їм вічне життє в своїх творах, перейнятих глибоким щирим почуттєм.

Так і зробив Шевченко. Він скористав ся своєю силою віджнвляти минуле і його перше, ясне, чисте кохання, його кохана Оксаночка відкнли в поезіях.

Біограф Шевченка О. Кониський зауважив се. „З того кохання нічого не вийшло. Але першого кохання, як і перших сліз, видавлених кривдою та несправедливостю, такі люде, як Шевченко, до віку незабувають. Не забув і Тарас своєї Оксани. Героїню лїпшої своєї поеми „Гайдамаки“ він назвав Оксаною. А вже як річ звичайна, що письменники, найпаче поети, лїпшим і більш улюбленим дїячам своїх творів дають імення таких людей реальних, які найбільш подобали ся їм і які в серці їх лишили добрі вражіння і споминн“. (Тарас Шевченко. І. с. 35).

Се не припадково поет в першим же своїм поетичнім творі, де тільки була можливість, назвав героїню Оксаною (в „Катерині“ зміст занадто спеціяльний і іменнє Оксани не можно було там ужити, а иньші поезії, як відомо, не мають зовсїм імен персонажів, обходять ся без таких імен).

Се був спомин про перше давнє дитинне кохання.

Про звязок своїх поетичних утворів з споминами минулих літ, згадав і сам поет—

А я й досї плачу і досї журюсь,
Виливаю сльози на мою Марьяну,
На тебе дивлю ся, за тебе молюсь..

Такий самий звязок істнує і між „Гайдамаками“ та споминами першого кохання...

Коли придивитись близше до поеми „Гайдамаки“, ми бачимо, що звязок її з споминами про колишнє кохання не обмежуеть ся лише іменнем Оксани.

В поемі сполучають ся, зплітають ся разом дві теми— суспільна, Гайдамаччина і особиста кохання Яреми і Оксани.

В обробленню сієї останьої теми ми бачимо деякі автобіоґрафічні риси.

Сам Ярема наймит, над ним коверзує його господарь, шинкарь, завдає йому багато діла і, глузуючи, зве його діткливими словами.

Сирота Ярема, сирота убогий:
Ні сестри, ні брата, нікого нема!
Попихач жидівський, виріс у порогу,
А не клене долю, людей не займа.

Сирітство Яреми, його доля, його робота се все нагадує долю самого Шевченка. І Шевченко хлопцем, як знаємо, був пастухом дядьківських свиней та пастухом громадськоі череди, носив воду відрами з річки Тикича на гору, їздив за погонича у попа Кошиці, перемивав посуду, чистив ножі, ходив часом обідраний та голодний. Як бачимо, в становищі Шевченка було богато такого, що нагадує долю Яреми, як вона описана в розділі — „Ярема" поеми „Гайдамаки":

Ярема гнув ся, бо не знав,
Не знав сїромаха, що виросли крила,
Що неба достане, коли полетить,
Не знав, нагинав ся...

Важко жити в таких обставинах, але всеж таки хочеть ся жити, дивитись на світ Божий—

О Боже мій милий!
Тяжко жить на світї, а хочеть ся жить,
Хочеть ся дивитись, як сонечко сяє,
Хочеть ся послухать, як море заграє,
Як пташка щебече, байрак гомонить,
Або чорнобрива в гаю заспіває...
О Боже мій милий, як весело жить!

В такі світлі хвилини забувають ся злидні, докори, пайки, в такі хвилини стає так ясно, весело на серці —

Чого так весело було.
Господнє небо і село,
Ягня, здаеть ся, веселилось
І сонце гріло, не пекло.

Такі хвилини ясні і щасливі переживав і тринадцятолітній настух на самоті за селом, далеко від людей...

Знаємо, що серед гірьких вражінь сирітства, у хлопця Тараса бували і щасливі хвилини, се зустрічи з коханою Оксаночкою. Сирота у бідній свитині почував себе вповні щасливим, коли бачив та говорив з коханою красунею:

...в сїрій свитині бувало щасливий
Як побачить диво, твою красоту.

Таким щасливим був і Ярема.

Справді, Ярема був сирота, не мав

Нї сестри, нї брата, нїкого нема,

але все ж таки він був

Сирота багатий.

Можно мати батьків і все ж таки почувати себе самітним:

На що батько—мати, високі палати,
Коли нема серця—з серцем розмовлять?

Навпаки Ярема, не вважаючи на своє сирітство і свої злиднї, все ж таки—

Сирота багатий,
Бо є з ким заплакать, є з ким заспівать:
Єсть карії очі—як зіроньки сяють.
Білі рученята—млїють, обнїмають,
Єсть серце єдине, серденько дївоче,
Що плаче, сміеть ся, як він того хоче,
Що плаче, сміеть ся і мре й оживає,
Святим духом серед ночи
По над ним вітає...

Кохання для Яреми, так само, як колись і для самого Тараса, заповняло ціле життє, підтримувало в важкі хвилини, і підбадьорювало і привабловало світлими надіями.

Близькість поетичного утвору постаті Яреми в поемі до самого Тараса кидаеть ся в вічі. але письменник ще підкреслює сю близькість ліричним intermezzo:

От—такий то мій Ярема,
Сирота багатий!
Таким і я колись-то був:
Минуло, дівчата!

Зустріч Яреми з Оксаною. їх радісна розмова. ся безсмертна сцена широго світлого кохання. знов таки навіяна власними споминами і пережитими надіями давнього часу.

Шелесть!.. Коли гляне:
По-під гаем, мов ласочка,
Крадеть ся Оксана.
Забув... побіг... обняли ся...
„Серце!“ та й зомліли.
Довго-довго тільки „серце!“
Та й знову німіли...
— „Годі, пташко!“
— „Ще трошечки,
Ще... ще... сизокрилий!
Вийми душу!.. ще раз... ще раз...
Ох, як я втомилась.
— „Одпочинь, моя ти зоре!
Ти з неба злетіла!“
Послав свитку. Як ясочка
Усміхнулась, сїла.
„Сїдай же й ти коло мене!“
Сїв та й обняли ся.
„Серце мое, зоре моя,
Де се ти зоріла?“

Се дуже поетична сцена і вона вповні перейнята глибоким, чистим почуттем. Треба було самому пережити такі хвилини ясної безжурної радости. щоб потім перетворити їх в подібний артистичний світлий малюнок.

В хвилину такої зустрічи. в раюванню щасливого кохання забуваеть ся все на світї. сумні думи. і спомини про гірке становище та важке сирітство все се щезае

в єдинім безмежнім глибоким почутті. забуває ть ся все важне сумне, що гнїтило душу.

І в коханню Яреми бували зрідка хвилини сумнївів. Се вповні зрозуміло для поета.

Ярема чекає Оксану. її нема і ось Ярема вже починає вагатись. міркувати. чи дійсно Оксана його щиро кохає чи може вже й забула і зовсїм не вийде до нього:

А Ярема по долинї
Ледве-ледве ходить,
Не дивить ся, не слухає...

Сумнї думи огортають душу Яреми—

На що менї врода,
Коли нема щастя, коли нема долї?
Лїта молодії марно пропадуть
Один я на світї—стебло серед поля,
Його буйні вітри полем рознесуть,
Так і мене люде не знають, де дїти.
За що ж одцурались? Що я сирота!
Одно було серце, одно на всїм світї,
Одна душа щира, та бачу, що й та
Що й та одцуралась...

Се, як знаємо. звичайний в поезіях Шевченка мотів сирітства, скарги на сирітство. на брак співчуття. самоту.

В скаргах Яреми ще оден цїкавий натяк. Оксана не пара для бідного Яреми, наймита:

Забудь мої сльози, забудь сиротину,
Забудь, що кляла ся, другого шукай!
Я тобі не пара: я в сїрій свитинї.
А ти титарівна... кращого вітай,
Вітай, кого знаєш, така моя доля!

Ми не знаємо. чи сей натяк має якийсь звязок з власними споминами поета чи сам собою виникає з загальної концепції кохання титарівни і бідного наймита Яреми.

Сирота Ярема кохав титарівну і се почуттє серед сумних вражінь його важкого життя було одиноким світлим промінем. який освітлював будуче і піднимав

сили надїями. Титарівна Оксана також кохала сироту, але се кохане переплїталось з почуттєм жалости до сирітства Яреми. Ся жалість найбільш повно та яскраво виявила ся в признанню Оксани в манастирі черниці—

Я думала—
О Боже мій милий!—
Він сирота, хто без мене
Його привітає?
Хто про долю, про недолю,
Як я, роспитає?
Хто обійме, як я, його?
Хто душу покаже?
Хто сироті убогому
Добре слово скаже?

Надії Яреми не здійснились. Справді, титарівна Оксана пережила Гайдамаччину, але не так, як думав Ярема. Ми знаємо, як думав Ярема—

Одягну тебе, обую,
Посажу, як паву,
На дзиглику, як гетьманшу,
Тай дивитись буду...

Се не здійснилось. Оксанї прийшлось випити повну чашу страждання та наруги, поки її не визволив Ярема з гайдамаками... Отже хоч Оксана і дочекалась свого щастя, але се було не повне щасте, не таке, як вона думала. Була отрута: споминн про смерть батька, про напад конфедератів і її власні страждання в Лисянцї — се важкі споминн і нїколи не розвієть ся їх гірка отрута.

Розумів се і сам поет: через те він в епільозї не сказав нїчого про дальшу долю Яреми і Оксани, як їм жило ся потім. Поема кінчить ся згадкою про смерть Гонти і Залїзняка і як Ярема довго сумно стояв перед могилою Залїзняка—

Спочинь, батьку,
На чужому полї!
Бо на своїм нема місця—
Нема місця, волї...

Се остатня згадка про Ярему...

Таке закінчене кохання Яреми вповні відповідає загальному трагічному настрою поеми „Гайдамаки" і тодїшнім почуттям поета.

За петербурзькі роки з під пера Шевченка не вийшло жадної поезії про кохання перейнятої ідилічним настроєм.

Поет часто зостановляв ся на сій темі, але всї сї поезії перейняті сумним настроєм і мають трагічний кінець.

Поет страждав від свойого сирітства на далекій чужині та, окрім сього, болюче відчував недавній трагічний фінал власного кохання: воля пана відірвала його безпомічного кріпака від коханої дівчини.

Дуже свіжа була ся рана, щоб поет міг забути, міг визволитись зпід гніту сумних думок.

Сей настрій і відбив ся на поезіях про кохане петербурзських років.

Нещасливий кінець чекає коханців во всїх поезіях. Чи покинув зрадливий милий (Катерина), чи вмер милий далеко від рідного села та любої дівчини (Хустина), чи мати розбила щасте закоханої пари (Черниця Марьяна), чи иньша якась причина розвела закоханих та знищила молоде щасте („Причинна", „Тополя", „Утоплена",) во всїх як бачимо, сумний кінець.

Цікаво зазначити, що і в поемі „Гайдамаки" поет міг би закінчити примиряючим акордом, як се зроблено в пізнійшим творі, поемі „Невольник"—

Отже сталось таке диво!
Год, другий минає
Як побрались, а дивіть ся
В купочцї гуляють
По садочку. Старий батько
Сидить коло хати
Та вчить внука маленького
Чолом оддавати.

Ся поема в певній мірі pendant до поеми „Гайдамаки“: закоханій парі приходить ся перейти через великі страждання (Оксана в польськім палаці, Степан в турецькій важкій неволї), аж поки довелось побачитись знову та зажити спокійно, щасливо.

В поемі „Гайдамаки“ немає ще такого фінального акорда: для поета важко було се зробити, занадто свіжі гіркі спомини про власну розлуку з Оксаною. Поет сам признав ся, що „Черницю Марьяну“ писав він з слїзми по своюму розбитому щастю.

Вливаю сльози на мою Марьяну,

з такими ж слїзми описував поет і коханнє Яреми і Оксани в поемі „Гайдамаки“.

Оксана відкриває собою довгий ряд зажурених, сумних дївчат, яким лиха доля не дозволила зажити щасливим життєм вкупі з милим: не та реальна Оксана, що, дуже можливо, вийшла за иньшого та щасливо жила з ним, а та Оксана далеких дитячих споминів, що любила бідного хлопця та співала йому „Петруся“.

Всї вони встають перед читачем довгим сумним рядом з жалем в очах. Всїх їх чекає самотність без милого або гірька доля, життє з нелюбом і всї вони вибирають собі смерть, відреченнє від життя—

Без милого батько мати—
Як чужії люде;
Без милого сонце світить –
Як ворог сміеть ся;
Без милого скрізь могила...
А серденько бьеть ся!

Отсї слова з „Тополї“ взагалї можно було б приклasти до сумних дївчат з розбитим серцем. І Шевченко всею душою відзивав ся на їх страждання, бо як раз пережив таку ж сумну драму розбитого щастя.

Т. Г. Шевченко „Въ Межирічи".

Колл. сен. Е. Е. Рейтерна.

Оксані присвятив поет поему „Черницю Марьяну“

> Згадай же, Оксано, чужа чорнобрива,
> І сестру Марьяну рястом уквітчай...

писав поет Оксані в посвяті.

Головна ідея поеми — та ж сама, знайома з попередніх творів: трагедія закоханих сердець, яким доля забороняє бути щасливими.

Розбиває щастє закоханих — мати, яка бажає своїй доні ліпшої долї, ніж шлюб з Петрусем—

> Дочко моя, Марьяно!
> Оддам тебе за пана,
> За старого, багатого,
> За сотника Йвана“.
> —„Умру, серце—мамо,
> За сотником Йваном!

Безпосередньому глибокому щирому почуттю закоханої дївчини, мати, бажаючи щастя своїй коханій доні, противставляє життеву мудрість старої людини з великим життевим досвідом про матеріяльні основи щоденього життя:

> Не вмреш, будеш панувати
> Будеш діток годувати

Се нагадує подібну ж розмову матери з донькою в поезії „Тополя“: донька сумує, а мати сватає її за багатого старого—

> Сохне вона, як квіточка,
> Мати не питає:
> „Чого вянеш, моя доню?“
> Стара не спитала,
> За сивого, багатого
> Тихенько еднала.
> „Іди, доню!“ каже мати:
> Не вік дївувати.
> Він багатий, одинокий,
> Будеш панувати!“

В обох поезіях, як бачимо, мати висловлює той же самий погляд на життє і на щастє доньки, але такий погляд зовсїм розходить ся з почуттями доні. Для доні легше лягти в труну, нїж жити з нелюбом

Не хочу я панувати,
Не піду я, мамо!
Рушниками, що придбала,
Спусти мене в яму!
Нехай попи заспівають,
А дружки заплачуть:
Легше, мамо, в трунї лежать,
Нїж його побачить...

В поемі „Черниця Марьяна" такий же протест молодого палкого почуття проти життєвого досвіду старих людей

Оддай мене, моя мамо,
Та не за старого,
Оддай мене, моє серце,
Та за молодого!
Нехай старий бурлакує
Гроші заробляє,
А молодий мене любить,
Долї не шукає;
Не шукає, не блукає,
Чужими степами...

Відрекаючись від високого становища, слави, багацтва, закохана дївчина хоче тільки єдиного щирого, глибокого, палкого кохання, щоб її коханець знав тільки її одну, її одну тільки кохав—

Між парубками,
Як маківка на городї,
Цвіте—процвітає;
Має поле, має волю,
Та долї не має.
Його доля—мої брови,
Мої карі очі,
Моє слово—панство-царство,
Нїчого не схоче...

Як бачимо, се великі вимоги від закоханого, але вимогаючи такого глибокого щирого кохання до себе, Марьяна і сама обіцяє кохати глибоко, щиро аж до смерти—

Що на мову на Петрову
В глухій домовині
Усміхну ся, скажу йому:
„Орле сизокрилий!
Люблю тебе й на тім світї,
Як на сім любила".

Для такого кохання нїщо не страшне, нїчого воно не боїть ся, бо вірить самому собі, певне в собі.

Воно не вагаєть ся в своїм виборі: або повне здїйснення надій або смерть: воно не слухає порад та життевого досвіду старих людей, бо инакше, по свойому дивить ся на світ і відрекаєть ся від всього, коли не має того единого, що йому треба—

Як би то дали ся орлиниї крила—
За синїм би морем милого знайшла:
Живого б любила, другу задушила;
А до не живого у яму б лягла!
Не так серце любить, що б з ким подїлить ся.
Не так воно хоче, як Бог нам дае:
Воно жить не хоче, не хоче журить ся.
„Журись!" каже думка, жалю завдае...

Въ подібних же рисах малює поет палке щире коханнє і в иньшій поезії „Вітре буйний, вітре буйний": закохана дївчина хоче дїлити з милим усе, навіть смерть: розділені життем, вони з'єднають ся в смерти:

Коли плаче, то й я плачу;
Коли нї—співаю;
Коли ж згинув чорнобровий,
То й я погибаю.
Тодї неси, мою душу,
Туди, де мій милий;
Червоною калиною
Постав на могилї!

Буде легше въ чужім полї
Сиротї лежати:
Буде над ним його мила
Квіткою стояти...

Про таке глибоке, щире, палке кохання мріяв поет, згадуючи на далекій чужинї своє перше молоде почуттє і свою кохану кучеряву Оксаночку.

Він згадував, мріяв і плакав, і не знав він, що лиха доля вже сплела його кохану Оксаночку, яка, здавало ся, мала все, тільки не мала „талану“...

О. Олександренко.

Три лїта.

До недавнього часу найбільш повним та яскравим виcловом духовного крізіса, пережитого Шевченком в роках 1843—1845, було „Дружнеє посланіє до мертвих і живих і ненарожденних земляків“. Відома дата сього твору—14. XII. 1845 р. Вьюнища (в Полтавщинї).

Теперь до сього „Посланія“ прилучив ся ще оден твір, який також дає дуже багато цінного для виясненя психольоґії поета.

Се поезія автобіоґрафічного змісту—„Три лїта“. Дата сього твору—22 XII. 1845 р. Вьюнища. Отже хронольоґічно сей твір звязаний з иньшими поезіями написаними в груднї 1845 р. підчас перебування в Вьюнищах: Посланіє, Холодний Яр, „Маленькій Марьянї“, Псалми Давидові, „Минають днї, минають ночі...“ Во всіх сїх творах багато автобіоґрафічних признань і се дає можливість розглядати всї сї поезії разом, як певну окрему ґрупу, перейняту єдністю думок та настроїв.

Як відомо, в 1845 році Шевченко покинув Петербург і рушив на Вкраїну. Їхав він на Глухів і по дорозї заїжджав до деяких своїх знайомих. Перебувши недовго в Київі, поет вибрав ся в подоріж по Київщинї. Через Васильків, Білу Церков, Лисянку приїхав він до села Будищ, тут перебув Великдень і написав поему, далї поїхав через Богуслав, Росаву, Потоки до Трипіля, а звідси вернув ся до Київа. З Трипіля їхав Шевченко цілий час понад Днїпром, зостановлюючись на відпочинок в гарних

місцях, любуючись по дорозї чарівними краєвидами та малюючи з натури.

Се була перша подоріж по Українї 1845 р.

Вернувшись до Київа в червнї 1845 р., Шевченко також не довго прожив на однім місцї. Відшукав він давнїх своїх знайомих, знайшов і нових цїкавих людей. Популярність поета зростала і ширилась з кожним новим твором, який швидко переписували та передавали один одному. Коло Шевченка зараз же почала гуртуватись молодїж, що глибоко шанувала велике натхнення поета. Виникла думка, як би допомогти та подбати, щоб великий поет міг на довший час оселитись у Київі. Хтось з людей близьких до Київської Комісії, може Кулїш перший, зауважив, що Шевченко міг би вступити до Київської Комісії та взяти участь в її наукових заходах та видавничих плянах. Се здавалось зовсїм можливим, бо в складї Комісії були і українцї і люде прихильні до українцїв. Сам Кулїш був в гарних відносинах з Юзефовичом та й инші приятелї поета ужили б усяких засобів, щоб допомогти в сїй справі. Почавши се дїло, знайомі Шевченка сподївались, що воно матиме певний успіх.

Між тим сам Шевченко поїхав подорожувати по лївобережній Українї. Він хотів оглянути історичні давні міста і, може, була думка, що для швидкого полагодження справи про службу в Комісії треба покликатись як раз на таку науково-артистичну подоріж.

Се друга подоріж по Українї 1845 р.

Почавши з Броваров та Остапу, Шевченко далї відвідав Баришовку, Миргород, Лубни, Ромни і через Переяслав повернувся в серпнї до Київа. Тут дізнався Шевченко про успїх бажаної справи, що його зачислено на службу до Київської Комісії.

Чекаючи дальших распоряджень Комісії, Шевченко тим часом виїхав до Кирилївки на храм. Він хотів побачити знов рідне село, братів, хотів відпочити душою серед своїх кревних. Окрім того, Шевченко думав близше

познайомитись з донькою попа Григорія Кошиці і посвататись. З сього заміру нічого не вийшло, бо батьки не хотїли віддавати доню за колишнього свого наймита.

З Кирилівки Шевченко вернув ся до Київа і, дізнавшись, що йому призначена від Київської Комісії командіровка в Полтавщину, рушив на Полтавщину, не чекаючи урядового оповіщення.

Мета командіровки була: переїхати Полтавщину та розглянути памятки старовини на Полтавщині; разом з тим зробити малюнки з найбільш цікавих руїн, будинків та взагалї памяток минулого життя. Часу лишило ся до снїгу не багато і через те Шевченко хотїв скорше взяти ся за призначене йому Комісією дїло.

Через Прилуку поїхав Шевченко в славний Густинський монастир, оглянути тутешнї памятки старовини. На жаль славний та багатий колись монастыр заховав ся не в гарнім станї. Багато знищив час через недбалість людей; багато знївечили і самі люди, як раз тї, що мали пеклуватись старовиною, але, не розуміючи її, не шануючи, переробляли по свойму розумінню та смаку, псували і нищили. Густинський монастир був у великій пошанї в часи Гетьманщини і пізнїйші доглядачи як раз дбали про те, щоб стерти слїди невідомої та чужої для них місцевої старовини, щоб знищити звязок з давнїм місцевим життєм і все зробити по новому. Не в перший раз бачив Шевченко прояви вандалїзма, не в перший раз приходилось йому сумовати, дивлючись на памятки славного минулого України. Доводилось сумовати, доводилось плакати.

На Прилуччинї познайомив ся Шевченко з деякими місцевими панами і побував на панських балях. Можливо, що під час сеї подорожи бачив Шевченка кріпака віолїнчелїста, якому присвятив сумні сторінки свого оповідання „Музыкантъ“.

В жовтнї Шевченко був в Миргородї. Кілька поезій мають дату в Миргородї в початку жовтня 1845 р. Поезія „Не завидуй багатому“ має дату — 4/x. Миргород.

так само як і поезія—„Не жени ся на багатій“. Село Марийнське (Лукіяновича) зазначено під поемою „Іван Гус“ 10/X та під поемою „Невільник“ 16/X. В слідуючих датах маємо знову Миргород: під поемою „Великий Льох“ і поезією „Суботів“—21/X. 1845 р.

В кінці жовтня Шевченко приїхав вже до Переяслава. Тут перебув він довший час, студіюючи місцеву старовину. З Переяслава виїзжав поет в сусідні містечки та села. Мальовнича околиця Переяслава причарувала поета і навіяла йому чудові рядки в поезії „Сон“ (Гори мої високії...). З Козачковським їздив поет в село Андруші, де Козачковський тоді як раз заводив сад і садив дерева. Багато літ пізнійше в листі з заслання Шевченко згадував Андруші, як вони вдвох з Козачковським там садили дерева: „чи великі виросли дерева, що посадив ти в осени 1845 божого року?“ В иньшим листі також з заслання згадував поет прогульку в Монастирище на гору і той чарівний краєвид, який відкрив ся перед ними...

Дату Переяслав має поема „Наймичка“ 13/XI. 1845 р., поема „Кавказ“ 18/XI, Посланіє славному П. І. Шафарикови (в поемі „Іван Гус“)—22/XI.

В грудні був Шевченко в Вьюнищах. Ще в Переяславі почував він себе не зовсїм добре. Козачковський давав йому ріжні ліки, але Шевченко, не чекаючи повного виздоровлення, виїхав на села коло Переяслава. У Вьюнищах стало поетови гірше і він мусїв тут спинити ся на якийсь час. Під час хороби написав поет кілька поезій і між ними і „Три літа“...

Такий то в загальних рисах itinerarium поета в 1845 р. Як бачимо, Шевченко дуже мало жив спокійно в Київі, а все подорожував по Україні, поновив старі знайомости, придбав багато нових знайомих. Бував поет і в панських домах, бачив паньске життє, жив і по селах, приглядав ся до селянського побуту, бачив [illegible] української старовини та [illegible] сучасників по [illegible] споминів минулого.

Всї сї подорожи дали дуже багато нових вражінь

і не мало тут було сумних вражінь: не раз приходило ся страждати і плакати...

Під впливом отсїх всїх пережитих вражінь і написана поезія «Три лїта». Поет згадує усе пережите ним за останні лїта, згадує свої давні настрої і, нїби прощаючись з пережитим періодом, готуєть ся почати новий, з сумним почуттєм розчарування.

«Три лїта» закінчують певний період в життю та розвою творчости поета. Прощаючись з розбитими ілюзіями, поет іде на зустріч неминучому, новому, без надій, не чекаючи нїчого доброго для себе.

Спомини про минуле.

Від сумних вражінь сучасного життя поет звертаєть ся до минулого, до пережитих вже років.

Се спомини петербурзського життя. В порівнянню з тим, що є зараз, і те петербурзське життє здаєть ся добрим, веселим.

Головне почуттє петербурзських років до першої подорожи на Вкраїну, се туга за далекою рідною Вкраїною: се основний настрій.

Коли минули перші місяції після визволення, перші місяці волї, світлої, несподіваної волї, поета огорнула туга за рідним краєм.

Як би нї ся туга, поет почував би себе зовсїм добре. У нього було як раз те, про що він мріяв: він був учнем Академії і вчив ся своїй улюбленій штуцї, він міг похвалити ся гарними відносинами до видатних людей того часу, міг похвалити ся дружбою з Брюловим. Багато людей висловлювали поетови свою глибоку щиру сімпатію.

Згадує про сї відносини і сам Шевченко:

Серце люди полюбило
І в людях кохалось,
І вони його вітали,
Грали ся, хвалили...

За сімпатію платив поет такою ж сімпатією, за щире співчуттє платив поет тим самим. По свідоцтву сучасників Шевченко був щирої приязної вдачи і через те легко сходив ся з щирими людьми. Він почував себе дуже добре в гуртку веселої безжурної молодїжи учнїв Академії. В хвилини веселих товариських вечірок поет забував про своє сирітство далеко від України серед чужих людей.

Але вповні забути своє сирітство поет не міг. Занадто вже гнїтила душу туга за рідним краєм. І від сієї туги поет шукав відпочинку в споминах про рідну Україну. Вона вставала в його уяві, коли він, замислений, переносив ся душею геть-геть з зал Академії; вставала в яскравим чарівнім світлї і в сїм світлї щезало безслїдно усе темне та гидке з реальних відносин минулого часу. Тільки гарне згадувало ся в такі хвалини.

«Передо мною красовалася моя прекрасная, моя бѣдная Украйна, во всей непорочной меланхолической красотѣ своей... И я задумывался: я не могъ отвести своихъ духовныхъ очей отъ этой родной чарующей прелести»...

Поет заливав ся слїзми, згадуючи рідний край, рідне село і близьких людей. Щирі були

Тії добрі сльози,
Що лили ся з Катрусею
В московській дорозї;
Що молились з козаками
В турецькій неволї,
І Оксану, мою зорю,
Мою добру долю
Що день божий умивали...

Поет не міг спокійно згадати минуле. Як би ще була певність, що він коли-небудь повернеть ся до дому, що в ріднім краю буде доживати своє життє, але такої певности у нього не було і часом душу гнїтила думка, сумна та важка: а що як на завсїди прийдеть ся зацишитись у Петербурзї далеко від рідної України? В такі

хвилини сумнївів гострійше відчував поет своє сирітство в чужім краю, болюче лягали на душу споминн про зустрічи з чужими людьми, які не розуміли і не могли зрозуміти смутку та туги поета. В такі хвилини не заспокоювало поета і щире співчуттє тих людей, що любили і шанували його. Як мало цїнне таке співчуттє, коли прийдеть ся сумовати по рідній Вкраїні цїле життє, аж поки не прийде смерть!

Не втирайте ж мої сльози—
Нехай собі ллють ся,
Чуже поле поливають
Що-дня і що-ночі,
Поки попи не засиплють
Чужим піском очі...

Згадуючи минуле своє життє на Вкраїні та рідне село, поет викликав в уяві й дорогу постать коханої кучерявої Оксани, перше молоде коханнє, розбите суворим панським наказом.

Сі згадки про далеку кохану Оксану завсїди викликали сльози поета—

А я й досї плачу і досї журюсь,
Вилпваю сльози на мою Марьяну,
На тебе дивлю ся, за тебе молюсь...

Се добрі щирі сльози, вони

І Оксану, мою зорю,
Мою добру долю
Що день Божий умивали...

Що дня вертав ся поет до споминів з своїх дитинних років і що дня сумовав, що доля не дозволила здійснитись його надїям...

Викликали сльози поета не тільки його власні споминн з далеких років, не тільки розбиті надії на щастя. Поет переживав і страждання викликаних ним до життя поетичних постатей, він плакав над долею нещасливої

Катрусі, покинутої зрадливим москалем. Поет переживав страждання Катерини, коли вона пішла шукати —

У Москві свекрухи...

Катерині прийшлось кинути рідну сїмю, рідне село та йти на далеку чужу Московщину на наругу та горе

А що дальше спіткаеть ся?
Буде лихо, буде!
Зострінуть ся жовті піски
І чужії люде.
Зострінеть ся зима люта...

І Катерина сподївала ся зажити тихим щасливим життєм вкупі з милим, але не так склало ся: замість щастя-долї випала Катерині неслава, наруга, сирітство.

Вміла мати брови дати,
Карі оченята
Та не вміла на сїм світї
Щастя-долї дати.
А без долї біле личко,
Як квітка на полї:
Пече сонце, гойда вітер,
Рве всякий по волї...

Скарга, що немає долї, ся скарга часто зустрічаєть ся в петербурзьких поезіях Шевченка. Можливо, що сумна доля Катерини, відірваної від рідної сїмї, нагадувала письменникови його власну сумну долю, як вона йому уявляла ся з години суму та туги за рідною Україною. Порівняємо сей вираз про Катерину

А без долї біле личко —
Як квітка на полї

з власними сумними думами поета про своє життє, з гіркими признаннями, що він також не має долї, не має талану.

Катерина мала красу, повинна б бути щасливою, але не мала щастя-долї. І лиха доля знівечила її життє, роз-

била всї улюблені надії. відірвала від родини та закинула до чужих людей.

Поетови здавалось часом, що йому випала доля подібна до долї Катерини. В гарній поезії висловив він болюче почуттє безномічности, безсилля перед тою вищою силою, яка по-свойому распоряджаеть ся життем та щастем людей. Як вітер в гаї нагинає лозу і тополю, ламає дуби та котить полем перекотиполе, так і доля робить з людьми: відірве від рідних та близьких, покотить по світу і невідомо, де нарешті спинить і залишить на віки.

Відірвала доля Катерину від родини, покотила безсилу, безвладну мов перекотиполе. Чи не так було і з самим поетом? Чи може він бути певним, що далї його вже не покотить доля?

Коли Катерина покинула своїх батьків, вона ще не знала про зраду милого, вона ще надїялась, що знайде його, що все буде добре. Вона гадала, що доля розвела її з ним, але він, як ранїйше, все любить її. І поет разом з Катериною міг би запитати в великим смутку —

Де ж ті люде, де ж ті добрі,
Що серце збіралось
З ними жити, їх любити?
Пропали, пропали!

Таке ж питанне міг і від себе задати поет, згадуючи рідне село і кохану кучеряву Оксаночку.

Саме блукание Катерини могло нагадувати поетови його власну долю, його власні переїзди з челядю панською з одного міста до иньшого. Добрі сльози поета лили ся, він сам говорить, з Катрусею в московській дорозї. В поемі Катерина з сумом згадує поет про шлях на Московщину—

Далекий шлях, пани-брати!
Знаю його, знаю!
Аж на серці похолоне,
Як його згадаю...

«Попоміряв і я колись» згадує далї поет; чи можно се прийняти в простім розумінню? Шевченко не міряв, в дїйсности, такої важкої і сумної дороги, як нещаслива Катерина, але він також пережив подібні настрої. Він також пережив та перестраждав розлуку з рідним селом та з рідними людьми. У Катерини було реальне блукание з малою дитиною, вона мусїла на віки прощатись з родиною, перед нею була страшна невідома будучина, далека чужа сторона та далекі чужі люде. Чи не пережив те ж саме і поет, коли малим хлопцем був він відірваний від рідних та разом з иньшою панською челядю відвезений далеко далеко від рідного села? Чого міг він чекати для себе в будучім? «А що дальше спіткаєть ся? Буде лихо, буде»! Так уявляв собі далеку дорогу та чужу далеку країну малий шіснадцятолїтнїй хлопець, пакуючись по наказу управителя пана Енгельгардта в далеку дорогу до Вильни.

І плачучи над нещасливою Катериною, її блуканием, її стражданиями, поет згадував і свої сльози і свої страждання пережиті тому назад десять з чимсь років...

Та не тільки над долею Катерини плакав поет, переживаючи свої власні страждання. «Тії добрі сльози» лили ся з очей поета не тільки тодї, як писав він сумну поему про долю Катерини. Більшість творів написаних в петербурзькі роки перейнята сумним настроєм самоти. Зміст сих творів — розлука, туга за милим, страждання самоти, сирітство — як раз ті почування, які переживав і сам поет. Гіркі думи про талан долю турбовали не тільки Катерину, але й самого поета. І він також почував, що «сидить на тім боцї», що від України його відділяє синє море, що тільки очами може він стежити за ключами журавлїв і «шляхи биті заросли тернами» (поезія «Тече вода в синє море»). Свої власні сумні думи, своє власне почуттє самоти, сирітства поет втїлив в постатї сумних зажурених дївчат, що страждуть від розлуки з милим, від розбитих надїй. Причинна, Марьяна се сестри Катерини.

як і неназвані по імени дівчата в поезіях «Хустина», «Тополя», Ганнуся з поезії «Утоплена» всї сї постаті овіяні сумом розбитих надій та несповнених бажань...

«Тії добрі сльози» лили ся і над долею українських козаків в турецькій неволї: „вони молили ся з козаками в турецькій неволї“... На що натякає тут поет? Скарга та туга козаків українських в турецькій неволї описана поетом в поезії «Гамалія»: «ой нема, нема нї вітру, нї хвилї»... Сумнї спомини з минулих часів життя України не виступають окремо, як туга та сум самітних дївчат: сумні спомини української історії тїсно переплїтають ся з ясними, бадьорими, як в тій же поезії «Гамалія», як в поезії «Тарасова ніч». Той закінчуючий, примиряючий аккорд, якого бракує там, в поезіях про сум, тугу та страждання самітних дївчат, тут в історичних поезіях вилїтає ть ся в сумні спомини і розбиває загальний гнїтучий настрій (турецька неволя в поезії „Гамалїя“, страждання українського народа перед появою Тараса Трясила).

І спомини про далеку покинуту Україну, дитячі роки та перше кохання і спомини про давні страждання українського народа всї вони викликали сльози поета. Туга за Україною, далекою, коханою рідною Україною, викликала яскраві малюнки української природи, українського побута. „Передо мной разстилалась степь, усѣянная курганами... Передо мной красовалась моя прекрасная, моя бѣдная Украйна, во всей непорочной меланхолической красотѣ своей... И я задумывался: я не могъ отвести своихъ духовныхъ очей отъ этой родной чарующей прелести». І не тільки задумував ся, але і плакав «тими добрими слїзми».

Коли поет шукав відпочинку в творчости, чи знаходив він тут дїйсно заспокоєннє? Чи не будили суму та туги сї яскраві постатї минулого, сї спомини його власного дитинного життя на Вкраїні?

Недавні лїта характеризує письменник не вповнї ясно. З одного боку, він підчеркує „тії добри сльози,

що лили ся" з приводу власних споминів та з приводу викликаних в поетичній уяві постатей минулого часу: се смуток власних споминів та смуток поетичної творчости... З другого боку минуле петербурзьке життє малюєть ся в спокійних, ясних тонах: „однаково не вернуть ся знову літа мої молодиї, веселеє слово не вернеть ся!" В иньшим місцї говорить ся, що важкі літа „окрадають добрі думи... і співають амінь всьому веселому..." Отже в минулому петербурзькому життю були не тільки сльози, але бували також і хвилини щирої, ясної безжурної радости та спокою... „Я оддав би веселого віка половину", признаеть ся письменник в иньшій поезиї, се б то не треба думати, що з минулого лишились в памяті саме лише сльози, а бували і веселі години. І оглядаючись на минуле, Шевченко памятав і пролиті ним тихі добрі сльози і веселі безжурні години.

Три літа.

Була робота і години відпочинку, була радість творчости і сум споминів...

Була радість молодости (літа мої молодиї), лунали веселі співи, в ясній бадьорій творчости відбивав ся світлий спокійний безжурний настрій (веселеє слово)...

Серце любило людей, горнулось до них, „кохалось в людях". Вірило в людське співчуттє. І коли люде „його вітали, хвалили", не було місця для сумнївів, для підозрінь: все здавалось таким ясним, таким щирим. Лили ся „сльози щирої любови" з доброго „тихого серця"...

І все се раптом змінило ся...

Прийшли важкі три літа, принесли з собою нові враження, принесли з собою отруту сумнївів... „І я прозрівати став потроху"... Раптом висохли „сльози щирої любови", бо стало зовсїм ясно, що серце кохало тих, що і не варті були кохання та пошани. „Іоглядаюсь, бодай

не казати!" Ті ж самі люде навколо, але стало ясно, що се за люде... „Кругом мене, де не гляну, не люде, а змії"... Замість прежньої радости в серці отрута... „І засохли мої сльози, сльози молодиї". Разбите серце повне отрути, немає плачу, немає співів...

Для пояснення пережитих страждань поет наводить порівняннє. Важко, дуже важко, коли приходить ся ховати батька, матір, або вірну дружину класти в домовину, важко лишитись удовцем з малими дітьми-сиротами. Але ще важче тому, хто полюбить, віддасть усе серце, поберуть ся, а потім дізнаєть ся, що його обманули...

„От таке то злеє лихо й зо мною спіткалось". Люде, яких кохав, яким вірив, яким віддав поет своє серце, сї люде зрадили, обманули поета...

Сумне важке прощаннє з минулим, з булими надіями, вірою та почуваннями. Не вернеть ся все се, ніколи не вернеть ся та давня віра в людей, в їх щирість, в їх коханнє. „Однаково не вернуть ся знову літа мої молодиї, веселеє слово не вернеть ся!"

Се зробили три літа: „опустошили убоге моє серце тихе, погасили усе добре, запалили лихо"...

Три літа... Се, виходить, роки 1843—1845. Чому вони мали таке велике трагічне значіннє в життю поета?

В 1843 роцї поет вперше побачив Україну після десяти з чимсь важких років відсутности. В 1829 р. шіснадцятолітний Тарас, відірваний по панському наказу від родини, покинув Україну, в 1843 р. він знову побачив рідне село, вільний, учень Академії, подаючий надії маляр-артист та поет...

Подоріж по Україні 1843 р. дало багато вражіннь.

Як линув думкою Тарас на Україну, як мріяв він знов побачити свій рідний край, що таким чудовим здавав ся йому на чужині.

В споминах на другий плян відходило усе погане, а навпаки гарне вставало яснійш...

Тепер підчас подорожи 1843 р. та пізнійших подо-

рожей 1844—1845 р. Шевченко бачив не Україну мрій та споминів, а реальну, сумну Україну.

Враження з подорожи 1843 р. поновлені були в подорожах 1845 р., коли поет оглянув велику частину України.

Подорожуючи по Україні, поет був в дуже добрім становищі. З одного боку, його знайомість з найвищим панством України, передо всім з кн. Репніними, робила його бажаним гостем в панських домах, а з другого боку він, яко бувший кріпак, почував себе дуже добре і в селянській хаті: з ним не таїлись, йому розкривали свою душу, ділились думками, надіями і сумнівами.

Оттаким то чином Шевченко, подорожуючи, добре бачив тодішню Україну кріпацьку, не тільки панську, що пропивала души та „дїдами крадене добро“, але й ту селянську Україну, що невтомно працювала на панських полях.

Поет бачив одночасно обидві сторони тодїшньої України—і панство і селянство.

Сумно було дивитись на сю рідну Україну, не через серпанок споминів та туги, а на сю дійсну, реальну Україну без жадних прикрас.

Шевченко добре приглядався до українського панства, бачив він між ними і гарних і осьвічених людей, привязних та щирих, розумних і талановитих, але хто з них міг вповні відчути те страждання, яке гнїтило душу поета? З ким з них міг поет вповні щиро подїлитись своїм сумом? Кому з них міг він виясннти усю ганебність кріпацтва? Не багато було таких, що вповні відчували прокляттє кріпацтва, а значна більшість спокійно жила по-батьківськи, торгувала „серденшим людом“ і „запрягала людей в тяжкі ярма“. Призвичаївшись, вважали зовсім нормальним володїти людьми та розпоряджати їх працею, „дерти шкуру з братів незрячих гречкосїїв“. З біографії Шевченка нам відомі випадки, коли він зустрічався з отвертими, нїчим не прикрашеними панськими

поглядами на кріпаків, і як йому тоді доводило ся страждати! В споминах Чужбинського занотовано випадок в Лубнах, як оден пан в присутности поета по-панськи розбудив спавшого слугу і як се обурило поета. Про иньший випадок згадує Чалий. Платон Лукашевич післав в мороз пішки свойого кріпака до Шевченка з листом за 30 верстов в Яготин і наказав негайно того ж дня принести водповідь. На докір Шевченка за такий суворий наказ Пл. Лукашевич відповів різким натяком на кріпацьке походженне самого Шевченка. Поет плакав, як дитина, під вражіннєм сієї події. А між тим сього Платона Лукашевича вважали за ліберала і за людину добру до кріпаків і княжна Варвара Репнїна радила поетови близше познайомитись з Лукашевичем, як освіченою і доброю людиною.

На кожнім кроцї зустрічав ся Шевченко з фактами суворого відношення до кріпаків, з фактами зневаження і се завсїди болюче вражало його серце, отроювало його душу. Він не міг спокійно говорити про кріпацтво. Се занадто болюча тема, щоб до її можно було зовсїм спокійно доторкнутись. Поет памятав, що він оден з цїлої родини визволив ся з під панського гнїту, всї його родичі досї ще лишають ся кріпаками. В листуванню княжни Варвари Репнїної лишив ся натяк, як вболївав душою поет за своїх родичів, як гнїтила його думка, що сестри його повинні робити панщину: від одного такого листа поета про долю родичів у княжни навернули ся сльози...

Після подорожи 1843 р. в поезіях Шевченка вперше зустрічають ся гострі вислови про кріпацтво, як соціяльне лихо, що гнїтить цїле народнє житте і перешкоджає його вільному розвою. Що раз більше суму і страждання викликають у поета зразки кріпацької неволї, зразки пригнїчення та духовного калїчення (згадати хоч би зустріч з кріпаком-віолїнчелїстом, учнем Шпора). Починаючи від поезії „Розрита могила“, де в загальних рисах поет характеризував сьогочасну Україну, з кожною новою поезією

росте і зміцняєть ся обурене поета проти кріпацтва та тих верстов, що спокійно користують ся з кріпацької праці (наприклад, в поезії „Сон“ 1844 р. повний обурення уступ—„он глянь, у тім раї, що ти покидаєш...“).

Поруч з кріпацтвом поета турбовав та гнітив загальний занепад українського суспільного життя. Коли на селянстві лежало важким тягаром кріпацтво, то в иньших верствах суспільних можно б було чекати прояв суспільного рухливого життя. Але поет не бачив таких прояв. Хто цілком заняв ся господарством та підбирав маєток до маєтка або кріпаків до кріпаків, хто пускав по вітру батьківське та дідівське майно. Шевченко багато їздив, багато бачив тодішніх панів, але мало привабного знаходив серед них, в їх товаристві. Відомо, що поет був в гарних відносинах з членами „товариства мочемордія“. Про сї гарні відносини добре знали і, наприклад, княжна Варвара Репніна остерігала поета від товаришування з мочемордами, як Закревський або Свічка. Можно ріжно дивитись на пояснення біографа Шевченка О. Кониського відносно сього приятелювання поета з мочемордами, але треба признати, що і в товаристві мочемордів Шевченко почував себе зле. Поет шукав людей, яким би міг вповні розкрити своє серце, висловити свої страждання, поділитись своїми почуваннями і не знаходив... Можливо, що мочеморди були сімпатичнїйші в порівнянню з тими, хто не належав до сього товариства, але і вони не задовольняли Шевченка, він шукав иньшого і поки що не знаходив.

Перед ним проходили малюнки панського життя і малюнки не завсїди привабні... Балї, як в Мосївцї у старої Вільхівської або в Дегтярах у п. Гр. Галагана, розкривали перед очами поета усю роскіш панського побуту, але поет не міг забути, якою цїною була здобута уся ся роскіш... На Роменськім ярмарку бачив поет майже усе полтавське панство, ціле його життє проходило на очах поета і знов, згадуючи сей ярмарок, він не міг пригадати

жадної приємної зустрічи... Самітним почував себе поет серед своїх знайомих панів...

Загальний занепад суспільного життя на Україні тісно був звязаний і з занепадом життя культурно-національного. Мало цікавились українською старовиною, мало її берегли. Були між панами і „любители старины малороссійской", що цікавились історією свойого роду або своєї околиці, але таких було, порівнявчи, не багато. Більшість була байдужа до минулого, до рідної старовини і не перешкоджала чужим людям руйновати цінні памятки української старовини. Гіркі споминни лишили ся у поета від огляду славних памяток українського історичного життя (Січ, Межигорський монастирь, Густинський монастирь, Суботів): дивив ся він на них та плакав, сумуючи, як все се сплюндровано...

Байдужість до минулого тїсно зплітала ся з байдужістю до сьогочасного українського культурного життя. Майже всї позабували рідну мову, а як вживали, то без пошани, забуваючи, що колись була на сїй мові цїнна література. Не думали про можливість та потребу розроблення рідної мови, піднесення її на рівень літературної мови. З нової української лїтератури знали угоди Котляревського „Енеїду", але, зачитуючись комичними описами, мало звертали уваги на роскидані по ріжних місцях поеми серьозні думки самого письменника...

Сї темні сторони сьогочасного життя турбовали і гнїтили поета. В подорожах 1843—1845 р.р. уважно придивляв ся поет до тодїшнього українського життя, шукаючи, чи не знайдеть ся де небудь купка дїяльних освічених людей, перейнятих суспільними завданнями та захоплених щирими симпатіями до пригнїченого люду, симпатіями не на словах лише, а на ділї.

Але не зустрічалось того, чого бажав поет. Переїзжав він міста і села, знайомив ся з усїми верствами української суспільности, старанно придивляв ся до всїх знайомих і не знаходив. Днї приносили гіркі розчарування

і сумна іронія долї з мочемордами часом бувало легше, ніж з тверезими панами поміщиками.

В такі то гіркі години, під важким вражіннєм зустрічей та розмов, поет виливав свій сум, свою тугу, свою безнадійність...

З сумом зазначає поет, що він втратив віру до людей. Йому стільки прийшлось бачити злого на Україні в пансько-кріпацьких відносинах, що він не може спокійно говорити про „рай тихий, про свою Вкраїну"... Поет став прозрівати і побачив, що навколо не люде, а змії, для яких нема нічого святого в відносинах до низших, до сердешного люду. Під впливом всього, що прийшлось побачити та перестраждати, щезла віра до людей:

І засохли мої сльози—
Сльози молодиї,
І тепер я розбитеє
Серце ядом гою—
І не плачу й не співаю,
А вию совою...

Під вражіннєм якоїсь сумної пригоди, якогось оповідженого трагічного епізода пансько-селянських відносин, що так болюче вразив поета, вилились в поезії „Маленькій Марьяні" сумні сльози поета над нещасливою долею селянської дівчини. Про який саме трагічний епізод згадував поет, ми не знаємо, але що пережив поет, як його глибоко болюче вразила та пригода, можно помітити з сумних слів —

Розвивай ся, поки твоє
Серце не разбите,
Поки люде не дізнали
Тихої долини!

Для людей немає нічого святого, немає жалю до чужих страждань... Не жаліючи, не боючись—

Дізнають ся—пограють ся,
Засушать та й кинуть...

Ніщо не заховає, ніщо не спинить, не спасе:

А ві літа молодиї,
Повиті красою,
Ні карії оченята,
Умиті сльозою,
Ані серце твоє тихе,
Добреє дівоче
Не заступить, не закрие
Неситиї очі...

Усюди знайдуть злії очі:

Найдуть злії та й окрадуть...
І тебе убогу
Кинуть в пекло... Замучиш ся
І проклянеш Бога...

Може, при тім пригадала ся сумна доля Катерини з розбитим серцем, може пригадала ся гірка доля коханої кучерявої Оксаночки, що загинула в стражданнях (поет вже знав про долю свого „макового цвіта") згадало ся все сумне, що чув за останні часи і поет закінчує зовсім відмінним бажанєм. Зпочатку він бажав маленькій Марьяні щастя та спокійного життя, вболіваючи душою за її будучу можливу долю, але тепер в кінці він бажає зовсім иньшого

Не цвіти ж, мій цвіте новий,
Нерозвитий цвіте!
Зовянь тихо, поки твоє
Серце не розбите!

На перший погляд ся поезія „Маленькій Марьяні" витримана в більш спокійних тонах, тут нема вибухів обурення або різьких докорів та погроз недолюдкам, які ми дустрічаємо в иньших поезіях, але в сій стриманости сієї поезії стільки відчуваєть ся безнадійности, стільки відчаю... Ся стриманість прикриває стільки суму, стільки глубоких потайних страждань...

До якої безнадійности треба було дійти в відносинах до людей, щоб побажати маленькій Марьяні зовянути тихо,

поки її серце не розбите людьми, поки вона не зазнала лиха, бо в будучім не знайде вона нічого доброго...

Сю безнадійність, сей відчай поясняє і сам письменник, вони навіяні пережитим та передуманим за останні три літа; вони, сї літа,

Пролїтають, забірають
Все добре з собою,
Окрадають добрі думи,
О холодний камень
Розбивають серце наше
І співають амінь.
Амінь всьому веселому
Од нині до віка!
І кидають на роспуттї
Слїпого калїку...

Здавалось, що безслїдно пройшла весела безжурна пора життя і вже нїколи не вернеть ся світла радість: веселе слово—

Не вернеть ся!... І я серцем
До вас не верну ся,
І не знаю, де дїну ся,
Де я пригорну ся
І з ким буду розмовляти,
Кого розважати,
І перед ким мої думи
Буду сповідати?

Після всього пережитого поет вже не може, як се було ранїйше, жити спокійним життєм в товариських відносинах з своїми приятелями: він цїлком змінив ся і між ними легла безодня. Йому не важно, як до сеї зміни віднесуть ся иньші —

Що хочете,
То те і робіте:
Чи голосно зневажайте,
Чи нишком хвалїте
Мої думи...

Але можливо, що ті люде, які ранійше так його шанували і хвалили, тепер цілком змінять свої погляди на його діяльність—байдуже:

I я серцем
До вас не верну ся,
I не знаю, де дїну ся,
Де я пригорну ся...

Ся поезія се сповідь поета. Пережите болюче вплинуло на його, він бачив, що на віки розбиті його давнї погляди, багато дечого стало безпідставною ілюзією і нема повороту для давнїх його спокійних веселих настроїв.

Важка хороба загострила сей настрій.

Втомлений, знесилений він глубше, ніж звичайно, почував свою самітність, своє духовне відчуженнє від тих, з ким йому доводило ся жити за останній час.

Безнадійність огортала його серце і через те таким пекучим стражданнєм і перейнята його сповідь „Три лїта“...

Ол. Грушевський.

Т. Шевченко як ілюстратор.

Великих труднощів та горя прийшлося зазнати Т. Шевченкови в пробиванню собі дороги, в розвиванню своїх талантів. Доля кидала його на всї боки — до дяка, в найми, на панську кухню, в малярчуки і нарештї в Академію; але й в Академії мусїв Шевченко не раз бідувати і свої сили віддавати на зарібок грошей, потрібних на прожитте.

Свій гіркий жаль на те, що передчасно прийшлось працювати для шматка хлїба, Шевченко висловив в листї до Залеського писанім з заслання в 1856 р. Докладнїйше він списав свої матеріяльні труднощі в повістї „Художник", де рівняв своє бідуванне до долї великих артистів Кореджіо та Цампієрі, які злиднювали як раз тодї, коли папа Лев X сипав золото стрічному маляреви.

Витвори артиста-маляра, вимучені стороннім замовленнєм, не можуть мати тієї цїни, яку являє творчість безпосередня. Але всеж таки і сї твори варті уваги, як свідоцтво умов і обставин, серед яких працював артист, як показчик зростання його сили та популярности; нарештї, вони цїнні як памятки творчости великого артиста. Такі замовлення вводили артиста в ширший круг людей, знайомили його з сучасними лїтературними течіями і підіймали його популярність в ширших колах суспільности.

В ті часи артистичні замовлення обмежували ся портретами, образами та ілюстраціями до книг. Такі замовлення отримував і Шевченко і він також здобував собі славу на сїй ниві.

Вступивши до Академії Штук (1839), він вже на перших кроках звертає на себе увагу громадянства своїми здібностями і своїми успіхами, через те до нього плинуть всякі замовлення, даючи йому матеріяльну вигоду і популярність. В „Портретах 12 полководцевъ“, які були виконані для видання Полевого (1842 р.), Шевченко виступає, яко відомий маляр: видання се присвячено було цареви і сю працю не можно було доручити якому небудь маловідомому малареви. Замовлення Шевченкови сієї праці свідчить про популярність маляра, а добре виконана праця в свою чергу сприяла славі Шевченка, яко доброго портретника та ілюстратора. Багато портретів і майже всї ілюстраційні роботи Шевченка належать саме до його студентських років в Академії Штук.

Не може бути сумнївів, що сї перші малярські проби Шевченка становлять дуже важний матеріял до пізнання деяких пізнїйших його малюнків. Хоч сї замовлення і не завсїди відповідали настроям Шевченка, але все ж таки вони лишали певний слїд, лишали йому матеріял і теми для пізнїйших робот: певний ґенетичний звязок сполучає перші роботи замовлені Шевченкови з пізнїйшими самостійними роботами. В „Исторіи Суворова“, ілюстрованій Шевченком в 1840 р., в „Портретахъ двѣнадцати полководцевъ“, в його малюнках до ріжних лїтературних творів (наприклад, „Катерина“, „Гамалїя“, „Знахарь“ Квітки) ми помічаємо всї головні особисті прикмети Шевченка-маляра.

Сї несміливі по техницї та наївні по змісту перші ілюстраційні роботи Шевченка (в 40-х роках) перейняті ще клясіцізмом та романтикою, якими тодї були збиті з путя російське життє та штука навіть по тих осередках, де шукали життєвої правди та уникали готових шаблонів. Не диво, що такі умови артистичного життя лишили й завсїди свій слїд на картинах Шевченка, почавши від його молодечих автопортретів і кінчаючи такими творами останнїх років, як офорт „Дві дївчини“ або сепія „Русалки“.

Шевченко робив ілюстрації до „Исторіи графа Суворова“ А. Полевого (Спб. 1843 та 1856 р.), „Портреты двѣнадцати полководцевъ“ А. Полевого, ілюстрував деякі видання Смірдіна (м. „Католицький монах“ до повісті Надеждина) і повість Квітки „Знахарь“. Ще кілька малюнків Шевченка уміщено було в „Жизнеописаніи“ князя Курбського та в „Древностях“, виданих Київською Комісією. Під впливом ілюстраційного досвіду Шевченко задумав велику самостійну працю „Живописную Украину“.

Відомо, що Шевченко робив ілюстрації і до инших творів своїх та чужих, але сї малюнки не були видані. Так, ще в роках 1838—39 Шевченко заходжував ся ілюстровати своїх Гайдамаків, малював сліпого кобзаря та гайдамаку Галайду з свяченим ножем над Дніпром (сей малюнок бачив П. Білозерський в 1850 р. у П. Куліша). Знаємо далї, що Шевченко компонував деякі сцени до „Исторіи крестовыхъ походовъ“ Мишо та до романа Вальтер-Скотта „Вудсток“ і сї етюди хвалив Брюллов (про се згадано в автобіографічній повісті „Художникъ“). Відомо, що в 1841 р. Шевченко намалював Квітцї його панну Сотниківну, про що свідчать листи Шевченка до Квітки. В 1843 р. Шевченко надіслав Тарновському свою „Катерину“ намальовану на полотнї. Далї Шевченко думав робити малюнки до кобзарських дум в виданню Куліша і до історичної повісти Куліша „Чорна Рада“ (про се маємо звістки в листах Шевченка).

Характер ілюстрацій мають також археольоґічні малюнки Шевченка, як „Руїни Богданові“, як „Церква в Суботові“, „Переяславський собор“, „Чигрин“ і т. и.: вони мають звязок з деякими поезіями Шевченка.

Одна з перших самостійних композіций Шевченка се малюнок до видання „Наши списанные съ натуры“; се видання виходило протягом кількох років в Петербурзї і розходило ся теж у чужоземних перекладах. В XIII випуску сього видання уміщено малюнок Шевченка „Знахарь“, як ілюстрацію до повісти Квітки з тим самим титулом.

Шевченко змалював сей тип знахаря цілком відповідно до тексту Квітки. Знахарь їде по вулиці і хто б нї йшов, чи старий чи хлопя, поспішаєть ся скинути йому шапку, молодиці й дівки ховають ся, а знахарь, знаючи свою силу, так і розміряє, що кому сказати, як на кого подивитись. „Знахарь" Шевченка їде по вулиці, поважний, задумано схиливши голову, розкинувши свиту та спираючись на палицю. Дівчина з страхом та цікавістю заглядає на нього з вікна, з закутка хати в його слїд боязко дивить ся селянє. Борода на лици знахаря голена, одіж добра і вся постава зхоплена з натури. Малюнок, взагалї, добрий, тільки він не вгорнутий в рамцї і віддає деякою абстрактністю. По сьому малюнку можно бачити, що автор-маляр і в школї класіцізму заховав нахил до реалізму і мусїв стати кінець кінцем вповнї реалистом, яким він дїйсно і зробив ся під час свойого перебування на засланню.

Орігінал „Знахаря" зроблений тушью переховуєть ся тепер в музеї Тарновського в Чернигові; там же в музеї знаходять ся і підготовчі ескізи до сієї картини. Сї ескізи в деяких подробицях відріжняють ся від виданої картини. На ескізі замість хати намальовано на другім плянї пліт, за яким присїв наляканий хлопчик, з заду пліт загинаєть ся кутом і за ним видко кілька фиґур. Як порівняти ескіз з видрукованою картиною, треба признати, що Шевченко зостановив ся кінець кінцем на лїпшим трактованню теми. Постать дївчини надає специяльний змисл, се не проста деталь: в звичайнім селянськім побутї доля дївчини далеко більше звязана з забобонами та знахарством, анїж забави пустотливих дїтей.

Поруч з малюнком „Знахаря" в повісти Квітки знаходимо і вінєти без підписів, близькі до манери Шевченка. Деталї сих вінєт повторюють ся і в иньших книгах, ілюстрованих Шевченком. Але коли придивитись до сих вінєт, то прийдеть ся кинути думку, щоб зарахувати сї вінєти до творчости Шевченка. Сї вінєти взагалї нале-

жать до артистичної продукції цілої доби, в якій жив Шевченко; виконані вони в формах вивчених по підручникам того часу з старанньєм та з захованьєм утертих звичайних подробиць.

Працюючи над своїм „Знахарем“, Шевченко взяв участь також в ілюстрованню иньного видання. Се було виданнє Смірдіна — „Сто русскихъ литераторовъ“, яке мало тоді славу артистичного видання.

Смірдін був відомий видавець та книгарь. Шевченко бував у нього досить часто, і сам і з доручення Брюлова. У Смірдіна доставав Шевченко книжки для читання і через те не раз згадував про Смірдіна в своїх творах, наприклад, в автобіографічній повісті „Художникъ“. В виданню Смірдіна брав участь сам вчитель Шевченка Брюлов. Дав малюнок і Шевченко: се був образок капуцинського монаха, уміщений в томі другим (1841 р.).

Сей малюнок капуцинського монаха переносить в гу пережиту добу російської штуки, коли мали особливу сімпатію до малюнків молитвених ченців та черниць. Се була проява шаблонового ідеалізма в штуці, який вимогав, щоб усі герої картин, навіть розбишаки, були б зразками добрих почувань, чести, любови, вірности. Від сього шаблонового ідеалізма Брюлов вже визволяв ся, а на Шевченка міг впливати певно якийсь чужоземний артист, коли не Кіпренський або Орловський.

Справді, малюнок капуцина є ілюстрація до романтичної повісти і мав підходити до загального настрою сієї повісти. На Шевченка взагалі мало великий вплив читаннє і він дуже перенимав ся загальним духом творів. Так було і в сьому випадку: Шевченко, роблючи ілюстрацію, вповні перейняв ся настроєм сієї повісти. Тут оповідаєть ся, як два подорожники оглядали озеро Ляго Маджіоре, як вони попали на віллю одної графині і там зовсім припадково побачили в печері молодого аскета падре Анзельмо. Печера ся була під одною з тих аркад, що підпирали чудову піраміду Ізолі Беллі..“

Гирло сієї печери було задрапироване рослинами, стїни були прибрані черепашками... Кругом стін йшла широка мармурова лава. Хвилї, набігаючи в глибину печери, розбивали ся і втікали назад шумуючою перлистою піною. Коло самого входа на краю лави сидїв чернець у мальовничом убозстві свойого вбрання. Він був одягнений в сїрячину підперезану мотузком. Важкі сандалії червоними рубцями вїдали ся в ступнї й без того порепаних від сонця ніг. Чернецьке запинало було відкинуто за плечі і через те голова його була вся відкрита. Важке нужденне життє висушило молодому ченцеві жили, виссало кров, вилощило шкіру мов перґамін. Він нерухомо дивив ся на хвилї й лише тремтїннє пальцїв, що перебирали розарії, виявляло в нім присутність життя. Так описує повість ченця-аскета.

Ілюструючи повість, Шевченко вповнї перейняв ся її настроєм і в своїм малюнку капуцина як раз передав сей настрій. Його чернець — затаєнний, екзальтований, готовий воювати з цїлим світом або вести його за собою, як Петро Пустинник, який також цїкавив Шевченка. Хоч се і не найлїпший малюнок з молодечих років артиста, але тут почуваєть ся щось самостійне, особисте, інтімне. На малюнку ми бачимо склепіннє печери, виложене з рівних чотирекутників, серед яких пробивають ся рослини згідно до тексту оповїдання. В отворі печери на озері видко човни з людьми, хмурне небо, на небі блискавку й пасмами спадаючий дощ; хвилї бють в печеру. На лаві сидить в задумі сам чернець, сухий, хоч ще молодий. На його голові вистрижений вінець з волосся. Він убраний в плащ з відкинутою відлогою і в кафтан оперезаний мотузком; в руках чотки, збоку костур приперлий до стїни; під ногами розкидане каміннє і рослини вилазять з землї. Тип ченця взятий у іспанських малярів XVII в., але виконаний у дусї Брюлова або романтика Коньє („Побиттє невинних" 1824 р.). Шевченко мусів використати для своєї роботи и инші матеріяли. Він

взагалї цїкавив ся типом католицького ченця і на маскових балях не раз сам одягав убраннє ченця капуцина. На малюнку одїж розроблена так, як се вимагало ся шкільними приписами артистичного класіцізма. Бажаючи дати чуттє тїла під одежою, Шевченко змалював її так, наче вона змочена й прилипла до тїла. В сьому бачимо вплив школи, яка всю вагу артистичного навчання покладала в старанному студійованню людського тїла. Сей вплив назавсїди залишив ся у Шевченка, він завсїди милував ся голим тїлом людським, даючи його і там де не треба і се людське тїло завсїди виявляло ся в однакових канонічних формах, вивчених з мармурових та ґіпсових античних скульптур. До постатї католицького ченця Шевченко вертав ся і пізнійше. Такъ ми знаємо, що в 1854 р. Шевченко змалював ченця для Б. Залеського, в 1855 р. він знов намалював ченця і по смерти Шевченка в його спадщинї лишила ся така сама картина.

Далеко більше працї поклав Шевченко коло ілюстровання книги Полевого про Суворова (назва сієї книги така: „История князя италійскаго графа Суворова Рымникскаго генераллиссимуса россійскихъ войнъ. 130 политипажей, гравированныхъ лучшими русскими и парижскими художниками по рисункамъ А. П. Брюлова, П. В. Басина, А. А. Коцебу, Т. Г. Шевченко, Р. К. Жуковскаго и М. В. Маслова...)

Виданнє Полевого задумано було, як на ті роки, дуже широко та коштовно. Слава Суворова була дуже велика; його біоґрафією та героїчними вчинками цїкавили ся письменники і все суспільство. Через те для ілюстровання сієї книги покликано звісних малярів, як Коцебу, Брюлов, Басін, і імя Шевченка, ще молодого в ту пору студента Академії, стоїть тут поруч з іменами відомих артистів. Імя Брюлова покладене тут на першому місцї і через те багато людей гадало, що уміщені в сїй книзї малюнки

зроблені Брюловим, тоді як більшість малюнків належить Шевченкови.

Коли порівняти малюнки Шевченка з малюнками Коцебу або Жуковського, то вони визначають ся більшою красою й, хоч мають часом не вповні викінчений вигляд, завсїди відріжняють ся по стилю, так що їх легко пізнати навіть після змін пороблених гравіровщиками.

Шевченко дав тут в малюнках цїле життє Суворова, показав його серед сучасників, в „стаѣ славной" царедворцїв ц. Катерини II, показав на руїновищу Ізмаїла та Праги, на берегах італїйських, на ледівцях Сан-Готара, в улусї ногайському, в степах кубанських, в Габінетї дипломатів, на постою (біваці) салдатським і в сїльській самотї—на крилосї церкви.

Цїкаво зазначити, що зачіпляючи так богато тем і малюючи полководця Суворова в ріжні моменти його життя, Шевченко уникнув в своїх малюнках всього того, що могло б ображати його власні гуманні почуття. Він вибірає для своїх малюнків такі події, що належать до особистого життя Суворова, до його товариських відносин, до його чудацтв, уникаючи сцен батальних, сцен смерти та кровопролиття. Ті події, де виступають наперед несімпатичні Шевченкови відносини давнього часу, розроблено в малюнках зовсїм відмінно від звичайної манери сучасних малярів, що огортали авреолею всї вчинки свойого славного героя. Часом Шевченко і зовсїм залишає в стороні свойого героя, а дає в малюнках образки життя турецького, нагайського та киргизького або події того часу близькі до української історії (смерть Потьомкина, побаченнє к. Станїслава з ц. Катериною). Очевидячки, особа славетного російського полководця не могла дати натхнення Шевченкови: кров кріпацького поета не кипіла від імени Суворова.

На самім початку книги Шевченко умістив портрет Суворова: сей портрет дає Шевченко і в „Портретахъ 12 полководцевъ". Він маловав з портрета Суворова ши-

саного Шмідтом підчас перебування Суворова в Прусах. Особливими ознаками сей портрет не визначаєть ся: постать намальована до половини, лице повернуто на $^{1}/_{4}$ направо.

За портретом Суворова далї йдуть такі малюнки Шевченка:

2. Тут намальовано, як Суворов хлопцем стояв на калавурі в Монплезірі у Петергофі. Суворов під деревом, яке своїми вітами становить рамцї до малюнку. Цариця з придворною дамою підходить до вартового Суворова і дає йому рубля, якого вартовий не бере, бо се заборонено. На заднїх плянах видко відкриті поруччя коло дому і вид морський, на морі ґалери. Коло ніг Суворова й навиці ростуть лопухи. На одному стовпчику на поренчи вазон, подробиця, яку і тепер можна бачити в Монплезірі: по сїй подробиці можно ще й тепер пізнати місце змальоване Шевченком. Під малюнком з лївого боку уміщено ініціяли—Т. Ш. (стор. 8).

3. Генерал Штакельберґ на польскім балю. Підчас польского походу Суворова ген. Штакельберґ, закоханий в одну польку, дав ся допустити прохід конфедератів в забраний росиянами Краків. Штакельберґ зустрічав ся з сією полькою на її балях, а конфедерати в оден такий вечір і пролїзли в замок по водотоцї і захопили росийських салдатів у снї. Кілька конфедератів вбігли в залю, де був сам Штакельберґ і відібрали від нього шпаду. Сей момент—поява конфедератів на балю і схоплений в малюнку Шевченка. В великій залї, освітленій люстрою, йде баль, видко танки. Генерал веде попід руку свою польку, яку хоче відвести від нього молодий офіцир, певно бажаючи щось сказати генераловн. Поруч сієї ґрупи з лївого боку стоять вже три конфедерати. В центрі, на першім плянї, спиною до глядача, огрядний пан. Він вбіг в залю і, підіймаючи високо свою конфедератку, сповіщає, що сталось; генерал здивовано відкидає назад свою лїву руку. Рамцїв нема, так що малюнок вигля-

зає як вінета. Під малюнком ініціяли і підпис гравір. фірми в Парижі—Andrew Best Leloir. (с. 44).

Цікава вибрана Шевченком тема. Як відомо, Суворов врятував Штакельберґ'а і покінчив війну з конфедератами. Шевченко міг би взяти темою тріумф російських війск, але замість того вибрав наведену вище тему.

Слідуючий малюнок відносить ся до кримської війни 1768 р.

4. В шатрі Суворов і кримський татарин сидять оден проти другого за балачкою. Коло них по середині шатра таганок, обставлений усякими річами: сїдлом, дровами і т. п. З боку Суворова стоїть салдат і український козак; за татарином кілька татар. При правому боцї шатра стоять одна на другій кілька вкованих скринь з колодками. Композиція гарна, малюнок зроблений дрібними і твердими рисами. Підпис: Шевченко і монограма гравера (ст. 70).

Слїдуючі малюнки показують діяльність Суворова в подавленню Пугачовського повстання. Проти Пугачова цариця вислала війська під проводом Бібікова і Міхельсона. Взявши участь, Суворов присвоїв собі честь втихомирення повстання, хоч на дїлї нїчого не зробив, тільки арештував Пугачева майже безоружнього на ночлїзї в однїй хатї.

5. Арешт Пугачова. Представлено внутрішню перспективу хати. На першому плянї Пугачов з страшенними рухами противить ся насильству уральских козаків, котрі вже обхопили його за руки. В хату ще врывають ся багато козаків, оден з них впав під ноги Пугачова вбитий. За групою людей видко стіл, на ньому миска з вечерею і зброя Пугачова. Під малюнком немає підпису, але про приналежність його Шевченкови свідчить стиль малюнка і знайдені в Чернигівському музею готові ескізи до сього малюнка (с. 75).

6. Тут намальовано, як Суворов сам провадить арештованого Пугачова з Уральску до Сімбірського. В

центрі малюнка клїтка на колесах, в яку впряжена худоребра коняка. Се клїтка для Пугачова. Перед клїткою закованому арештантови Пугачову пара жовнїрів вяже руки. Суворов з криком звертаєть ся до Пугачова, але на малюнку він виглядає таким пікчемним перед велитом Пугачовим. Не припадково Шевченко розробив так отсю сцену. Він спокійнїйше ставив ся до слави Суворова і хотїв зменьшити вплив военної слави на уми сучасників. На другому плянї малюнка за клїткою лінія хат і юрба великорусів мужиків; в сіметрії з ними коняка, випряжена в клїтку, й верстовий стовп, що очевидячки по старому приему малярів мав знаменовати собою дорогу. Здаєть ся, що Шевченко не гаразд продумав подробиції сієї сцени. Відвозили в далеку дорогу такого важного арештанта, як Пугачов, певно при иньшій обстанові, в присутности жовнїрів з барабанами і т. п. Під малюнком ініціяли Шевченка і підпис гравір. фірми.

В 1776 р. Суворов садовив в Криму вибраного з наказу петербурзького уряду хана Шагін-Гірея, а в 1777 р. в звязку з тим Суворов дістав ще начальство над Кубаньською лінією, що мала розбити ханську силу, відлїпивши від Криму нагайців та черкесів. За татар тодї вступили ся турки і ось Суворов прибув в Бахчисарай, щоб, урядуючи Кримом від імени хана, не допустити сюди турків.

7. Тут намальовано, як Суворов роскошує в Бахчисарайському палаці разом з московським приспішником ханом Шагіном. Хан тягне кальян, а Суворову арабча підносить каву; арабча се для гармонії з плямою чорної голови вбране в чорні шарварки. За драпировкою видко в чалмах постаті ханських приспішників; сї постаті ще не раз будуть виступати в пізнїйших картинах Шевченка з східнього побуту. Під малюнком повний підпис маляра і підпис фірми (ст. 84).

В кінцї перебування Суворова в Бахчисараю російський флот огочив з моря Крим, а нагайці і иньші під-

данції хана на Кавказї, звідки Росия ще могла чекати відпору проти зрабовання Криму, були віддані ханом російському уряду. В лїтку 1783 р. Суворов святкував тріумф Росиї над Кримом та нагайцями.

8. Святкуванне угоди з татарами. З приводу зкладеної угоди з татарами Суворов впорядив свято нагайським старшинам та всїй нагайській ордї (1783). При громі гармат і військової музики більш 6000 народу посїдали на простелених килимах, а Суворов з російськими салдатами частували нагайців. Сам Суворов стоїть на високому помості по середині і підіймає чарку; офіцирі з одного боку і татаре з другого підіймають також свої чарки. Нагаєць несе спеченого цїлого барана. На землї сидить багато людей: оден з лївого боку задивив ся на Суворова, другий в pendant до сього з протилежного кінця простягає руку в бік до Суворова, третий в центрі перед глядачем підіймає чарку. За сими на другім плянї сілюетом зроблено ще багато постатей і між ними ґрупи москалів і татар, які пють ся. Всї татари характеризовані своїми національними уборами. Кидаєть ся на сїй композиції (як і на иньших), що тут можно простежити кілька поземних ліній, під які підведена цїла композиція. Під малюнком ініціяли Шевченка і підпис фірми (с. 99).

Шагін-Гірей, який прилучив ся до Росиї, не довго тримав ся сеї спілки, швидко відпав і потягнув за собою і всї орди. Суворов притягнув на свою сторону старого нагайського султана Муса-Бея, задобривши його ріжними подарунками, і з його помічю розбив нагайців.

9. Суворов приводить до Муса-Бея черкешенку невільницю. Муса-Бей лежав в своїм наметї за кальяном. Побачивши черкешенку, старий сластолюбець простягає до дївчини руки, а вона сердешна не сміє до нього підступити. Здалека до дверей ступає якась заштріхована фіґура в халатї й чалмі з ключами в руках. Під малюнком ініціяли Шевченко і підпис фірми (с. 104).

Ся композиція цікава тим, що в фіґурах хана, ключ-

ника і черкешенки Шевченко наслїдує свойого вчителя Карла Брюлова. Лице черкешенки зовсїм у Брюловському типі; треба ще зазначити тему зрабовання жінки, се — улюблена тема Шевченка.

В слїдуючім малюнку артист переносить ся на Вкраїну. В Канів приїхав король польський Станіслав, щоб побачитись з ц. Катериною, яка тодї подорожувала по Українї, і переговорити з нею про українські подїї.

10. Король зійшов на царицину Галеру і почтиво скинув шапку. У короля ленти через плече й нашивки на полах. Против його виступає в профіль ц. Катерина. Вся Галера прикрашена драпировками з матерій та різьбленими тритонами. За Днїпром український пейзаж з церквою на три банї. Під малюнком ініціяли Шевченка і підпис фірми (с. 108).

По розробленню теми сей малюнок виглядає, як вінєта, але він оден з найлїпших малюнків в цїлій книзї і на нього звернула увагу критика (напр. Горленко).

В війнї з турками 1787 р. брали участь запорожцї. Командував військовими силами Суворов, а коли він був зранений, замість нього став командіром відомий Потьомкин, запорожець Грицько Нечоса. Але до своїх обовязків командіра Потьомкин відносив ся недбало і більше вилежував ся в своїм наметї за перекладом історії церковної Фльорі, та за слуханнєм музики Сарті. В оден з таких днїв турки з Очакова різбили одне крило війська Суворова і Потьомкин дуже докоряв йому за се.

11. Суворов прийшов вислухати докори гордого царедворця. Потьомкин показує рукою на Суворова своїм людям; раненого Суворова підтримує якийсь чоловік в парику та каптанї. Через отвір шатра видко лагері та калавур. Коло Потьомкина на першім планї сидить запорожець у шапцї й з люлькою в зубах і навіть не дивить ся на Суворова; ся остання подробиця неймовірна. Під малюнком ініціяли Шевченка та моноґрама гравера (с. 132).

Пізнїйше турецька війна втягнула і австрійців. Суворов був посланий на поміч австрійским війскам під проводом австрийського принця Кобурґського.

12. Принць австрийський витає Суворова: він вийшов з свойого багатого намета й вдячно трясе руку Суворову. Фіґура самого Суворова вийшла не вдала та не розмірена: одна нога занадто довга і з занадто широкими литицями. Під малюнком ініціяли Шевченка. (с. 145).

Вкупі з Суворовим австрійське війско несподівано напало на турків і тяжко їх побило.

13. Великий візірь, командуючий турецького війска, дістає звістку про Суворова. Се було тоді, як візір пив каву. Келишок з кавою випав з рук візіря і сам він відкинув ся на подушки. В проході до намета видко коня, на котором приїхав посланець, що привіз звістку. Треба завважити, що постать вістника жива, але візірь зовсїм не виглядає по візірському. Під малюнком ініціяли артиста та підпис фірми (с. 146).

Як відомо, мрії Потьомкина про вигнаннє турків з Европи не здїйснили ся. Сам вдохновитель сієї війни Потьомкин після замирення вмер в степу по дорозї з Яєс до Миколаїва (1791 р.). Кінець Потьомкина змалював Шевченко в гарнім малюнку, який пройнятий сумним настрієм, може навіяним сумними думками поезії Державина на смерть Потьомкина.

14. Смерть Потьомкина серед степу. Потьомкина винесли з карети й положили на землї. Коло нього припала жінка та вірний слуга. По боках стоять сумні постатї — турецький мурза й два запорожцї в своїх типових убраннях і з оселедцями на головах. За ними берлин запряжений у кілька коней цуґом; здалека видко, як скаче курієр з звісткою про смерть Потьомкина. Далекі гори зазначено окремими уступчатими лініями, яких дотримувала ся архаїчна штука і які Шевченко вжив, очевидячки, механично. Під малюнком ініціяли артиста та підпись фірми (с. 162).

Слідуючі малюнки присвячені польським подїям.

15. Посли короля в шатрі Суворова: їх саме ввели в шатро й Суворов з окликом „pokoj“, відкинувши шаблю, з простертими обіймами йде до них на зустріч. Посли — два грубі пани — поважно й сумовито схилили ся перед Суворовим, фіґура котрого тут зроблена досить невдало. В шатрі на пенькови дерева замість стола вже наготовлена хартія й каламарь з пером. Під малюнком ініціяли Шевченка і моноґрама гравера. (с. 191).

16. Відреченне к. Станіслава. Зажурений Станіслав сидить, схиливши сь за столом, на якому знаходить ся його акт відречення. Проти Станіслава Суворов і коло кожного по свідкови. На малюнку ініціяли артиста і моноґрама гравера (с. 195).

Сї останні малюнки (15 і 16) вийшли якісь наївні. В останньому помітно баканнє Шевченка надати побутові прикмети того часу, він малює тогочасні меблї та одіж.

17. Суворов на авдієнциї у ц. Катерини: розмова йде про европейські справи. Суворов стоїть в роскішному ґабінетї перед царицею, що сидить проти нього в глибокому кріслї та показує на мапі пальцем на Париж (напис Pariso). Цїлий малюнок віддає інтімність. Під малюнком ініціяли і підпис, як звичайно. (с. 200).

18. Прощанне Суворова з військом в Тульчинї. По смерти ц. Катерини ц. Павел абшитував Суворова і звелїв йому жити в селї Кончанському. На малюнку Суворов прощаєть ся з військом. Стоять ряди війська в перспективі. Суворов перед ними в фельдмаршальському мундурі, він здіймив шапку і зложив на барабані свою шпаду разом з орденськими відзнаками. Підпису під малюнком нема, але по стилю він належить Шевченкови (с. 209).

19. Суворов в церкві в с. Кончанському читає апостола. Сам він в короткій одежинї. Перед ним ставник з свічкою, з під ніг по солеї йде кова у вівтар, в іконостасї видко образ Спасителя в убранню святителя, видко й позолочену вратницю. По заду Суворова стоять пара-

фіяне корели, змальовані тут як великороси. На малюнку звичайні ініціяли та підпис (с. 211).

20. Суворов бавить ся з селяньскими хлопчиками. Вулиця: дїти збирають в шапку Суворова свої спрятунки, а він намірнєть ся вцїлити камінчиком в розкладені рядочком кістки. Оден хлопчик, стоячи на колїнах, подає Суворову потрібний камінчик. На другому плянї хати, коло яких стоять зацїкавлені баби. Під малюнком підпис Шевченко (с. 212).

21. Сей малюнок доторкаєть ся участи Суворова в італїйській війнї 1799 р. Перед самою війною Суворов мав суперечку з Тугутом що до загального пляну війни. Шевченко так розробив сю тему: Тугут виклпкаюче заклав руки в кишенї, Суворов показує йому плян війни виданий царем. За ними стіл з паперами, з боків Грулни бесїдників. Сцена ся відбуваєть ся в багатій залї, прикрашеній канделябрами, портретами в рамах стилю рококо й ліпленими гірляндами на стїнах. (с. 233).

22. Колєгія кардиналів дякує Суворова за побіду при Нові та просить боронити папську столицю. Суворов приймає депутацію стоячи при вкритому сукном столї, в великій залї подібній до намальованої на попереднїм малюнку. Депутати низенько вклоняють ся. За столом стоять соратники Суворова. Малюнок сей не цїкавий та шаблоновий, таких є в сїй самій книзї кілька. Повторюєть ся розробленнє теми аудієнції, повторюєть ся поза Суворова, ті ж самі одноманїтні Групи присутнїх статистів, однакові обстанови хат і т. п. До того всього малюнок не має вірної перспективи лінїй (лінїї підлоги й стїн не сходять ся з стелею). На малюнку звичайні ініціяли та підпис фірми (с. 265).

23. Се здаєть ся не малюнок до тексту, а кінцівка до роздїлу про італїйський похід. На березї якоїсь річки розклали ся в сіметричних позах салдати Суворова й їдять щось з казанка. Один обернув ся до Суворова, котрий також коштує їжу; за ними вартовий, стоять руш-

ниці в козелках. З одного боку каґавурного ґрупа салдатів, з лївого боку друга ґрупа сидить за їжою, ще з боку оден салдат пере шматте в річці, другий набиває рушницю. В воді при березї росте очерет. Цїла композиція сповнена рівноваги дякуючи сіметричности ґруп та ліній; цікаво, що салдати тут трактовані Шевченком, як українські селяне, се видко з їх убрань. Очевидячки, думка Шевченка завсїди вітала в рідній Україні. На малюнку звичайні ініціяли та моноґрама гравера.

24. Вертаючи з швейцарського походу, Суворов хотїв побачити гробницю Лявдона. Ся тема розроблена так. Суворов задуманий стоїть в склепі повнім домовин і читає довгу епітафію, де перечислені заслуги Лявдона. Суворову присвічує чоловік з факелом, з другого боку стоять в задумі кілька фіґур. Склепіннє заставляє пригадати анальоґічний мур в тій печері, де Шевченко посадив свого ченця-капуцина. Під малюнком: Т. Ш. (ст. 296).

25. Переїздом через Прагу Ческу, Суворов посватав був свого сина з курляндською принцесою і з того приводу видавав балї, в яких сам брав участь. Таку сцену на балю і намалював Шевченко. В круглій великій залї з іонійськими колонами багато людей. В центрі чоловік з завязаними очима, за ним дві жінки з негарно підіймаючими ся суконями - одна втікає, а друга зачіпає того, що жмурить. При лївому боцї на канапу вискочив Суворов і від радости плеще в долонї. На право стоять двоє людей за балачкою, далї багато людей танцюють. Під малюнком звичайні ініціяли і підпис. (с. 297).

26. Суворов перед маляром, який пише з нього портрет (Полевой зве сього маляра Міллер, але певнійше се маляр Шмідт). Суворов стоїть в виґнутій позї при правій стінї кімнати перед канапою. Посеред кімнати розклав ся маляр з своїм полотном; праворуч скринька з фарбами, на землю кинута палїтра. На сьому малюнку нема лінійної перспективи і лінії картин на стїнах так розкладені з лініями стелї, що сї картини наче на завісах відступають

від свого місця. Се свідчить про нестаранність малюнка. Під малюнком ініціяли Шевченка (с. 298).

По повороті з закордону Суворов знов оселив ся в Кончанському. Тут він проводив свій звичайний спосіб життя: звонив на дзвіниці, читав на крилосі. Сього життя в Кончанському і доторкнув ся Шевченко в слідуючому малюнку

27. Суворов дзвонить. На нього задивляють ся кілька хлопчиків, до церкви йде багато селян. Дзвони висять на платві на двох стовпах вкритих дашком. Далі церква, яку Шевченко змалював в типі українських церков з трома банями. На малюнку звичайні ініціяли (с. 303).

28. Суворов розглядає ордена прислані королем Людовиком XVIII. Хворий Суворов, сидячи в подушках, розглядає самі ордена, а граф Ростопчин, що привіз їх, читає лист від короля. При сьому присутня якась жінка — мабуть донька Суворова. Світлиця, в якій сидить Суворов, змальована по одному типу з світлицями на инших малюнках і не відповідає дійсній обстанові Суворового дому в Кончанському. Під малюнком звичайні ініціяли (с. 306).

29. Предсмертні години Суворова. Вже Суворов згубив память, але ще розмовляв про свої походи, наказував себе підіймати з постели й возити по хаті. Шевченко змалював Суворова в кріслі перед столом, заставленим флящечками з ліками. Коло Суворова лікарь з розгорнутими руками ганьбить льокая за те, що він підняв хворого з постелі. Той втікає, тримаючи в руках скриньку, яку мабуть казав принести Суворов. На малюнку звичайні ініціяли (с. 307).

На сьому малюнку закінчуєть ся Шевченківська серія ілюстрацій до історії Суворова Треба зауважити, що сій серії ілюстрацій пощастило. Після першого видання 1843 р. вони були знов передруковані в р. 1856, потім в р. 1886 і нарешті в богатьох періодичних виданнях 1900 р. з приводу століття смерти Суворова.

Що до загального характеру всіх описаних композіцій, то більшість з них не має особливої вартости арти-

стичної. Се зауважили вже сучасники Шевченка: „Маякъ“, наприклад, найшов сї малюнки зовсїм не дорогоцїнними (М. 1843 т. IX с. 102), а „Современникъ“ зове „нацарапанными на щепкахъ“ (С. 1843 т. XXX. 96—97), подібну ж оцїнку висловив і „Сынъ Отечества“ (С. О. 1843 I. 46). Цїкаво зазначити, що автор рецензії в ч. „Современник“ зауважив відсутність „равновѣсія“ духа цїлої книжки з духом героя. Се вповнї вірно в відношенню до Шевченка. Самий вибір тем свідчить про дуже малі звязки між ілюстратором та героєм книжки. Роблені Суворовим спроби виносливости російського мужика не могли натхнути, віддати дух мужицького поета: таке відношеннє до Суворова проглядає і в деяких творах Шевченка.

Але хоч і бракувало у Шевченка великої сімпатії до героя, все ж таки він поклав багато працї коло своїх ілюстрацій, збирав портрети історичних діячів, знайомив ся з відповідною літературою. У збірцї Лазаревського в Н. Новгороді є лист (здаєть ся Полевого) до Шевченка з порадами що до малюнка № 28, а в Чернигові в музеї В. Тарновського є другий лист з згадками ще про 3 малюнки та з вказівками про портрети виведених на малюнках історичних осіб.

Як було вже вище згадано, Шевченко уникав на своїх малюнках справжнїх батальних сцен з вбийствами та кровопролиттєм. Часом він відходив від своєї спеціяльної мети—дати ілюстрації до тексту, а переходив на бічні теми, які глибоко захоплювали його уяву, і в сих грацїозних малюнках виявив чистоту своєї натури та замилуваннє до класичних форм. Взагалї Шевченко не цїкавив ся в Академії батальними сценами і до батальної живописи не готував ся. Не займав ся поки що спеціально історичними малюнками і серія ілюстрацій до історії Суворова була першою пробою віджививти давно минулу епоху. Безумовно Шевченко користав ся працями деяких своїх попередників, як Шебуєв (писав діла Румянцева), Акімов (сцени з війни 1812 р.), Орловський (малюнки бит-

лій), користав ся з суворовських видань, як Парнури „Жизнь и дѣянія Суворова" (3 ч., Спб. 1799—1800), Антінга Les campagnes du f. comte de Suworow (Gotha 1799) і т. и. Допомогли і в лечим і театральні вистави, де виводив ся Суворов: там Шевченко міг знайти потрібні йому сценки і зарисувати їх. Прикладом таких пєс можна вказати „Русскаго моряка" тогож таки Полевого, „Керимъ-Гирея" Шаховського і т. и. В таких театральних виставах Шевченко міг бачити ефектовні сцени східнього життя, якими він так цікавив ся за прикладом свого вчителя Брюлова. Теми східнього побуту тоді були в великій пошані і турків з одалісками можна було бачити в театральних пєсах, картинах і ілюстраціях. Всі ті черкешенки, одаліски, старі турки й арапи, яких ми бачимо на малюнках Шевченка, всї вони нагадують улюблені орієнтальні постатї" в малюнках Брюлова. В сьому ми бачимо безперечний вплив вчителя на вченика.

Але вплив Брюлова не обмежував ся одним лише вибором тем, він почуваєть ся і в самим трактовашню тем і в деталях малюнків. Рисп лиць представлених Шевченком і контури фіґур страшенно нагадують манєру Брюлова. Шевченко засвоїв собі Брюловські форми тїла, одежі, спосіб моделірованя фіґур, штучну сістему складок перенягу Академією від класичних скульптур і такі инші помилки. Через те від малюнків Шевченка вїдає холодом. Герої Шевченка складенї на готовий фасон. Лиця та постатї, подані в „Исторіи Суворова" не можно уважати нї самостійними, анї новими. Вони цїкави лише тим, що становлять початки дальшійших робот Шевченка в тому ж напрямку. Такі — голова і цїла постать черкешенки (№ 9), турки—№ 13, 14; арапча—№ 7, манєрні лапові фіґури в неzугарних виверах тїла та поворотах голов № 25 і т. д.

Між малюнками Шевченка найкращі ті, які закрашені українським кольорітом. Такі: прива і са патів (№ 23), смерть Потьомкина, побачення к. Станіслава з и. Катери-

ною. На останьому малюнку Шевченко вмів дати власну трактовку сюжета відмінну від представлених у иньших майстрів. Так само проявив Шевченко свою самостійність і в тій композиції, де намальовано вид Моншлезіру в Петергофі. Поети Петербурга гравери Мартинов і Галактіонов дають плящок Моншлезіру без тієї поезії, яка є у Шевченка на вінеті оточеній вітами дерева з далеким морським нейзажем. Так само не підходять змістом до поетичного малюнка Шевченка і ті два краєвиди Моншлезіру, що були виставлені на Виставі старої архітектури (Спб. 1911): з сих малюнків оден, маючи в собі деякі елементи образка Шевченка, всеж таки далекий від нього по композиції та настрою. На сій вінеті, як і на малюнку ченця-капуцина Шевченко, здаєть ся в перший раз намалював морський пейзаж, який після ожиє у нього на березі Арала та Каспія. Самий вид Моншлезіру Шевченко малював з натури, певно, не оден раз, бо бував у Петергофі досить часто, малюючи там з натури лопухи та дерева.

Цікава по своїй трактовиці вінета побачення ц. Катерини з к. Station,aвом. Описуючи сю зустріч Шевченко тримав ся описів подорожи ц. Катерини. Як відомо, ся подорож була обставлена дуже пишно. Всї Галери були прикрашені роскішними декораціями, ліпленими тритонами та орнаментами. Всї такі подробиції Шевченко вмів, треба признати, представити добре, як слідує, бо і сам, як відомо, почав свою артистичну карієру, росписуючи орнаменти, в чому прирівнював себе до Торвальдсена, який теж почав своє артистичне поприсько з вирізування орнаментів і тритонів з рибячими хвостами до копенгагенських кораблїв.

Варто зазначити спосіб, яким дав Шевченко рамці свойому малюнку: він зробив їх з завіс на Галері так само, як в малюнку Моншлезіра зробив їх з вітей дерева. Отже і на сих ступнях свойого артистичнаго розвитку Шевченко проявляє самостійність в трактованню сцен, навіть в вінетах.

Нарешті треба зауважити український кольорит краєвиду на сій вінєті. З царської Галєри, що стала на Дніпрі коло Канева, видко гори дніпровські, будинки й церквочку на три бані українського типу. Се той самий куточок дніпрового берега, де тепер висить ся могила на Чернечій горі, а в ній спить вічним сном автор сього малюнка.

Спинимось ще на деяких малюнках сієї серії.

Малюнок смерти Потьомкина перейнятий потрохи романтизмом, тільки не тим, що був у Делякруа або Арі-Шеффера, а романтизмом Брюлова, в котрого над чистою романтикою вже підіймав голову звичайний історичний жанр з підробленим патосом (то видко на „Погибелі Помпеїв“ або в „Смерти Інеси ді Кастро“). Здаєть ся, що на Шевченка в данім випадку вплинув також і Державин своїм сумним „Водопадом“. В малюнку є настрій: запорожці стоять схиливши(сь) в задумі над своїм братчиком, жінка з відчаєм припала до вмерлого, льокай в глибокім смутку впав на коліна.

Юморістичним змістом визначаєть ся той малюнок, де змальовано бенкет в степу впоряджений російськими урядниками нагайцям, бенкет з кріпкими напоями та веселою учтою. Лиця татар, правда, одноманітні і нічим не відріжняють ся від кримців або киргізів, яких Шевченко малюватиме пізнійше. Очевидячки, не бачивши ніколи нагайців, Шевченко скористав ся тут з загального типу на малюнках того часу. Треба додати, що в постатях з иньших народів Шевченко вірнійше зхоплював основні прикмети, такі великороси, ляхи, італійці; невірно змальовав Шевченко корелів, яким дав широкі лиця та одягнув в великоросийські вбрання: се була помилка.

Історичні особи намальовані Шевченком старанно і в сих малюнках багато правди: він вмів зазначити пеіхлу царедворців того часу, як вони держали ся приниженно перед вишшими, а з низчими пишали ся величністю своєю. Сам Суворов у Шевченка виступає усюди однако-

вий, худий, малого зросту, голова його занадто довга та здаєть ся великою для його фіґури. В звязку з обставинами, вигляд Суворова то пришиблений і старечий, то живий і молодявий з енерґією на лиці. Взагалї, постать Суворова на дрібних малюнках вповні зходить ся з загальним виглядом на портреті в початку книги. Иньші історичні особи також змальовані Шевченком з портретів. Наприклад, Потьомкин (№ 11): він має те саме обличє, яке Шевченко дає пізнійше в „Портретахъ", а вбрание Потьомкина — халат вповні зходить ся з реальністю, бо про се свідчать і мемуаристи. Отже, виходить, Шевченко вповні розумів реалізм історичних малюнків.

В подробицях Шевченко також хотів тримати ся прикмет минулої епохи. Шевченко старанно розшукував усяку старовину. Дійсно, в його малюнках меблї, столи, стільці, канапи та люстри витримані в дусї рококо і Людовика XVI; той самий характер мають і портрети и рами на стїнах, а також і окраси самих стїн і підлог.

Нахил до реалізму можно помітити усюди, тільки реалізм Шевченка не є сьогочасний наш реалізм і багато дечого можно закинути маляреви. Перспективи його не вірні (№ 22, 26), хати маленькі, люде часом одної міри з тими хатами, в яких живуть, пейзажі примитивні, дерева всї однакові, скелї уступчаті й розколисті. В багатьох малюнках фони Шевченка зійшли на звичайні декорації і їх не можна рахувати як пейзажі, так що живуть і ворухають ся у Шевченка одні лише дієві фіґури. Деякі деталі Шевченка досить цікаві: такі, наприклад, матерії на його меблях (взяти, хоч би, подушки з характерними для дальнійших робот Шевченка пасмами № 11), складки одежі, верстові стовпи як ознака дороги, подробиці в деталях. Але тут ми помічаємо позичування та неуміннє справити ся з деякими предметами.

Звертають увагу помилки перспективи. Кімнату, наприклад, Шевченко малює так, що дає не середину сцени, від країв якої йшли б перспективно лінії стїн до стїни

затильної, а завсіди містить сцену в кутку світлиці; коли ж дія потрібує більшого місця, так що треба виступити на середину хати або й далї, то тоді Шевченко острий кут змінює на півкруг і дає таким чином наче б ротонду (пор. № 25). Так само і в шатрі; трапляють ся у Шевченка і инші помилки. Лінії картин не сходять ся з лініями стін; се також помилка. Очевидячки, він не вмів ще передати, як треба, перспективу; дійсно, виклади про перспективу Шевченко в Академії слухав пізнійше. До повітряної перспективи Шевченко уживає сільветів; та инших засобів то її й не знали. В розміщенню своїх фіґур Шевченко тримаєть ся поземних ліній (се так звана архаїчна ізокефалія), помічаємо також і нахил до сіметричности ґруп. Се все, як відомо, старі способи, які покинули пізнійші малярі. Часом знаходимо у Шевченка і куріози, як вікно і вазон в шатрі, або в кибитці нагайця (№ 9).

Ілюстрації Шевченка мають ще одну дуже цікаву прикмету: се їх орнаментальність. Своїм ілюстраціям Шевченко не дає рамок, які могли б сї композиції обмежувати і надавати їм перспективности; се нагадує орнаменти.

Важно зазначити і те, що в сих похапцем та без старання зроблених вінєтах про героя чужого души Шевченка проглядає ще одна риса. Думи Шевченка завсіди були коло України, через те він не може втриматись, щоб не внести тут українських подробиць; так, Кончанську церкву він малює в українським дусї, Пугачова вбирає в українську одїж, привал салдатів малює неначе чумацький ночліг, навіть в великопанську обстанову втискує фіґури запорожських козаків (№№ 11, 14).

Не вважаючи на хиби, так помітні в нашу добу, ілюстрації Шевченка вповні відповідали тодїшнїм артистичним вимогам; вихід в світ „Історії Суворова" взагалї, окрім деяких уважних критиків, зустріли прихильно, так що були повторені без змін ілюстрації Шевченка і в другому й третьому виданню.

„Портреты двѣнадцати полководцевъ“ були слїдуючею замовленою працею. Тут Шевченко виступив вже не жанристом, а портретником. Видане було дуже гарне, рецензенти висловлювали свій жаль, що портретів зроблено лише 12, а не більше. В книзї були на кожній сторінцї гарні рямцї, уміщено вінети, заставки та кінцівки. Редакція „Иллюстраціи“, яка добре могла сама оцїнити трудність такого видання, писала: коли подумати, як та росії багато коштує, якої працї варто зібрати подібні портрети, вишукати малярів, покласти догляд за порядком, то не можна не дивуватись успішному виконанню (И. 1845 т. I. № 11, с. 171—173).

В книзї уміщено отсї портрети руки Шевченка: Петро Великий, Б. Шереметев, О. Меньшиков, Б. Мініх, О. Суворов, Гр. Потьомкин, М. Кутузов, М. Барклай-де-Толлі, П. Вітгенштейн, І. Дібіч, І. Паскевич; з портретів зроблені гравюри англійським гравером Робінсоном. (Н. А. Полевой. „Русскіе полководцы или жизнь и подвиги россійскихъ полководцевъ отъ временъ и. Петра Великаго до царствованія и. Николая I.).

Коли придивитись до перечислених тут портретів, легко завважити в них старанність, якої немає в иньших книгах ілюстрованих Шевченком, але разом з тим в гравюрах непомітно індівідуальности, яка, видимо, змінена була струментом гравера Робінсона (його ініцїяли Н. R. на портретах Кутузова та Вітгенштейна).

Одягнені в гатлас і позолоту полководцї намальовані в сих портретах в найкращих позах, звичайно у фас або на ¾, вони велично оглядають окруженнє; пудрені кучери париків гарно відтїняють фарбу на бровах і лицях. При всій досконалости сих портретів, взагалї не одноманітних, але спільних по загальним способам трактовки на зовсїм чистому, абстрактному полї, в однакових позах, засвоєних старим портретам, з яких Шевченко їх списував, не вірить ся в їх історичну правдивість.

Переглянемо всї портрети, зазначуючи при тім зразки, якими користав ся для своєї працї Шевченко.

Портрет ц. Петра I взяв Шевченко з відомої картини Лякруа, але перевірив маскою знятою з лиця царя (в Академії Штук). Ц. Петро I в фас, сидить за мапою Европи, в правій руцї тримає шпаду, а лївою спер ся на гармату.

Портрет Шеремєтєва малює сього героя, як и иньших совітників царя, в кучерявому парику зпущенному аж на плечі, лице він повернув на лїво. Постава фіґури дуже гарна: висока, кріпка, лице мужнє з піднятими бровами; таке лице і повинен був мати російській фельдмаршал, котрий добив ся свого високого стану, навіть не маючи освіти. На лиці енерґія, але й добрість.

Меньшиков намальований з виразом гордовитости, яку сей совітник ц. Петра дїйсно мав. Може бути, що сей портрет Шевченко списав з ермітажної гравюри (з підписом Simon Londini fecit 1697).

Мініха, хитрого зоснувателя Малоросийської колеґії, Шевченко намалював в парадній одежі та в парику. Він дивить ся з правого боку на лївий, повернувши голову на 3/4. Постать кріпкого, енерґійнаго, твердого складу. Шевченко списував сей портрет з того, що переховуєть ся в заснованому Мініхом Петербурзькому Петропавловскому німецькому шкільному закладї.

Румянцев повернув на бік свою високопіднесену голову з задумою на чолї і хитро дивить ся: свою мовчазність та понурість Румянцев виказав в семилїтній війнї. Дуже добрий портрет Румянцева зробив Д. Левицкий, але Шевченко користував ся якимсь иньшим оріґіналом.

Суворова портрет написав Шевченко з портрета писаного з натури Шмідтом. Вірний список сього портрета дістав Шевченко у Бюлера, котрого батьки були в приятельстві з Суворовим. Портрет взагалї живий, але вже старечий.

Фіґура Потьомкина на портретї одягнена в пишний каптан, лице повернуте в 3/4 на право, хоч стан тїла

стоїть en face. Коси його розвівають ся, в лиці експресія, гарно виписана одіж. Як відомо, сей сатрап европейського двору був людиною безнорядною: ходив звичайно в халаті й пантофлях, а чесав ся пальцями (слова принця де-Ліня). Чи не се хотів дати Шевченко в розвиваючих ся косах сієї особи? Користував ся Шевченко для сього портрета Потьомкина з того портрета, що переховуєть ся в Академії Штук: близький до сього портрет роботи Лямні вчителя Шевченка (в Румянцівському музею в Москві).

Кутузов грубий та неповоротний намальований вже сивим, але ще молодявим, в орденах, в ґенеральскому мундурі з високим коміром. Він повернув ся наліво, через те не видко правого темного ока. Портрет виписано дуже старанно: видко, що він був писаний акварельними фарбами. З боку портрета стоять ініцїяли гравера H. R.

Портрет Барклая-де-Толі малює долїтнього чоловіка в сидячій позї з задумою, в парадній вбранню, скромного на портреті, як і в життю, але мужественого.

Вітгенштейн на портреті Шевченка дивить ся на право, вперед. У нього на лиці невеличкі вуса й неприбранне волосе на голові, скривлені уста, але отверте чоло й разом впертий, затаєний погляд. Як би перед сим ґенералом зараз покласти в перспективі ряди війска, то була б добра ілюстрація до присвяченої Вітгенштейнови оди. Щось є римського на лиці й вогонь в очах сього германця з походження. На сьому портреті також ініцїяли гравера H. R.

Дібіча намалював Шевченко з пишними начосами романтичної доби на чолї й на лиці, які носив за молоду і сам маляр. Голова його виглядає мяко, він в ґенеральському мундурі. Сей портрет найживійший.

Нарешті портрет Паскевича: для сього Шевченко міг знайти усюди багато матеріалів. Змальовано Паскевича в звичайному ґенеральському вбранню. Паскевич має вуса й згорнуті на грудях руки: в правій руцї виглядає

кінець палиці чи шаблї. Лице його кучеряве, обросло баками й має грізний вигляд. Се теж оден з найлїпших портретів.

Поміж всїми перечисленими портретами найлїпшими треба вважати Паскевича та Суворова. Не мало прийшло ся покласти Шевченкови коло сих портретів праці, але все се йому вдало ся добре. Те, що прийшло ся Шевченкови перечитати для сієї роботи, не лишило ся без слїду, бо в поезіях Шевченка ми знаходимо вказівки на вчинки отсих намальованих ним дїячів минулого часу.

Чому портрети в книжках ілюстрованих Шевченком виходять кращими за иньші його ілюстрації? На се можна відповісти, що належать сї портрети Шевченка до пізнїйшого часу, а окрім того з портретним дїлом Шевченко міг знайомитись в Академії. Взагалї в ті часи портретне малярство стояло вище порівнюючи з иньшими галузями малярства.

Над портретами Шевченко сидїв з молоду, почавши з лубочних малюнків в передпокою свого пана (малюнки Кутузова, Платова, Барклая — про се згадки в автобіоґрафії). Пізнїйше, як відомо, Шевченко вчив ся в Варшаві у портретника Лямпі Старшого: тодї Шевченка готували на панського портретника. Тай окрім Лямпі було в кого вчитись: тодї в Росиї жило багато гарних чужоземних портретників, були і свої також гарні портретники: Брюлов, Захаров, Петро Соколов, чудовний рисовник брат Брюлова Олександр, Щукин, літоґраф Петцольд. Направив Шевченка на дорогу портретника Сошенко і тут Шевченко швидко проявив свої здібности і став діставати відзнаки за своє уміннє (срібна медаль за портретне малярство присуджена Академією 29 квітня 1839 і золота медаль 1841 р.). З тієї доби Шевченко, яко портретник, почав входити в славу.

Портрети Шевченка, власне, мають на собі прикмети портретів праці Карла Брюлова, так що в деяких випадках їх можна мішати (наприклад, портрети п. Горленкової,

або кн. Кекуатової), але всеж таки є в них і щось осібного, свойого. Портрети Шевченка мякші за портрети Брюлова і різкійші за Лямпі, кольорит котрого міг подобатись тільки делікатному панству кінця XVIII в. Особливо ніжні у Шевченка портрети жінок, малював він їх олівцем, акварелями й оліями.

Що до портретів полководців, то вони після змін гравера Робінсона згубили багато своєї індівідуальности, так що всї вийшли занадто подібні поміж собою, що б бути зовсїм подібними до тих, кого вони представляють. Всї вони, в чим не тяжко переконатись, дістали щось спільного в лініях рота, трохи надутих лиць, експресивнім виразі, хоч і визначають ся кожен своїм окремим життєм. Коли взяти, наприклад, портрет Румянцева, полководця та політика, то треба признати, що се річ досить глибоко задумана: фіґура Румянцева не спокійна, голова його думає й рветь ся вперед. Або Потьомкин, чим він не відповідає тим образам, в яких його вивів Державин? Шевченко малює своїх персонажів в їх звичайній, хоч і парадній обстанові; він не вбирає Кутузова або Суворова в римські тоги, як то зроблено на памятниках сим героям в Петербурзї. З сього боку уміщені в книзї Полевого портрети справжнї, бо на них, окрім надмірного пафосу й одноманітности, нема шаблонових декорацій, анї псевдокласичних підробок та нічого иньшого неприродного.

По скінченню Академії Шевченко став на службу за рисовника при Київській комісії. В роцї 1846-м він разом з проф. Іванішевим розкопував біля Фастова могилу Перепетиху і її розкопки зарисував для видання. Малюнки Шевченка було відлітографовано і прикладено до „Древностей“ 1846 р.

Після 1846 р. Шевченкови не судило ся вже більш ілюстровати, бо він опинив ся на засланню і йому було заборонено писати й малювати. Тому можна б на сьому закінчити сей огляд ілюстровання Шевченка, але є ще о:ен

малюнок Шевченка, котрий був надрукований без його відому в р. 1849, коли Шевченко перебував на засланню: се в книзї „Жизнь кн. Андрея Курбскаго въ Литвѣ и на Волыни" малюнок церкви села Вербки Ковельського повіту, де поховано кн. Курбського. Сей малюнок зробив Шевченко ще в 1846 роцї з доручення Комісії, яка посилала його змальовувати старовину. Малюнки Шевченка з наказу Бібікова мали бути відлітографовані, але засланнє Шевченка стало на перешкодї і в друку зявив ся лише сей малюнок церкви села Вербки. Ся церква цїкава тим, що по своїй архитектурі належить до XVI в., від якого зісталось не багато памяток. На жаль, Шевченко змалював її вже пісця реставрації, коли були зняті з церкви бічні банї, через що малюнок Шевченка має не стільки значіннє архитектурне, як історичне. Відповідно до своєї манери Шевченко намалював сю церкву у типовій полїській обстанові серед лїсу й води. Ся місцевість дуже сподобала ся Шевченкови, бо він згадував про неї в своїй далекій неволї.

На сьому закінчимо наш огляд ілюстрацій. Малюнків Шевченка в „Живописной Украинѣ" (1844 р.) тут не можна обговорювати, бо се були не ілюстрації до якоїсь книжки, але альбом естампів, вповнї окремих малюнків.

К. Широцький.

З артистичної спадщини Шевченка.

Життє та творчість великого поета і артиста заслуговують найповнїйшого освітлення. І події його життя і психичні моменти, і пляни і їх здійсненнє — все се має бути звязане разом, виявлене в певнім звязку, щоб можно було мати повну картину творчости і життя великого кобзаря.

Критичне студійованнє поетичних творів Шевченка начато досить давно. До критичного сістематичного студійовання артистичних творів приступлено тільки недавно. До недавнього часу обмежували ся лише розглядом деяких творів з окрема або розглядом деяких тем, до яких кілька разів в ріжні часи звертав ся артист, вносячи кожний раз нові деталі. Між тим треба охопити усю складну артистичну дїяльність Шевченка, звязати її з цїлим його життєм, зазначити певні епохи і виясцити вплив на творчість Шевченка певних моментів його життя. Тільки за останні роки зроблено де що для сього: приступлено до сістематизовання артистичного спадку: без такого сістематичного перегляду спадщини Шевченка не можно було зробити нїяких загальних висновків. Кожний новий факт з артистичного життя кобзаря, кожне нове невідоме ранїйше явище, хоч і здавало ся б дрібним на перший погляд, заслуговують найбільш уважного відношення. Кожний новий малюнок артиста кидає світло на розвиток його артистичних здібностей, на його артистичні переживання, а кожний новий факт, що відносить ся до артистичних плянів та замірів Шевченка, вияснює нам, як ішла, в яких умов розвивала ся артистична дїяльность Шевченка.

Т. Г. Шевченко. Видъ пожара въ киргизской степи.

До сих матеріялів про артистичну діяльність Шевченка я хочу долучити малюнок 1848 р. та урядовий документ про заборону Шевченкови маловати образ до церкви.

В творах найбільш чутливих майстрів виявляєть ся те псіхичне становище, в якому виконані сї твори. Кожний артистичний твір більш або менш ясними звязками звязаний з настроєм артиста.

Хронольоґічне сістематизованнє творів Шевченка згрупує їх по певним періодам і дасть можливість простежити в його творах зміну настроїв та вплив обстанови.

Малюнок степової пожежі, який ми тут додаємо, дуже цікавий тим, що має коментар самого письменника в повісти „Близнецы".

В сїй повісти Шевченко дав дуже гарний опис грізного явища природи, степової пожежі, яку поет бачив власними очами. Було се в Орськім степу. Шевченко був в складі експедиції: є вказівка (її наводить д. Чалий), що Ґенерал Шрейберґ прохав Шевченка намалювати сю пожежу і Шевченко дійсно намалюв акварелю краєвид і сей малюнок подарував Шрейберґу.

Ось сей опис степової пожежі.

„На другой день мы тронулись съ восходомъ солнца. Утро было тихое, свѣтлое, прекрасное... Кругомъ была ровная, безъ малѣйшей со всѣхъ сторонъ возвышенности и, какъ бѣлою скатертью, ковылемъ покрытая степь. Чудная, но вмѣстѣ и грустная картина! Ни кусточка, ни балки, совершенно ничего, кромѣ ковыля, да и тотъ стоитъ, не пошевелится, какъ окаменѣлый, ни шелесту кузнечика, ни чиликанья птички, ни даже ящерица не сверкнетъ передъ тобою своимъ пестренькимъ граціознымъ хребтомъ: все, кромѣ ковыля, умерщвлено, нѣмо все и бездыханно, только сзади глухо стонетъ какое-то исполинское чудовище, это двигающійся транспортъ. Солнце подымалось выше и выше, степь какъ будто на-

чала вздрагивать, шевелиться, еще нѣсколько минутъ и на горизонтѣ показались бѣлыя серебристыя волны... Очарованіе длилось недолго: черезъ полчаса степь приняла опять свой безотрадный монотонный видъ... Изъ-за горизонта начала показываться бѣлая тучка... Я сталъ внимательнѣе всматриваться въ горизонтъ и, дѣйствительно, вмѣсто тучки увидѣлъ бѣлые клубы дыма, быстро исчезающіе въ раскаленномъ воздухѣ. Къ полдню нахнулъ на встрѣчу намъ тихій вѣтерокъ и я почувствовалъ уже легкій запахъ дыма... Пожаръ былъ все еще впереди насъ и мы могли видѣть только одинъ дымъ, а пламя еще не показывалось изъ-за горизонта. Съ закатомъ солнца началъ освѣщаться горизонтъ блѣднымъ заревомъ. Съ приближеніемъ ночи зарево краснѣло и къ намъ близилось: изъ-за темной горизонтальной, чуть чуть кое-гдѣ изогнутой линіи начали показываться красныя струи и языки. Въ транспортѣ все затихло, какъ-бы ожидая чего то необыкновеннаго. И дѣйствительно, невиданная картина представлялась моимъ изумленнымъ очамъ: все пространство, видѣнное мною днемъ, какъ бы расширилось и облилось огненными струями почти въ параллельныхъ направленіяхъ.

Чудная неописанная картина".

Отсю то чудову картину, описану письменником, Шевченко — маляр змалював також дуже гарно. Вказівка Макшеєва про малюнок пожежі стає тепер вповні вірною. Малюнок пожежі тепер належить московському колекціонеру П. М. Миронову, якому висловлюємо подяку за дозвіл репродукції. На малюнку є підпис і дата. В нижній частині на малюнку по середині стоїть підпис: „Т. Шевченко 1848" (зроблено сепією); низче, під малюнком стоїть такий напис: „Видъ степного пожара въ Киргизской степи во время слѣдованія транспортовъ въ Укрѣпленія близъ Аральскаго моря 12 мая 1848 г. въ вѣденіи Г. М. Шр... на заливѣ р. Ори". Ся дата на малюнку, певно, вірнійша від дати в пов. «Близнецы».

Отея акварель виповнена дуже гарно і виявляє нам тодішні переживання артиста.

В яких умовах, в яким настрію писана отея акварель Шевченка?

Відірваний від рідної України Шевченко побачив зовсїм відмінну природу. Безконечна далечінь, пуста, непривітна, степи руді, руді, аж червоні — се мусїло наводити тугу на людину, що виріела серед пишної природи України. Але завдяки свойому глибоко розвиненому почуттю природи, Шевченко зацїкавив ся б місцевою природою, хоч, розуміеть ся, не міг би її полюбити, як місцеві люде. Він з охотою став би маловати степові «грустныя, однообразныя мѣста, тощія рѣчки, обнаженныя сѣрыя горы и безконечную степь».

Так воно і сталось, тільки Шевченко не міг вповні віддати ся такому малюванню. Рядовому Шевченкови заборонено було маловати: Шевченко міг маловати тільки потайки, криючись від очей непрошаних свідків, які б могли повідомити кого треба про зламаннє заборони.

В рідкі лише хвилини, вирвавшись із важкої казарми, Шевченко міг трошки відпочити душою, дивлячись на степові краєвиди: він був невимовно радий задивитись на безконечний простір степів, що так живо нагадували простір та волю, так приваблювали, наче кликали у далечінь. Душа артиста, повна покою та любови до природи та людей, була невимовно щаслива злитись і з сією вбогою природою, яка зробила таке гнітуче враженнє на душу артиста своєю одноманітністю, своїм убозством в той перший сумний день, коли він побачив сї руді степи, так відмінні від рідних українських.

Тимчасовою полегкістю була для Шевченка участь в експедиції Бутакова. Шевченко був зачислений в батальон, який під приводом Г. Шрейбера прилучив ся до експедиції. Подорож через степ від Орська до Раїма була дуже тяжка, знесиленому Шевченкови приходило ся переживати дуже важкі дні, але він терпів всї труднощі

сього переходу, бо все ж таки йому було легше, ніж в казармі в умовах салдатського життя.

Тепер не приходило ся ховати ся з своїми малюнками. Жадібно впиваєть ся артист повітрем степу, жадібно придивляєть ся до рідкого для нього, хоч і звичайного в степу явища — степової пожежі і в малюнку почуваєть ся захоплення працею, почуваєть ся любовне відношення до роботи, до природи і сього грізного явища.

Малюнок виконаний дуже гарно: не почуваєть ся ані сухости, ані одноманітности. Нема нічого робленого, вимученого: навпаки відчуваєть ся нервова, бойка, вправна рука та свіжий соковитий пензель.

Легенькі хмароньки, заслонені густим серпанком брунатного диму, зливають ся гень-гень далеко з самим небом та землею. Легенькою ледві помітною змійкою відокремлено небо від землї, там полумя пожежі. Від землї підіймають ся наскіс лінивї струйки, їх без кінця: се пара від трави, що горить, сполучаєть ся з димом. Уся земна поверхність стала морем вогню. І страшне враження від пожежі побільшуєть ся через те, що стіхія вогню відбиваєть ся в водї в затоцї на першому плянї. Коло затоки транспорт, освітлений червоним відблиском пожежі, всї чекають кінця грізного явища. Вечеріє, смеркаєть ся. З лївого боку, на першому плянї, спокійно розмовляють людські фігури одягнені в місцеві степові вбрання та шапки. По землї витянув ся довгий, величезний транспорт, се відпочиває неполишское чудовище : тут великі вози, довги човни на колесах, біля них людські фігури, де хто на конї. Кілька коней стоять з окрема, нїби чекають, що їх ось ось захопить чудове коло вогня...

В сьому малюнку Шевченка ми помічаємо, як яскраво виявляв ся його настрій в його творах. Бажання хоч на годину визволитись з під важкого гнїту убійчої обстанови, забути все за улюбленим дїлом, відпочити душею серед природи, хоч і чужої і вбогої — все се так ясно відбило ся в сьому малюнку стихійного явища киргізького степу.

Такі хвилини, на жаль, траплялись ся рідко в роки заслання.

Заборона малювати важким тягаром впала на душу поета. Артист не міг визволитись з під уважного догляду тих, хто невинно слїдкував за виконанием заборони.

Тільки в експедиції Бутакова, до якої Шевченка було прикомандіровано „по распоряженію корпусного командира для срисовыванія видовъ въ степи и береговъ Аральского моря", та потім в Кос-Аральському форті Шевченко міг почувати себе вільнїйше, але за те умови життя були тут дуже важкі і Шевченко згадував пізнїйше з гірьким сумом про сї роки 1848—1849 (в листї до Бодянського: аж бридко згадувати—писано 3/I 1850).

Трохи легше жило ся Шевченкови в Оренбургу, тут він знайшов щирих сімпатичних освічених людей і в їх товаристві міг відпочити від гірьких вражінь життя в казармі. Міг також Шевченко і малювати: хоч заборона не була знесена (повідомлення гр. Орлова), але не так пильно стежили за її виконаннєм.

Все се раптом змінило ся в квітні 1850 р. Стала ся несподівана, неприємна пригода. У поета зроблено було трус і не можна було потаїти, що Шевченко малював, хоч се і було йому заборонено. Після слїдства та арешту в Оренському казематї Шевченко опинив ся в Новопетровському форті.

Заборона малювати була знов підчеркнута і Шевченкови знов прийшло ся страждати стражданиями артиста, який дивить ся навколо себе і не може замалювати те, що бачить. Дуже важко пройшли для поета перші роки в Новопетровському форті. Він не міг малювати і не міг писати щирих відвертих листів, бо все проходило через уважну цензуру. Тільки в 1852 р. поет міг відозвати ся до своїх приятелів щирими листами з поясненнями про своє становище та своє життє. І в сих щирих листах (починаючи з другої половини 1852 р.) ми відчуваємо той же самий стогін душі—„но самое мучительное

для меня то, что мнѣ рисовать не позволяютъ!" закінчує поет свої скарги на важкі умови життя.

І комендант новопетровського форта Усков і капітан Косарев розуміли псіхичне становище артиста і, як люде гумані, хотїли йому допомогти, але не було можливости зламати ясну гостру заборону.

Здавало ся, що можно б було обійти заборону, коли б малюванне Шевченка мало якусь спеціальну мету. Знайшли і таку мету — намалювати для новопетровської церкви запрестольний образ. Здавало ся, що для такої мети — як писанне образа — можно було зробити перший виняток з загальної заборони.

Але з сих плянів нічого не вийшло. На рапорт Ускова відповіли, що дозволу малювати образ не може бути.

Ось ся офіціальна відповідь вповні (раній̈ше відомий був з неї витяг).

Штабъ Отдѣльнаго Оренбургскаго Корпуса. Дежурство по 2-му отдѣленію. 16 Апрѣля 1854 года № 2513. г. Оренбургъ. Господину Исправляющему должность Коменданта Ново-Петровского Укрѣпленія. По докладу Господину Корпусному Командиру рапорта Вашего отъ 7 января текущаго года № 50 Его Высокопревосходительство не изволилъ изъявить согласія на дозволеніе рядовому Оренбургскаго Линейнаго № 1 батальона Тарасу Шевченко, нарисовать запрестольный образъ для церкви ввѣренного Вамъ Укрѣпленія. Объ этомъ имѣю честь увѣдомить Васъ Г. Майоръ къ надлежащему свѣдѣнію. Начальникъ Штаба Генералъ Маиоръ Фонтонъ де Веройнъ. Старшій Адъютантъ Капитанъ...

На сьому повідомленню зроблено помітка: Коменд. управл. № 398, получено 26 апрѣля 1854 г. Друга помітка — объявить г. Косареву.

Се урядове повідомленне сумний фінал плянів полїпшення важкої долї поета.

Яким сумним почуттєм мусїло се огорнути втомлену душу Шевченка.

Микола Макаренко.

Шевченко та Гогарт.

Під час житя нашого „батька Тараса“ мало хто чув про Гогарта в Росії, а Шевченко певно і зовсім не бачив його малюнків, через те і не могло бути на нього жадного впливу від творів сього англійського маляра; але всеж таки є такий твір нашого артиста, який дає мені право сполучити сих двох малярів. Сей твір — Притча про блудного сина.

Ще 8 листопаду 1856 р. Шевченко писав до Бр. Залеського про свій новий замір.

Недавно спало мені на думку — сповіщав поет свойого приятеля — намалювати притчу про блудного сина в лицах та в натурі сьогочасного російського суспільства. Идея сама по собі дуже поучаюча, та які „душу раздирающія“ картини намалював я в своїй уяві на сю справді моральну тему. Картини зладжені до дрібниць (звісно в думках) і тільки б мені хоч які вбогі достатки, я б закостенів над сією працею. Я майже задоволений, що не маю тепер можливости почати працю. Идея ще не визріла, легко міг би наробити помилок; виношу, як мати свою дитину, сю надзвичайно ріжноманітну тему, а по весні, помолившись Богови, розпочну працю, хоч би в собачій будці. Коли дасть Біг виповнити мою гадку, то на сю тему вийде великий альбом і як би мені хоч коли небудь пощастило видати його літографією, був би я найщасливійшою людиною на світі... Так сповіщав поет Б. Залеського про нову задуману артистичну працю.

Через рік Шевченко висловлює надію, що колись награвірує сі малюнки.

З часом — пише Шевченко в дневнику своїм — я гадаю ще, опріч списків з творів майстерних, пустити в світ гравірою акватінтою і власну дитину „Притчу про блудного сына“, прилажену до сучасних норовів крамарів. Розіклав я сю „Притчу“ на 12 малюнків. На папері вони майже що всї вже зроблені. Але біля них ще треба довго і пильно попрацьовати, щоб зробити їх такими, якими можна перевести на мідь. Загальна думка доволї добре прилажена до грубіянського нашого купецтва, але виконати її —показалося не по моїй силї. Треба на се ловкої, меткої, вірної, а головне дїло не карикатурної насмішки; певнїйше мовити: треба драматичного сарказму. Над сим треба пильно попрацьовати та порадити ся з людьми тямущими. Шкода, що ся коштовна ідея не прийшла в голову до небіжчика Федотова, а то він би з неї спорудив зграбну сатиру на наше темне, напів татарське купецтво (Дневин—кльвівське видане ст. 29).

Від сих плянів про артистичну серію малюнків Притчи про блудного сына переходить далї Шевченко до вияснення, яким саме настроєм має бути перейнята ся серія малюнків.

Менї здаеть ся—пише далї Шевченко в своїм дневнику що за нашого часу неминуче потрібно сатири і про наш середнїй стан, напів—освічений. Тільки, щоб сатира була разумна і шляхетна. Оттака, прикладом, як от „Женихъ“ Федотова, „Свои люди — сочтемся“ Островського та „Ревизоръ“ Гоголя. Наша середня молода громада похотить на лїнивого школяра: зупинила ся вона на складах та без принуки й не хоче вчити ся і не спроможеть ся переступити через оту дурну „тму—мну“. На вади і хиби нашої висшої верстви не варто звертати уваги. Раз, що сей шар не великий, а в друге, що його моральні недуги застарілі: жадонькою сатирою тут не проймеш. Та з погляду національного наш невеличкий висший шар чи й має яку вагу? Здаеть ся, нї якої. Иньша річ верства середня: се велика і на лихо на пів темна

маса: се половина народу, се серце національности. От про його то й потрібна тепер сатира, та не суздальська притча про блудного сына, а шляхетна сатира метка і зграбна. Я вважав би себе за найщасливійшу людину в світї, колиб сей мій несамовитий ледацюга, сей мій „Блудний син“ вийшов добре: а я його примірковував так щиро, так чистосердечно (Дневник — львівське видане с. 30).

Сї вказівки в листах та в Дневнику показують нам, що Шевченко дуже захопив ся задуманою серією про блудного сина і старанно роздумував над етапами сієї працї.

Хоч Шевченко і писав, що всїх малюнків буде аж 12, але можна думати, що остаточно вийшло їх не більш 8: бо в листї до Б. Залеського він сповіщав його про 8 виготовлених вже малюнків.

Для блудного сина я змішував бістром з тушем і зробив ся тон майже сепії: готових маю 8 малюнків, перших чотирьох ще не починав за браком моделї, необхідно, щоб був типовий крамарь росиянин, а тут такого нема. Я відклав се до Москви або до Петербургу: так писав поет до Б. Залеського—8/V. 1857.

Як раз таке число—8 малюнків і дійшло до нас, нема вказівок, щоб Шевченко потім вернув ся до сієї теми, хоч і як він цїкавив ся нею під час заслання. Через що саме Шевченко залишив сї улюблені плянн, я нїяк не можу виявити.

В свойому розробленню Притчи про блудного сина Шевченко зближаєть ся до відомого анґлїйського маляра Гоґарта тай ще переважає його.

Гоґарт дивив ся на своє завданне, як на проповідництво. Він бажав, подібно, як Гамлет в драмі Шекспіра, „відбивати натуру в дзеркалї, виявити добродійству його власні рисп“. Малярство було сьому проповідникови замість мови. Гоґарт давав у своїх картинах поучаючі комедії та драми, щоб ними робити вплив на суспільство. Його картини — драми в 5 дїях завсїди кінчають ся перемогою добродійства та суворою карою порока. Він сам

казав про себе: «я дбав про те, щоб розробляти свої теми, як драматичний письменник. Картини для мене сцена, чоловіки та жінки — мої актьори, їх рухи та вчинки теж німа сцена».

Такий нахил до лїтературного розроблення тем малярства пояснюєть ся тодішнїм панованнєм в Анґлії певних лїтературних течій. Там, де письменники брали собі теми з побуту середньої верстви, малярство також мусїло йти сим шляхом. Окрім того такий напрям у малярстві пояснюєть ся демократизацією штуки в тім часу в Анґлії. Раньйше штука мала на меті давати малюнки з життя вищих верстов Анґлії, з побуту арістократії, тепер штука вийшла на великий шлях загально-народнього життя. Замість невеличкого числа естетів, штука почала тепер служити ширшим колам, народови, його навченню, його моральному вихованню, про яке колись казав Григорий Великий pictoris eruditur populus. Такі течії в штуці і породили Гоґарта: він став видавати серії малюнків з життя занапащених людей, такі серії — «Життє гультяя», «Життє згубленої дівчини», «Модний шлюб» і т. п.

Ось, наприклад, зміст серії «Життє згубленої дівчини». Невинна дївчина, чиста душою, приїздить з села, щоб нанятись у наймички; тут її спокушає і зводить банкир, але потім кидає її; нещасна дївчина стає злодійкою і попадає в вязницю. Відсидївши свій час в вязниці, вона виходить на волю вже зіпсованою морально, прилучаєть ся до розбішак і кінчає своє нещасливе невдале життє в гнїздї роспусти. Товаришки нещасливої дївчини пьють горілку на покришцї труни, а піп, що прийшов відправити похорон, також відносить ся дуже легковажно до важкої та сумної смерти загубленої дівчини.

Подібним настроєм перенията і серія малюнків «Життє гультяя». Студент обіцяє гарній, але вбогій дівчині, що одружить ся з нею. Несподівано вмирає його багатий дядько і молодий студент починає веселе життє. Від своєї

коханої він хоче відкупитись грішми, але вона з призирством відрекаеть ся від нього та чесною працею заробляє на хлїб собі та дитинї. Він проводить цїлі днї за картами в веселому товаристві: багата спадщина швидко іде до кінця. Ратує його на якийсь час шлюб з багатою, хоч старою та негарною жінкою, але потім нещасливе захопленне грою в карти доводить до руїни та вязницї. Коли не здійснила ся остання надія, не прийнято драми до вистави на сценї та не лишило ся грошей на горілку, нещаслива людина збожеволїла.

Хиба такі сцени не нагадують своїм змістом—Блудного сина? Тут є чимало спільного. Але ми знаємо, що Гоґарт був цїлком невідомий Шевченкови. Що ж породило таку спільність та привело до однакових наслїдків?

На Гоґарта, як вже було вище зауважено, великий вплив мали лїтературні течії. Шевченко ж сам був письменник, але при тому він був письменник ґенїальний: через те він випередив не тільки малярів, але й письменників свойого часу.

Гоґарт, як побутовий маляр, стоїть самітно в анґлійській штуцї. Шевченко також випередив побутове малярство свойого часу.

Пригадаємо сучасних Шевченкови малярів. Венеціанов мальовав почищених, прибраних paysants, більше подібних на кепських актьорів, що грають селянські сцени, ніж на справжнїх селян з їх буденним життєм: як раз се буденне життє здавалось тодїшнїм знавцям і цїнителям штуки темою не вартою уваги маляра, та й образливою для цих муз і Апольона, які тодї були нерозривно звязані з штукою. Сам Федотов, так розхвалений російськими критиками та істориками штуки не пішов далї змальовання крамарського побуту та веселих, майже карикатурних малюнків на сучасні суспільні хиби.

Шевченко зовсїм инакше взяв ся до своєї працї.

Перш усього, Шевченко бере життє таким саме, як воно є, нї трошечки не прикрашує життя і не малює

своїх дієвих осіб лішшими, ніж вони в дійсности. Шевченко вміє знайти артистичну красу і там, де звичайно її не добачають в гидких зовнїшнїх умовах.

Далї, Шевченко пережив багато лихих годин, і як кріпак, потім в вязници, нарештї в засланню в салдацькій казармі: він знав важкі умови життя. Як пізнїйше Достоєвський, після життя з каторжанами, написав свої «Записки изъ мертваго дома» і познайомив нас з побутом сих каторжан, так і Шевченко, під впливом сумних та важких вражінь дав чудову серію малюнків, перенятих тимже настроєм, як і «Записки» Достоєвського.

Перші чотирі малюнки так і не були виконані Шевченком і ми не знаємо, як Шевченко уявляв собі їх зміст: про се не лишило ся ясних вказівок.

На першому малюнку, який ми маємо, блудний син коло корчми: він грає в карти, коло нього пляшка горілки, гітара і шашки. На двох инших ми бачимо, як блудний син піячить, як сидить у лохмотях на кладовищі, мабуть на могилї свойого батька. Далї ми бачимо блудного сина в товаристві розбійників: на першому місцї лежить мертва людина, а блудний син тримає в руках хрест, який тільки що зняв з небіжчика, і показує його товаришам—розбійникам, що сидять коло огнища. Ще далї блудний син сидить з колодкою в ротї, прикованою до стїни. Нарештї намальована страшенна кара шпіцрутенами. „Треба бачити один раз сю страшенну муку, щоб завсїди памятати“ каже Д. О. Ровинський, що сам бачив її. Тисяча бравих салдатів, оповідає він, стоять двома шпалерами, око в око; кожному дається в руки, кий—шпіцрутен; жива „зелена вулиця“, тільки без листя, весело ворушить ся, маячить у повітрї. Виводять засудженого, обголеного до пояса і привязаного за руки до двох рушниць, попереду нього два салдати, котрі йдуть дуже тихо, щоб кожний встигнув вдарити засудженого шпіцрутеном; позаду везуть труну. Приговор прочитано; розлягаєть ся зловісна тріскотня барабанів: раз, два... і

хлеще зелена вулиця направо і наліво. В кілька хвилин гїло вкриваеть ся спереду і позаду широкими рубцями, червоніє, синіє, летять кріваві бризки"... Шевченко вибрав хвилину приготування до страшенної кари. Засуджений роздягаеть ся, тут же стоїть і відро з водою, де намочують шпіцрутени... На останьому малюнку бачимо ми блудного сина після важкої кари, він закутий в спільні кайдани з иньшим злочинцем. Тут і моральна мука разом з фізичною: як важке таке примусове товариство, котре примушуе проти волї згоджувати всї свої вчинки з бажаннями та вимогами иньшого. Таке примусове товариство може змучити людину далеко гірше, ніж фізичне страждание.

Треба зауважити, що Шевченко не тільки в сїй серії малюнків виступив, яко маляр побуту и зневажених та скривджених". Ще в Академії він намалював хлопчика жебрака, що дїлить ся шматком хлїба з собакою: маляр вмів зауважити внутрішню красу душі хлопчика, що сам голодний хоче нагодувати і иньшу живу істоту. Живучи між кирґізами Шевченко малюе їх просте життє і в сих малюнках ми відчуваемо глибоку сімпатію до сього простого побуту. Ми бачимо, як вони мелють собі хлїб на ручних жорнах, як тїшать ся примітивною музикою. Після заслання Шевченко не тільки намалював, але й вигравирував малюнок „Сама собі господиня", тут змальована одна з тих покриток, про яких Шевченко з таким щирим співчуттем завсїди згадував... Вернувши ся до дому, нещасна жінка хоч на недовгий час почуває себе свобідною, незалежною, сама собі господиня. Якого глибокого жалю завдае сей малюнок, перейнятий щирим співчуттем до нещасних дївчат.

Та й в своїх творах Шевченко висловлював сімпатію не тільки до покриток. Хиба не того самого блудного сина ми бачимо хоч би в його „Безщаснім" або в „Близнецахъ"?

Таким чином Шевченко в своїх малюнках попередив

на цілі десятоліття російську літературу, тоді як звичайно малярство йшло позаду літератури.

В малярстві Шевченко переважив Гоґарта, бо в останього вся штука зведена була до цілей морального виховання: в штуці Гоґарт був вужчий за Шевченка, бо, як відомо, Шевченко намалював дуже багато картин зовсім вільних від усякої тенденції.

Ол. Новицький.

В киргизських степах.

Орська кріпость.

В червнї 1847 р. Шевченко, бувший маляр, а тепер лише рядовий 5 лїнейного батальона, опинив ся далеко далеко вид рідної України. Повний яскравих спомпнів про пишну природу вкраїнську, про Дніпро та степи, він побачив перед собою зовсїм відмінні краєвиди і ся ріжниця отроювала душу його гірьким сумом, коли дивлючись на „сѣрую обнаженную степь“, згадував він зелені рідні вкраїнські степи.

Ми не маємо повного опису сієї подорожи Шевченка, але в деяких його творах роскидано окремі уривки з того, що довело ся пережити та передумати поетови. Так він зазначив контраст між веселими волзькими краєвидами та сумним киргизським степом. Після Самари „послѣ волжскихъ прекрасныхъ береговъ передо мною раскрылась степь, настоящая калмыцкая степь... Въ первые три переѣзда показывались еще кой-гдѣ вдали неправильными рядами темные кустарники въ степи по берегамъ рѣки Самары. Наконецъ, и тѣ исчезли. Пусто, хоть шаромъ покати“...

Тільки оден раз порадував втомлену душу щасливий оазіс, чудовий куточок рідної України. Се була „Островная, село покрытое зеленью“; воно нагадало далеку Україну.

„Подъѣзжая ближе къ селу, ему дѣйствительно представилась малороссійская слобода: тѣ же вербы зеленыя и тѣ же бѣленькія въ зелени хатки и даже дѣвочка въ плахтѣ и полевыхъ цвѣтахъ гонитъ корову. Онъ залила-

калъ при взглядѣ на картину, такъ живо напоминавшую ему его прекрасную родину“.

Далї знов пішли сумні краєвиди і перед самою Орською кріпостю почала ся гнїтуча „плоская однообразная пустыня“.

„Перемѣнивъ здѣсь (на станціи Подгорной) лошадей, подымался часа два на плоскую возвышенность, съ которой открылась леденящая душу пустыня. Спустя минуту, послѣ тягостнаго впечатлѣнія, я сталъ всматриваться въ грустную панораму и замѣтилъ на срединѣ ея бѣленькое пятнышко, обведенное красно-бурою лентою. — А вотъ и Орская бѣлѣетъ, — сказалъ ямщикъ, какъ бы про себя. — Такъ вотъ она знаменитая Орская крѣпость, почти въ слухъ проговорилъ я и мнѣ сдѣлалось грустно, невыносимо грустно, какъ будто меня, Богъ знаетъ, какое несчастье ожидало въ этой крѣпости, а страшная пустыня, её окружающая, казалась мнѣ разверстою могилою, готовою похоронить меня заживо“....

Перші зустрічи вповнї відповідали сумному настроєви поета. „Вотъ что оживляло первый планъ этой сонной картины: толпа клейменыхъ колодниковъ исправляла дорогу для пріѣзда корпуснаго командира, а ближе къ казармамъ на площади маршировали солдаты“... Отсї зустрічи могли бути сімволом найближчого періода життя...

Потягнули ся важкі сумні днї.

„Мѣстоположеніе здѣсь грустное, однообразное: тощія рѣчки Уралъ и Оръ, обнаженныя сѣрыя горы и безконечная киргизская степь“ — писав поет в листї до кн. Репнїної.... Сї краєвиди нагоняли сум на душу засланця. „Брожу по над Уралом та... нї, не плачу, а щось погане дїєть ся зо мною (лист до Лизогуба). „Теперь прозябаю въ киргизской степи, въ бѣдной Орской крѣпости“ (в листї до кн. Репнїної).

Тільки зрідка бували спокійні хвилини, коли поет міг відпочити душою, забути про важку відміну в своїм життю, забути про брудну казарму.

Неначе злодій, по-за валами
В неділю краду ся я в поле,
Талами вийду по-над Уралом
На степ широкий, мов на волю.
І болящеє, побите
Серце стрепенеть ся,
Мов рибонька над водою,
Тихо усміхнеть ся
І полине голубкою
По-над чужим полем,
І я ніби оживаю
На полї, на волї.
І на гору високую
Вихожу, дивлю ся....

В полї за валами кріпости поет почував себе вільнїйше:

... Та у неділю,
Якось у полї ми зустрілись
Та й забалакались. Старий
Згадав свою Волинь святую
І волю-долю молодую,
Свою бувальщину. І ми
В траві за валом посїдали
І розмовляли, сповідались
Один другому...

Варіянт сієї поезії вносить деякі подробиці отсих розмов в степу за валами кріпости:

Неначе діти, ми зраділи
Один другому. У неділю
Бувало між талом
По над тим Уралом,
Поки не смеркне, розмовляли
О нашій славній старині
І він розказував менї
Свою бувальщину....

В вільні днї за валами кріпости поет серед природи почував себе спокійнїйше: природа давала втомленій душі поета тимчасовий відпочинок, забував він про за-

сланнє та про брудну казарму. Простір, степ нагадували йому рідну Україну, але контраст всеж таки був дуже великий. Ось як в однії поезії противставляє поет українські пишні степи тутешнїм сумним степам

І на гору високую
Вихожу, дивлю ся,
І згадую Україну
І згадать бою ся.
І там степи, і тут степи
Та тут не такії:
Руді, руді, аж червоні....
А там голубії,
Зеленії, мережані
Нивами, ланами,
Високими могилами,
Темними лугами....
А тут бурьян, піски, тали
І хоч-би на-сміх де могила
О давнім давні говорила...
Неначе люде не жили!
Од спокон-віку і до нинї
Ховалась од людей пустиня,
А ми таки її знайшли,
Уже й твердиві поробили....

Степ і простір нагадували про волю, але сей контраст між українськими краєвидами та сим сумним киргизським степом огортали душу нудьгою та відчаєм.

Степи руді, руді аж червоні — отся вірно зхоплена з натури подробиця дуже добре передає той гнїтучий смуток, яким огортала душу поета чужа, непривітна та вбога природа.

Але маляр Шевченко відзначав ся дуже розвиненим почуттєм природи, він дуже любив рідну українську природу, переймав ся її настроєм і в щасливі хвилини лєнного спокою зливав ся з нею. І малюнки пейзажів і описи українских краєвидів вь поезіях се все свідчить про глибоке почуттє природи.

Полюбити сю чужу непривітну вбогу природу поет не міг, бо занадто болюче відчував різький контраст між українською природою та сією, але поет всеж таки міг зрозумити й її сувору красу, хоч вона і не захоплювала його душу.

В сьому поет міг би знайти відпочинок, міг би знайти певне забутте, придивляючись очами маляра до відтінків сумного степу. Але важка заборона малювати гнїтучим тягаром лежала на його серцї, він не міг малювати...

Вже в листї до кн. Репнїної Шевченко признаєть ся щиро в своїх стражданиях маляра. „При всемъ этомъ горѣ мнѣ строжайше запрещено рисовать что бы то ни было... а здѣсь такъ много новаго. Киргизы такъ живописны, такъ оригинальны и наивны, что сами просятся подъ карандашъ и я одурѣваю, когда смотрю на нихъ... Иногда степь оживляется бухарскими на верблюдахъ караванами, какъ волны моря зыблющими вдали, и жизнью своею они удваиваютъ тоску. Я иногда выхожу за крѣпость, къ караванъ-сараю или мѣновому двору, гдѣ обыкновенно бухарцы разбиваютъ свои разноцвѣтные шатры. Какой стройный народъ! какія прекрасныя головы! и постоянная важность, безъ малѣйшей гордости. Если бы мнѣ можно было рисовать, сколько бы я вамъ прислалъ новыхъ и оригинальныхъ рисунковъ. Но что дѣлать! а смотрѣть и не рисовать это такая мука, которую пойметъ истинный художникъ"...

Се стогін душі артиста маляра, який бачить так богато цїкавого, що само просить ся під пензель, але не може намалювати, бо се гостро заборонено.

Ви питаєте — пише Шевченко до Лизогуба — чи покину я малюванє: рад я його покинуть, такъ не можно, я страшно мучу ся, бо менї запрещено писать и рисовать...

Покинути на завсїди малюванє, нї, сього Шевченко не міг зробити, се було по над його сили: він ясно почував, що не може спокійно порвати з своїм попереднїм життєм маляра, як того вимогала заборона.

Не покидає душу Шевченка надїя, що може швидко зміниять ся в дечому умови його життя і тодї зможе малювати. Йому хочеть ся мати під рукою все, що потрібно до малювання. „Добрий мій друже, голубе сизий! пише Шевченко до Лизогуба: пришліть ящичок ваш, де є вся справа, альбом чистий і хоч один пензель Шаріона. Хоч николи подивлю ся, то все легше стане“... В пізнїйшому листї Шевченко додає ще прохання—прислати „паперу почтового і бристольского... Нїкому в світї я тепер так не завидую, як малярам... Бога діля, пришліть малярську справу і паперу“. В душі поэта прокинула ся надїя, що йому всеж таки можно буде малювати: „як матиму малярську справу, то, може, зароблю“. В казармі не можно було заховатись від догляду цїкавих очей і через те Шевченко дбає про те, щоб йому дозволено було жити окремо, не в казармі: тодї б можно було і малювати...

Лизогуб сповнив всї бажання Шевченка і подарунок сей наповнив душу поета щирою радістю. „Я вчора, прийнявши подарунок твій щирий, мій єдиний друже, так зрадів, що ще й досї не схаменув ся: цїлісеньку ніч не спав, розглядав, дививсь, перевертав по трічи цїлуючи всяку фарбочку і як її не цїлувать, не бачивши рік цїлий... Я, взявши в руки скриньку, подивив ся і неначе перелїтів у малярню в Седнев: чи згадаєте, як ви менї її вторік показували недороблену? ще й радились зо мною, як би її хімернїйше улагодить. Чи сподївав ся, що через рік та сама скринька звеселить мене, неначе мати дитину, при лихій моїй годинї“...

Яка сумна радість згадувати про давні щасливі днї, переглядаючи фарби та иньші прилади малярські...

„Сьогодня недїля, на муштру не поведуть, цїлісінький день буду переглядать твій подарунок щирий, мій єдиний друже, переглядать і молитись, щоб Бог послав на довгі днї тобі такую радость, як послав він менї через тебе. Перелїчив, передививсь, все, все до крихотки цїле“...

Скринька з фарбами се сімвол штуки: без помочи приятелів Шевченко не міг би тепер придбати все потрібне до малювання. Ще недавно була у поета повна воля малювати, де і що захоче, тепер він не мав чим малювати і мусїв ховатись від людей з своїм малюванем, щоб не завважив хтось ворожий та не сповістив кого треба про зламанє заборони.

Завдяки Лизогубови Шевченко мав тепер принаймні малярські приклади і як би тільки хоч трошечки полегшало, міг вповні віддати ся улюбленому малюванню.

Скільки споминів викликала в души поета отся скринька з фарбами від Лизогуба. Світлий спокійний час перебування в Седневі у гостинних Лизогубів, занятте улюбленим малюванием, щирі приятельскі розмови, ясні години в родинному крузї все се приходило на память Шевченкови, коли він переглядав скриньку з фарбами.

Тільки рік пройшов і так далеко відійшло те седневське життє, світлі ясні години та безжурні переживання того часу...

Сумні спомини...

Не можна було тішити душу яскравими надіями і поет шукав відпочинку в споминах.

З брудної казарми, від неприємного невільного товаришування з людьми далекими по вихованю та по звичаям спомини уносили думки поета далеко, далеко.

„Я какъ бы ото сна тяжелаго проснулся, когда получу письмо отъ кого-нибудь не отрекшагося отъ меня, а ваше письмо перенесло меня изъ мрачныхъ казармъ на мою родину и въ вашъ прекрасный Яготинъ. Какое чудное наслажденіе воображать тѣхъ, которые вспоминают ьобо мнѣ, хотя ихъ очень мало. Счастливъ, кто малымъ доволенъ и въ настоящее время я принадлежу къ самымъ счастливымъ, я, бесѣдуя съ вами, праздную 25 февраля, не шумно, какъ было это прежде, но тихо". (лист до к. Репніної).

В листах до Лизогуба Шевченко згадує своє пе-

ребуванне в Седневі та години проведені в щирому родинному крузі Лизогубів. В листї до Лазаревського передає Шевченко поклони колишнїм знайомим у Петербурзї та пригадує деякі епізоди з давнього петербурзького життя.

Такі споминн несли з собою забутте сучасного, а поетови так хотїло ся забути те, що дїяло ся навколо.

„Положили за благо перевести мене в казарми, до люлек, смороду і зику“ (з листа до Лазаревського). Вчера я не могъ кончить письма, потому что товарищи солдаты кончили ученье, начались разсказы, кого били, кого обѣщались бить; шумъ, крикъ, балалайка выгнали меня изъ казармъ“ (з листа до кн. Репніної).

Але і спомини не завсїди могли заспокоїти втомлену душу поета, спомини приносили з собою і пекучий біль: згадувало ся минуле, а воно так ріжнило ся від сьогочасного побуту.

Приходить віч в смердючу хату,
Осядуть думи, розібьють
На стократ серце і надїю
І те, що вимовить не вмію,
І все на світї проженуть.
І спинять віч: часи лїтами,
Віками глухо потечуть...
Перелїчу і днї і лїта:
Кого я, де, коли любив?
Кому яке добро зробив?
Нїкого в світї, нїкому в світї,
Неначе по лїсу ходив.
А малась воля, малась сила!
Та силу позички зносили,
А воля в гостях упилась...

Радість і сум зплїтали ся в сих споминах. Поет був щасливий, що в минулому мав, до чого міг полинути думкою з важкої смердячої казарми; в иньших не було і того. Але в сумні днї, а особливо ночі, важко гнїтило

душу сознанне втрати (а ночі, ночі! Господи, які страшні та довгі!...).

Під вплпвом такого сознания все огортало ся сумом та відчаем.

Не вже ж так і прийдеть ся загинути на чужині, ніколи вже не побачити рідної України? Чи не ліпше благати Господа о смерти, ніж так страждати довгі роки.

Хотїло ся б (та й то для того,
Щоб не робили москалї
Труни із дерева чужого)
Аби хоч крихотку землї
Із-за Днїпра мого святого
Святії вітри принесли—
Тай більш нїчого!

Се виелов гіркого відчаю, безнадїйности „хотїло ся б, та що й гадать“: в душу закрадаеть ся важкий сумнїв: „иноді так мене нудьга за сердце здавить, що (без сорома казка) аж заплачу“.

О моя доле! моя країно!
Коли я вирвусь з сії пустинї?
Чи може (крий Боже!)
Тут ї загину!?

Приходять хвилини невимовного жалю за минулим, важкого відчаю та сумної гнїтучої безнадїйности

А иноді так буває,
Що й сльози не стане
І благав би я о смерти

признаеть ся поет в поезії присвяченій Козачковському: в такі хвилини з серця поета виливает ся благанне

І не клену долї,
Тільки Господа благаю:
Не дай, Боже, в чужім краю
Згинуть у неволі!

Загинути далеко від рідної України, серед чужих, непривітних нерозуміючих людей — сього бояв ся поет...

Пригадаємо сумну скаргу старого варнака.

— Огак,
Мій сину, друже мій єдиний,
Так і загину на чужині
В неволї. І сивий варнак
Заплакав нишком...

Поет радить не відрекатись від надії, не проганяти її, бо без надії важко жити

Сивий брате!
Поки живе надія в хатї,
Нехай живе, не виганяй!
Нехай пустку нетоплену
Иноді нагріє
І потечуть з очей старих
Сльози молодії
І умитеє сльозами
Серце одпочине
І полине із чужини
На свою країну!

Так думав поет і про себе самого

Як же його у неволї
Жити без надії?
Навчіть мене, люде добрі,
А то одурію!

В листї до Лазаревського ми відчуваємо стогін, що вилив ся з серця поета: „так менї тепер тяжко, так тяжко, що як би не надія, хоч коли небудь побачити свою безталанну країну, то благав би Господа о смерти".

Так Двіпро крутоберегий
І надія, брате,
Не дають менї в неволї
О смерти благати...

Сей настрій висловив поет і в поезії „А. О. Козачковському".

І благав би я о смерти,
Так тая Украйна
І Двіпро крутоберегий

І ти, друже-брате,
Не даете мені Бога
О смерти благати!

Надія знов побачити рідну Україну, побачити щирих прихильних людей, ся надія давала добру силу перенести горе

Ой гляну я, подивлю ся
На той степ, на поле,
Чи не дасть Бог милосердий
Хоч на старість волї?
Пішов би я в Україну,
Пішов би до дому,
Там би мене привітали
Зрадїли б старому...

Ся надія підтримувала втомлену душу поета, але знов отроювали її сумніви.

Там би я спочив на старість
Моливши ся Богу,
Там би я... та шкода й гадки,
Не буде нїчого...

Але проходили хвилини відчаю і знов віджнвала надія

Минають літа молодії,
Минула доля, а надія
В неволї знову за свое!
Зо мною знову лихо діе
І серцю жалю завдае:
А може ще добро побачу?
А може лихо переплачу,
Води Днїпрової напьюсь,
На тебе, друже, подивлюсь?
І може в тихій твоїй хатї
Я буду знову розмовляти
З тобою, друже мій?..

Побачити Україну, Днїпро, напитись води Днїпрової якою чарівною, невимовно чарівною малювала спокуслива надія далеку будучину.

Поселитись коло Дніпра та кожного дня милуватись далеким чудовим краєвидом—

Дай же, Боже, коли небудь,
Хоч на старість, стати
На тих горах окрадених
У маленькій хаті!
Хоча серце замучене,
Поточене горем
Принести і положити
На Дніпрових горах.

З сим треба порівняти иньше подібне ж признаннє в иньшій поезії Шевченка

Я тільки хаточку в тім раї
Благав і досї ще благаю,
Щоб хоч умерти на Дніпрі,
Хоч на малесенькій горі...

Чудові краєвиди з дніпровських гір завсїди чарували душу Шевченка, він часто згадував про сї дніпровські краєвиди і казав, як то гарно було б оселитись в такому високому місцї, щоб завсїди мати перед очами далекий простір і необмежний краєвид.

В поезіях Шевченка, писаних підчас заслання, дніпровські краєвиди оброблено надзвичайно живо та яскраво. Нещасний поет певно завсїди мав їх перед очами, через те і в поезіях його вони вийшли такими чудовопривабними, обвіяними подихом смутку.

Ось, наприклад:

Вечірнє сонце гай золотило,
Дніпро і поле золотом крило;
Собор Мазепин сяє-біліє,
Батька Богдана могила мріє.
Київським шляхом верби похилі
Трибратні давні могили вкрили;
З Трубайлом Альта між осокою
Зійшлись, з'єднались, мов брат з сестрою

А ось варнак оповідає своє давнє життє і згадує той момент, як війшов він з Броварського ліса та задивив ся на чарівний Київ на горах наддніпровських.

„Дивлю ся, пригадує варнак

Мов на небі висить
Святий Київ наш великий!
Святим дивом сяють
Храми Божі, ніби з самим
Богом розмовляють.
Дивлю ся я, а сам млїю.
Тихо задзвонили,
У Київі, мов на небі...

А ось ще наддніпрянський куточек—

Із хмари тихо виступають
Обрив високий, гай, байрак,
Хатки біленькі виглядають,
Мов діти в білих сорочках
У піжмурки в яру гуляють;
А долї сивий наш козак
Дніпро з лугами виграває...
А он-де, он-де за Дніпром
На пригорі, ніби капличка,
Козацька церква невеличка
Стоїть з похиленим хрестом...

Всї сї краєвиди перейняті і сумом споминів і подихом надії.

В дуже цікавій формі вилив ся сей настрій поета в в поезії—„Сон“...

В уяві поета встає чудовий краєвид „з Переяслава старого, з Виблої могили“. Поетови здаєть ся, що пощастить йому ще милуватись сим далеким краєвидом.

Під хатою дїдусь сивенький
Сидить, а сонечко низенько
Уже спустилось над Дніпром.
Сидить і дивить ся і дума,
А сльози капають...

Може Шевченко уявляв собі, що й він повернеть ся колись на рідну Вкраїну і буде згадувати минуле, важке минуле, як сей сивий дідусь—

Блукав я по світу не мало,
Носив і свиту і жупан,
На що вже лихо за Уралом
Отим киргізам, отже й там
Ій же Богу лучше жити...

Тоді усе пережите зллететь ся разом, страждання і думи, пережите і передумане.

Де, як, коли і що робилось?
Було що справді, а що снилось?
Які моря перепливав?

Наче в сні сполучило ся разом те, що було дійсно, і те, що уявлялось, те, що бачив поет, і те, що завсїди згадував в своїй важкій неволї, тїсно злітаєть ся разом з надїями як колись він буде доживати свій вік над Дніпром в маленькій хатці.

От такий то на чужині
Сон менї приснив ся,
Ніби знову я на волю
На світ народив ся...

В сьому снї відбило все разом, і радісні згадки минулого і сум заслання, і відчай важких гнітучих годин і тї надії на будуче, що підтримували в неволї знесиленого поета, обіцяючи йому коли небудь хоч на старість відпочити на дніпровських горах в маленькій хатинї далеко від людей на самотї...

В експедиції Бутакова.

В листах Шевченка з початку 1848 р. прохоплюють ся натяки на сумні очікування поета. Пройшла чутка, що буде на весну призначений похід в степ на Раїм, що се дуже важкий похід і не кожному під силу його перенести

Дякуючи Лизогубови за обіцянку прислати фарби, поеть зазначує далї, що грошей у нього є обмаль і він обійдеть ся ними, коли буде мати всї малярські приладя та буде малювати. Справдї, є чутка, що на весну пішлють в Раїм, тодї прийдеть ся прохати грошей, але може Бог дасть, що тут останусь (лист 1/II 1848).

Сей похід в Раїм всї уявляли собї дуже важким, про се пише поет до кн. Репнїної. «Предстоить весною походъ въ степь на берега Аральскаго моря для построенія новой крѣпости. Бывалые въ подобныхъ походахъ здѣшнюю въ крѣпости Орской жизнь сравниваютъ съ эдемомъ: каково же должно быть тамъ, коли здѣсь эдемъ». В листї до Лизогуба поет висловлює надїю, що маловане та читане поможуть йому перенести важке життє коло Аральского моря — «як прийшле (кн. Репнїна тi книжки, які прохав Шевченко), то тодї я і тяжкого походу, і Аральского моря, і безлюдного степу киргизского не злякаюсь» (лист 7/III. 1848). Перед самим виходом в степовий похід Шевченко отримав лист від Лизогуба і сей лист своїм щирим настроєм підбадьорив поета. «Папер менї тепер дуже став у пригодї, а лист ще дужче і тим самим, що менї тепер треба молитви і щирого дружнього слова, а воно як раз і трапилось. Я тепер веселий іду на оте нікчемне море Оральске. Не знаю, чи верну ся тільки! Я іду, їй Богу, веселий» (лист 9/III. 1848).

Шевченко бояв ся, що похід чрез степ буде дуже важкий (не знаю, чи верну ся тільки), що там коло Аральського моря прийдеть ся жити в дуже важких умовах і що він опинить ся так далеко від своїх приятелів і не буде отримувати їх листів.

Щирі приязні листи з України підтримували поета, додавали йому сили нести важке життє в тяжкій смердючій казармі. Він читав і перечитував сї листи, плакав над ними, вивчивав на память і сї листи були одиноким звязком з тим, що лишило ся там далеко - далеко на Українї... Роздумуючи про степовий похід, Шевченко як

раз бояв ся, що там до нього не будуть доходити листи з України і се його страшенно непокоїло. Відгомін отсих важких сумнївів знаходимо ми в листах Шевченка писаних перед походом. Одно меня печалить: туда не ходить почта и придется годъ, а можетъ быть и три, коли переживу, не имѣть сообщенія ни съ кѣмъ близкимъ моему сердцу. Пишите, еще мартъ мѣсяцъ нашъ, а тамъ да будетъ воля Божія! (лист до кн. Репнїної). Подібний настрій і в листї до Лизогуба: одна тільки туга гризе моє серце, як заженуть у степ, то не доведеть ся нї одного листа прийнять, нї самому послать, бо туда почта не доходить, от моє горенько ... Коли пригадати, яке велике значіннє в життю поета мали листи з України (з моєї бідної країни), то легко зрозуміти, як непокоїла поета перспектива прожити кілька місяців, а може і більше року, без листів.

Так турбовав і непокоїв Шевченка похід в Раїм, але під конець приготовленнь виявилось, що сей далекий похід має і деякі добрі сторони. Через те в листї до Лизогуба писаному на швидку руку серед приготовленнь до походу (нїколи і сухарь той ззїсти — лист 9/V, виступили в похід 11/V, про се в статтї М. Макаренка с. 122), ми помічаемо спокійнїйший настрій.

Що заспокоіло Шевченка?

Певно поет дізнав ся, що Бутаков, командір експедіції, знав про його долю; хотїв полегшити її, оскільки було можливо, отже похід в Раїм мав бути полегкістю, порівняючи з умовами життя в орській казармі.

Шевченка було прикомандіровано до експедіції Бутакова на таких умовах, які зовсїм зламали заборону малювати. Шевченко не міг малювати, а до експедіції було його прикомандировано по распоряженію корпуснаго командира для срисовыванія видовъ въ степи и береговъ Аральскаго моря»; отже ся спеціяльна мета визволяла Шевченка з під гнїту заборони і давала йому повну можливість малювати. В пізнїйшому формулярі Шевченка

зазначено про мальованнє поета: рисунки найденные въ тѣхъ альбомахъ сдѣланы... нѣсколько въ 1849 г. въ бытность его на Аральскомъ морѣ по приказанію капитанъ-лейтенанта Бутакова, какъ виды, гидрографическія копіи которыхъ приложены къ описанію береговъ Аральскаго моря..." Отже командір експедиції давав Шевченкови спеціяльне дорученнє робити малюнки Аральского моря. Ся перспектива — занятись улюбленим ділом на волї без усяких заборон та перешкод — не могла не примирити Шевченка з далеким аральським походом...

„Спасибі тобі — пише поет до Лизогуба — ще раз за писанку: дійшла вона до мене цїлісінька і в той самий день прийшло менї розрішеннє малювать, а на другий день приказаннє у поход виступати. Беру з собою усю твою малярську справу; не знаю тільки, чи доведеть ся малювать"!

Се останнїй лист писаний Шевченком до виступлення в похід. Він знав, що перехід через степ важкий, що важка буде і плавба по Аральскому морю, але можливість вирватись з важких умов орської казарми та дозвіл малювати підбадьорювали поета. Хоч і не можна вповнї вірити заяві — іду, їй Богу, веселий — але можна думати, що в похід виступав Шевченко не такий вже зтурбований та пригнїчений.

Експедиція рушила 11 V. На другий же день Шевченко бачив і намалював грізне степове явище, степову пожежу (дата на малюнку 12/V 1848 р., див. в статї М. Макаренка с. 122).

Про те, як переніс Шевченко важкий перехід від Орської кріпости до Аральского моря ми маємо лише вказівки в повісти „Близнецы", де роскидано досить багато автобіоґрафічних признаннь.

До описаної в сїй повісти пожежі ми маємо тепер і малюнок Шевченка. Опис в повісти „Близнецы" і малюнок вповнї сходять ся між собою: се та ж сама подія і сей факт підчеркує автобіоґрафічне значіннє повісти „Близнецы".

Пожежа в степу се одинокий епізод оброблений Шевченком досить повно, на иньших епізодах зостановляеть ся він побіжно.

Ось кілька побіжних вказівок, як шов далї транспорт, по якій місцевости він проходив і як почували себе люде.

„Мы долго ѣхали по обгорѣлой степи и теперь то, глядя на эти чорныя безконечныя равнины, я убѣдился, что не во снѣ, а настоящій пожаръ я видѣлъ вчера...

Слѣдующій переходъ мы шли въ виду Ори и степь казалась разнообразнѣе, кой-гдѣ выдавались косогоры, мѣстами даже бѣлѣли обрывы береговъ Ори, иногда показывался камышъ и даже кусты саксаула...

Физіономія степи одна и та же, безотрадная, съ тою только разницею, что кой-гдѣ на плоскихъ возвышенностяхъ чернѣютъ, какъ маяки, киргизскія изъ камней или просто изъ камышу и глины сложенныя „мазарки“, какъ ихъ называютъ уральскіе казаки...

Вдругъ вѣтеръ началъ быстро стихать и къ полдню совершенно стихъ: до колодцевъ оставалось еще десять верстъ... Жара была нестерпимая. Никогда въ жизни я не чувствовалъ такой страшной жажды и никогда въ жизни я не пилъ такой гнусной воды, какъ сегодня...

Съ восходомъ солнца открылась передъ нами огромная блѣднорозовая равнина: это высохшее озеро, дно котораго покрылось тонкимъ слоемъ бѣлой, какъ рафинадъ, соли... Я долго не могъ отвести глазъ отъ этой песчаной бѣлой скатерти, слегка подернутой розовой тѣнью. Одинъ изъ казаковъ замѣтилъ, что я пристально смотрю на бѣлую равнину, и сказалъ: не смотрите, ваше благородіе, ослѣпнете...

Еще переходъ и мы увидѣли на горизонтѣ къ югу едва замѣтную синюю горизонтальную линію — то было Аральское море. Унылый транспортъ мгновенно оживился, какъ бы почувствовалъ свѣжесть въ воздухѣ

отрадное дуновеніе моря. На другой день мы уже купались въ Сарычеганакъ (заливъ Аральскаго моря). Еще одинъ день слѣдовали мы по берегамъ гнилыхъ соленыхъ озеръ того же залива и вышли опять на равнину, покрытую кустарниками саксаулу. Этотъ и слѣдующій переходъ до озера Камышлы-баша (заливъ Сыръ-Дарьи) мы проходили ночью, потому что не было возможности пройти днемъ: жару было въ тѣни 40° и въ раскаленномъ пескѣ въ продолженіе 5 минутъ яйцо пеклося въ смятку. Послѣдній переходъ мы прошли ночью...

Съ восходомъ солнца мы близки уже подошли къ Раимскому укрѣпленію. Видъ со степи на укрѣпленіе грустнѣе еще, нежели на Кара-бутакъ. На ровной горизонтальной линіи едва возвышается надъ валомъ длинная, камышемъ крытая казарма, вотъ и все. Навстрѣчу намъ вышелъ почти весь гарнизонъ. Блѣдныя, безотрадныя, точно у арестантовъ, лица! Мнѣ сдѣлалось страшно.

— Не свирѣпствуетъ ли у васъ какая нибудь эпидемія? спросилъ я офицера. — Слава Богу, благополучно, отвѣчалъ онъ мнѣ".

Сполучаючи разом всї сї окремі вказівки, легко зауважити, що Шевченкови було важко в сьому степовому походї. Знесилений, втомлений, не звиклий до місцевих умов життя поет мусїв болюче відчувати трудноші сього походу, але за те він дуже радїв зміні в своїм положенню, новим умовам та можливости свобідно без перешкод малювати. З слов капитана Макшеєва (в книзї д. Чалого) виходить, що Шевченко, не вважаючи на важкі умови похода, всеж таки почував себе бадьорим та веселим.

Прибувши до Раїму, експедіція мусїла тут якийсь час чекати, поки на двох шхунах було все приладжено до плавби по Аральскому морю. На сї приготовлення пішло більш місяця і тодї дві шхуни вийшли в море. На шхунї „Константинъ" командіром був Бутаков, тут же знаходив ся і Шевченко.

Плавання по Аральскому морю тягнуло ся два місяці, потім почала ся осінь з бурними вітрами і експедіція мусїла перервати своє плавання. Два місяці з липня до вересня плавав Шевченко на „Константинѣ" в складї команди, брав участь в роботах експедіції і робив малюнки, з яких мав потім вийти спеціяльний альбом краєвидів, додаток до гідрографічного опису Аральского моря.

Які ж почуття залишило в души поета се плавання по Аральскому морю? Відповісти на се не легко, бо Шевченко був на морі в плаванню і в 1848 р. і 1849 р., а коли йому приходилось згадувати про Аральске море, висловлював ся він дуже загально, не розріжняючи сих двох, як говорить ся, кампаній. Отже не легко відокремити враження поета з кампанії 1848 р. від вражінь з кампанії 1849 р. Сумні спомини про нудне море всї однаково охоплюють разом події та переживання і 1848 р. і 1849 р. Листів під час плавання 1848 р. Шевченко не писав, здаеть ся, не писав і поезії, отже ми не маємо ясних безпосередніх відгуків пережитого і передуманого в плаванню 1848 р., так щоб ми могли з певністю зазначити, що ся вказівка або сей спомин як раз належить до плавання 1848 р.

В пізнїйших листах Шевченка не раз згадуєть ся про степовий похід та плавання по Аральскому морю.

„Добрый и единый другъ мой! Обо мнѣ никто не зналъ, гдѣ я прожилъ эти полтора года, я ни съ кѣмъ не переписывался, потому что не было возможности: почта, ежели и ходитъ черезъ степь, то два раза въ годъ, а мнѣ всегда въ это время не случалось бывать въ укрѣпленіи... Много есть любопытнаго въ киргизской степи и въ Аральскомъ морѣ, но вы знаете давно, я врагъ всякихъ описаній и потому не описываю вамъ этой неисходимой пустыни. Лѣто проходило въ морѣ, зима въ степи, въ занесенной снѣгомъ джеломѣйкѣ, въ родѣ шалаша, гдѣ я бѣдный художникъ рисовалъ киргизовъ...

„Коли живий ти та здоровий, то напиши до мене, друже мій, не гаючись, то я годі вже і одинцю до тебе, геть усе поросказую, як мене носило по тому морю, як я у степу отім безкраїм пропадав. Геть усе роскажу, нічого не потаю“...

„Що ви пишете, щоб разсказать вам, що зо мною діялось на Аральскім морі два літа, — цур йому! бодай не діялось того ні з ким на світі! Опріч нудьги всі лиха перебували в мене... аж згадувать бридко!

„Що ж мені вам послать, коли в мене нема нічого: послав би вам вид Аральского моря, так таке погане, що крий Боже! нудьгу ще наведе прокляте“...

„Мнѣ страшно дѣлается, когда я подумаю о киргизской степи: съ отходомъ моимъ въ степь, я долженъ буду опять прекратить переписку съ вами и можетъ быть на много лѣтъ, а можетъ быть и навсегда“...

„Я оце вже третій рік, як пропадаю в неволї в сїм Богом забутім краї! Тяжко менї, друже! дуже тяжко. Та що маю робить? Перейшов я пішком двічи всю киргизськую степ аж до Оральского моря, плавав по йому два лїта. Господи, яке погане! аж бридко згадувать, не те що росказувать добрим людям“!..

Як бачимо, Шевченко висловлює свої вражіння від Аральского моря взагалї, не розріжняючи плавання свої одно від другого.

Певно в них не було великих відмін, поетови прийшло ся жити в тих же самих умовах, не було і таких визначних подій, по яким можна було б їх розріжняти...

Загальне вражіннє було сумне: поетови прийшло ся жити без листів, які були його одинокою втїхою, саме плаваннє втомляло його, а одноманїтна природа звидко надокучила йому. Через те пізнїйше і киргизськин степ і Аральське море здавали ся йому такими нудними. В першому після плавання листї Шевченка до Лизогуба є обіцянка описати докладно все, що прийшло ся пережити

поетови за останній рік. Лизогуб написав про себе, висловив бажаннє дізнатись про все, що було з Шевченком, але не дізнав ся. Шевченко уважно переглянув минуле та не схотів писати про нього докладнійше: таке воно йому здало ся нудне, одноманітне. Ми знаємо подібний же епізод в житті Шевченка: як він з Орської кріпости хотів подати кн. Репніній докладнійші звістки про себе, хотів подати де-які уривки з свого дневника, але потім передумав та знищив і самий дневник свій. Щось подібне стало ся й тепер: поет лише в загальних рисах згадав про минуле і не схотів зостановляти ся на подробицях...

Кос - Арал.

Коли почала ся осїння бурхлива непогода, експедіція мусїла перервати свою працю. 23 вересня шхуни прийшли в гирло Сир-Дарії: тут в форті Кос Арал експедіція мала провести цїлу зиму в сумній та непривітній місцевости.

З закінченнєм плавання по Аральському морю, коли стало відомим, де саме зостановить ся на зиму експедіція, можно було, здавало ся, поновити листовні зносини з Україною. Але се не вдало ся, як сподївав ся поет. З далекої рідної України не було ніяких звісток.

Яким глибоким гірким сумом самітности перейнята поезія „Добро, у кого є господа“

Ми довго в морі пропадали,
Прийшли в Дарью, на якор стали;
З ватаги письма принесли
І всї тихонько зачитали.
А ми з колегою лягли
Та щось такее розмовляли.
Я думав: де б того добра,
Письмо чи матїрь взять на світї?

Чи може заспокоїти сумне серце та думка, що в иньших є родина, є близькі, але також і про них забули близькі там далеко, на Україні?

А в тебе єсть?— Жона і діти,
І дім, і мати, і сестра,
А письма нема...

Подібним настрієм перейнята иньша поезія

І знов мені не привезла
Нічого почта з України!
За грішнії мабуть діла
Караюсь я в отсій пустині...

В сумнім почуттю самітности Шевченко згадує про своїх колишніх приятелів—

Колись божились та клялись,
Брататись, сестрились зо мною,
Поки, мов хмара, розійшлись
Без сліз, роси тії святої...

Це вже ж всї забули його, в далекій сумній пустині? з відчаєм питає поет. Що лїпше: думати, що про нього всї зовсїм позабували, чи думати, що нікого не лишило ся в живих з його колишнїх приятелїв, себ то він знов самітний, хоч і незабутий?

ні, ні!
Вони з холери повмірали,
А то б хоч клаптик переслали
Того паперу...

Знову та знову звертаєть ся поет до українських спомининів, він шукає в сих згадках спокою від важких дум —

Ой із журби та із жалю,
Щоб не бачить, як читають
Листи тії, погуляю,
Погуляю по—над морем,
Та розважу своє горе,
Та Україну згадаю...

Що в тих згадках з колишнього українського життя? чи можна в них знайти спокій для втомленого серця?

Віршую нищечком, грішу,
Бог—зна колишнії случаї
В душі своїй перебираю
Та списую, щоб та печаль
Не перла ся, як той москаль
В самотню душу. Лютий злодій
Впирає ся таки та й годі!..

Які ж се колишнії случаї, чи могли вони дати заспокоєннє?

Коли перебрати згадки з українського перебування розсїяні в поезіях, написаних в Кос-Аралї, легко завважити, що тут переважають сумні згадки та важкі події українського життя.

Те, що чув та бачив поет на Україні, що знов і знов приходило йому на те память, те було отроєно сумом та стражданнєм

І досї нудно, як згадаю:
Готичеський з часами дом,
Село обідране кругом,
І шапочку мужик знїмає...

Сей П. С., оден з тих панів, яких близько бачив Шевченко на Україні, добре розумів і глибоко ненавидів, не міг збудити добрих почувань...

Не жаль на його,
На пяного Петра кривого,
А жаль великий на людей,
На тих юродивих дітей...

Друга сумна ілюстрація пансько-кріпацьких відносин, се історія Марини

Неначе цвяшок в серце вбитий,
Отсю Марину я ношу,
Давно б списать несамовиту,
Так що-ж? сказали б, що брешу,
Що на панів, бачиш, сердитий,
То все такеє і пишу...

І ся історія Марини, трагічна історія загубленої паном дівчини, збуджувала давні сумні думи про українське кріпацтво, його важку долю під панським гнітом; за кріпацких часів такі сумні пригоди траплялись ся не рідко і не мало було таких щирих панів, як згаданий П. С. Всі сї сумні історії глибоко захоплювали поета —

Неначе ворон той летячи
Про непогоду людям кряче,
Так я про сльози та печаль,
Та про байстрят отих ледачих,
Хоч і нікому їх не жаль,
Розказую та плачу.
Менї їх жаль... Мій Боже милий!
Даруй словам святую силу—
Людськее серце пробивать,
Людськії сльози проливать!

Не випадково пригадав поет трагічні події з пансько-кріпацьких відносин. Сї події болюче вражали його серце, отрюювали безнадійним сумом. Яким важким тягаром лежала панська влада на безпомічному кріпацькому люду, скільки наруги та відчаю вносила вона з собою в родинне життя селянства, і не можна змінити сього.

Людина, що так глибоко відчувала сумний бік пансько-кріпацьких відносин, так страждала в душі, бачучи трагічні прояви панської сваволї, ся людина не могла допомогти в такому важкому становищу... Що вона могла зробити? як вплинути? тільки горячим словом, перепнятим святим патхненнєм.

Щоб милость душу осїнила,
Щоб спала тихая печаль
На очі їх, щоб стало жаль
Моїх дївчаток, щоб навчились
Путями добрими ходить,
Святого Господа любить
І брата миловать!

Тільки се і міг зробити поет, коли серце його рвало ся від жалю до нещасних загублених дївчат.

„Мені їх жаль!“ Як глибоко захоплювали душу поета, як глибоко зворушували її сумні випадки і через те, згадуючи рідну Україну, він не міг не пригадати отих сумних оповідань.

І ось тепер, блукаючи в далекій пустині „над ніквемним морем“, дивлючись на „невмите небо, заспані хвилї і очерет“, поет линув думкою на далеку Україну і пригадував своє недовге українське перебування.

Але невмолима память нагадувала не тільки ясні безжурні хвилини (наприклад, в поезії „Немає гірше, як в неволї...“), але й сумні епізоди пансько-кріпацьких відносин.

І певно, такі спомини не збавляли душу поета від „печалі, що перла ся в самотню душу“...

Ол. Грушевський.

Ціна 1 р. 20 к.